osiris tankönyvek

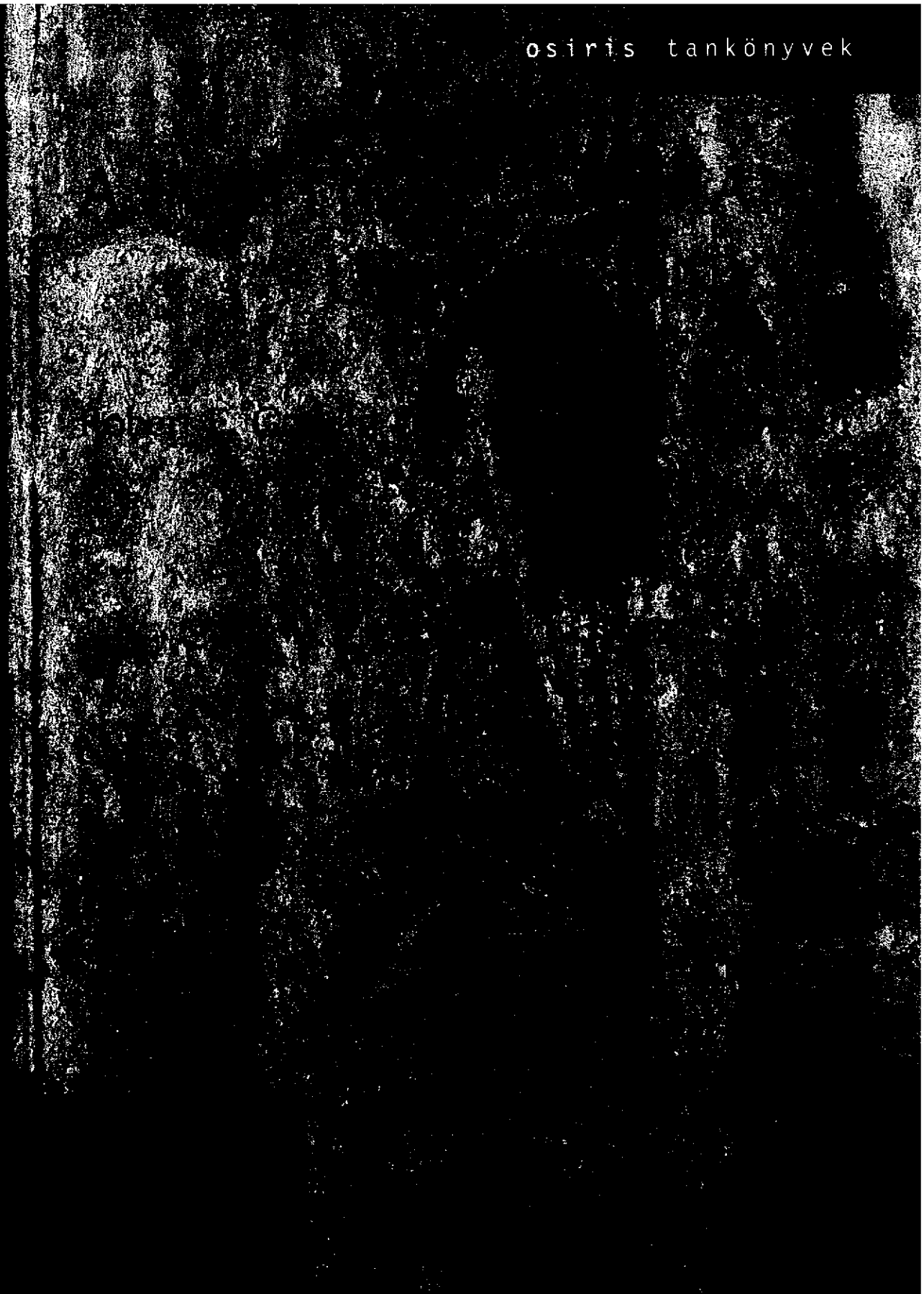

ÚJ KÉZIKÖNYVE

▪ SZERKESZTETTE Robert E. Goodin
Hans-Dieter Klingemann

Az Eötvös Loránd Tudomány
Bölcsészet-
tudományi
Karának
1.
Olvasóterme

320
P-79

133.480/05

Osiris Kiadó ▪ Budapest, 2003

A POLITIKATUDOMÁNY ÚJ KÉZIKÖNYVE

▪ SZERKESZTETTE Robert E. Goodin
Hans-Dieter Klingemann

Az Eötvös Loránd Tudomány
Bölcsészettudományi Karának 1.
Olvasóterme

320
P-79

133.480/05

Osiris Kiadó ▪ Budapest, 2003

A könyv az Oktatási Minisztérium támogatásával, a Felsőoktatási Pályázatok Irodája által lebonyolított Felsőoktatási Tankönyv- és Szakkönyvtámogatási program keretében jelent meg.

Oktatási Minisztérium

A fordítás alapjául szolgáló mű
The New Handbook of Political Science. Oxford, 1996, Oxford University Press

This translation of A New Handbook of Political Science *originally published in English in 1996 is published by arrangement with Oxford University Press.*

Fordította
DIONISZIEV NÓRA (8. fejezet)
KÁDÁR ANDRÁS (1., 2., 6. fejezet)
HOLLÓ ISTVÁN (4., 5., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22., 23., 28., 29., 30., 31. fejezet)
MÁNDI TIBOR (3., 9., 10., 11., 24., 25. 26., 27., fejezet)
MÁLIK JÓZSEF (32., 33., 34., 35. fejezet)
ZALOTAY MELINDA (5., 7., 12., 13., 14., 15., 28., 29., 30., 31. fejezet)

A fordítást az eredetivel egybevetette és szerkesztette
LÁNCZI ANDRÁS

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© The several contributors and this collection Oxford University Press, 1996
Hungarian translation © A fordítók, 2003
© Osiris Kiadó, 2003

Osiris Kiadó, Budapest
(Az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja)
www.osiriskiado.hu

A kiadásért felel Gyurgyák János
Felelős szerkesztő Gábor Luca
Műszaki szerkesztő Szigligeti Mária
Tördelő Fodor Gábor
Nyomta és kötötte a Dürer Nyomda Kft., Gyula
Felelős vezető Megyik András ügyvezető igazgató

ISBN 963 389 522 7
ISSN 1218–9855

Tartalom

Előszó 9
Bevezetés 11
Köszönetnyilvánítás 14

I. RÉSZ
A TUDOMÁNYÁG
1. fejezet ▪ Politikatudomány: a tudományág
(Robert E. Goodin – Hans-Dieter Klingemann) 19
2. fejezet ▪ Politikatudomány: a tudományág története
(Gabriel A. Almond) 61
3. fejezet ▪ A politikatudomány és a többi társadalomtudomány
(Mattei Dogan) 103

II. RÉSZ
POLITIKAI INTÉZMÉNYEK
4. fejezet ▪ A politikai intézmények: áttekintés
(Bo Rothstein) 137
5. fejezet ▪ Politikai intézmények: a racionális választás perspektívái
(Barry R. Weingast) 170
6. fejezet ▪ Politikai intézmények: jogi vonatkozások
(Gavin Drewry) 195
7. fejezet ▪ Politikai intézmények régen és ma
(B. Guy Peters) 207

III. RÉSZ
POLITIKAI VISELKEDÉS
8. fejezet ▪ Politikai viselkedés: áttekintés
(Edward G. Carmines – Robert Huckfeldt) 225
9. fejezet ▪ Politikai viselkedés: mérlegelő szavazók és többpárti rendszerek
(Franz Urban Pappi) 253

10. fejezet ▪ Politikai viselkedés: intézményi és tapasztalati megközelítések
(Patrick Dunleavy) 272
11. fejezet ▪ Politikai viselkedés régen és ma
(Warren E. Miller) 289

IV. RÉSZ
ÖSSZEHASONLÍTÓ POLITIKATUDOMÁNY
12. fejezet ▪ Összehasonlító politikatudomány: áttekintés
(Peter Mair) 303
13. fejezet ▪ Összehasonlító politikatudomány: mikroviselkedési perspektívák
(Russell J. Dalton) 326
14. fejezet ▪ Összehasonlító politikatudomány: demokratizációs tanulmányok
(Laurence Whitehead) 341
15. fejezet ▪ Összehasonlító politikatudomány régen és ma
(David E. Apter) 358

V. RÉSZ
NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK
16. fejezet ▪ A nemzetközi kapcsolatok áttekintése 385
(Kjell Goldmann)
17. fejezet ▪ Nemzetközi kapcsolatok: neorealizmus és neoliberalizmus
(David Sanders) 410
18. fejezet ▪ Nemzetközi kapcsolatok: posztpozitivista és feminista perspektívák
(J. Ann Tickner) 428
19. fejezet ▪ Nemzetközi kapcsolatok régen és ma
(Robert O. Keohane) 442

VI. RÉSZ
POLITIKAELMÉLET
20. fejezet ▪ Politikaelmélet: áttekintés
(Iris Marion Young) 459
21. fejezet ▪ Politikaelmélet: a politikai filozófia hagyományai
(Bhikhu Parekh) 482
22. fejezet ▪ Politikaelmélet: az empirikus politikaelmélet
(Klaus von Beyme) 497
23. fejezet ▪ Politikaelmélet régen és ma
(Brian Barry) 508

VII. RÉSZ
KÖZPOLITIKA ÉS KÖZIGAZGATÁS
24. fejezet ▪ Közpolitika és közigazgatás: áttekintés
(Barbara J. Nelson) 529
25. fejezet ▪ Közpolitika és közigazgatás:
összehasonlító szakpolitika-elemzés
(Richard I. Hofferbert – David Louis Cingranelli) 568
26. fejezet ▪ Közpolitika és közigazgatás:
eszmék, érdekek és intézmények
(Giandomenico Majone) 584
27. fejezet ▪ Közpolitika és közigazgatás régen és ma
(B. Guy Peters – Vincent Wright) 601

VIII. RÉSZ
POLITIKAI GAZDASÁGTAN
28. fejezet ▪ Politikai gazdaságtan: áttekintés
(James E. Alt – Alberto Alesina) 615
29. fejezet ▪ Politikai gazdaságtan: szociológiai perspektívák
(Claus Offe) 644
30. fejezet ▪ Politikai gazdaságtan: a downsi perspektíva
(Bernard Grofman) 659
31. fejezet ▪ Politikai gazdaságtan régen és ma
(A. B. Atkinson) 670

IX. RÉSZ
POLITIKAI MÓDSZERTAN
32. fejezet ▪ Politikai módszertan: áttekintés
(John E. Jackson) 683
33. fejezet ▪ Politikai módszertan: kvalitatív módszerek
(Charles C. Ragin – Dirk Berg-Schlosser – Gisèle de Meur) 712
34. fejezet ▪ Politikai módszertan: kutatástervezés és kísérleti módszerek
(Kathleen M. McGraw) 730
35. fejezet ▪ Politikai módszertan régen és ma
(Hayward R. Alker) 746

NÉVMUTATÓ 757
TÁRGYMUTATÓ 777

▪ 4. FEJEZET Bo Rothstein

A politikai intézmények: áttekintés

I. BEVEZETÉS

A politikával foglalkozó tudósok között fennálló alapvető egyetértés, amely a formalizált politikai hatalom eredetére vonatkozik, két különböző variánsban jelenik meg. Az első, nevezhetjük a „jó" vagy „demokratikus" vagy „közösségen alapuló" típusnak, a következő módon írható le. Egy embercsoportnak van néhány közös jellemzője, például ugyanazon a területen élnek, ugyanazon a helyen dolgoznak vagy ugyanazon típusú természeti erőforrásoktól függnek. Mindennapi életük során hamarosan felismerik, hogy nemcsak egyéni érdekeik, de számos közös érdekük is van. Földrajzi közösségben élőként megfogalmazzák azt a közös igényüket, hogy törvényekkel szabályozzák a magántulajdont és más egyéni jogaikat, ezért arra törekszenek, hogy a törvényeket hatékonyan végrehajtsák. Kialakul az igényük, hogy egy szervezetet hozzanak létre közös érdekeik érvényesítésére magasabb bérek és jobb munkakörülmények elérése céljából vagy éppenséggel olyan igénnyel lépnek fel, hogy a természeti erőforrások felhasználását oly módon szabályozzák, hogy elkerüljék a „közlegelők tragédiáját" (Hardin 1982; Ostrom 1990). Ezért egyenlő felekként összeállnak és szervezetet alapítanak, hogy kollektív érdekeiket érvényesítsék, vagyis más szavakkal, kormányt alakítanak. A másik két példa alapján úgy is dönthetnek, hogy szakszervezetet vagy valamilyen gazdasági szövetkezetet hoznak létre: ebből a szempontból tekintve úgy kell ezeket a szerveződéseket tekinteni, mint különböző fajtájú kormányzatokat.

A közösség tagjai mindhárom esetben hamarosan rájönnek, hogy közös érdekeik megvalósításához négy alaptípust képviselő, politikai intézményre van szükségük. Az elsőre azért van szükségük, hogy mindenkire kötelező döntéseket hozzanak arról, hogyan szabályozzák a közös érdekeket (szabályalkotó intézmény). A második típusú intézményre azért van szükségük, hogy ezeket a döntéseket végrehajtsák (szabályalkalmazó intézmények). A harmadik típusú intézmény azt szolgálja, hogy megoldják azokat az egyéni vitákat, amelyek arra vonatkoznak, hogyan értelmezzék egyedi esetekre vonatkoztatva az első intézmény által lefektetett általános szabályokat (szabálymódosító intézmények). Végül, a negyedik típusú intézményre azért van szükség, hogy eljárjanak a törvénysértőkkel szemben és megbüntessék őket – legyenek akár a közösségen kívüliek vagy belüliek (szabálykikényszerítési intézmények).

Ily módon ebben a „jó" történetben arról van szó, hogy kollektív érdekeik érvényesítése érdekében a közösség tagjai négy alapvető típusú politikai intézményt hoznak létre. Minden egyes intézmény számos alintézményt foglal magában, amelyek szabá-

lyokkal is rendelkeznek a döntéshozatali folyamat meghatározására. Ezek a szabályok szabják meg, hogyan jelöljék ki a döntéshozó gyűlés tagjait, hogyan kell a szavazási eljárásokat megszervezni, hogy kiket jelöljenek bíráknak, köztisztviselőknek, döntéshozóknak, valamint a hadsereg tisztjeinek.

A másik történetre – melyet nevezhetünk a „rossz", a „diktatórikus" vagy „ellenséges" jellegű történetnek – az jellemző, hogy egy specifikus földrajzi területet (vagy egy munkahelyet vagy a természeti erőforrásokat) egy történelmileg felsőbb erő ellenőriz: például egy uralkodó vagy egy egységes uralkodói csoport. Ezek – például, a klán, a politikai elit, az uralkodó osztály, a menedzserek, a feudális főúr vagy bárki más is – az uralmuk alatt állóktól olyan hatékonyan akarják kisajátítani az erőforrásokat, amennyire csak lehetséges (North és Thomas 1973; Levi 1988; Gambetta 1993). Ebben a történetben az uralkodónak – annak érdekében, hogy akaratát maximális hatékonysággal érvényesítse – szintén négy alapvető intézményre van szüksége. Egyre, az alárendeltektől származó legitimitás biztosítására; egyre az uralkodó akaratának érvényesítésére; egyre, amely az alattvalók és alárendeltek vitáival foglalkozik; és egyre, amely azok ellen lép fel, akik kétségbe vonják az uralkodó hatalmát. Röviden, amit az uralkodónak tennie kell, az nem más, mint hogy létrehozza ugyanazt a négy alaptípusú intézményt, mint a fenti esetben.

Nem szükséges belemennünk annak a kérdésnek a megtárgyalásába, hogy melyik történet pontosabb a másiknál. Hogy milyen típusú történetet akarnak a különböző, politikatudománnyal foglalkozó tudósok elmondani nekünk, azt alapvető ideologikus világnézetek és az emberi természet értelmezésében meglevő különbségek határozzák meg (Mansbridge 1990). Akárhogy is van, ez empirikus jellegű kérdés; figyelembe véve az ismert történelmi és földrajzi eltérést, a válasz bizonyára az, hogy mindkettőnek érvényesnek kell lennie. Van számos olyan eset is, ahol a „jó" történet „rosszra" fordult, és fordítva.

A döntő tanulság az, hogy a politikai intézmények nagyjából mindkét esetben azonosak. Mind a rossz, mind pedig a jó történetben a kormányzat eredetével kapcsolatban ugyanazt a négy alapvető politikai intézményt kapjuk meg. Mind a demokratikus, mind a nem demokratikus jellegű egyesülésnek szüksége van egy intézményre a politikai cél meghatározásához és a döntések végrehajtásához. El kell dönteniük, mit tegyenek és hogyan bánjanak a szabály megszegőivel. Ez érvényes a feudális birtok és a mezőgazdasági szövetkezet esetében is.

A lényeg az, hogy a politika tudósa számára mindkét történet az intézményekről fog szólni. A politikatudomány központi rejtvénye az, hogy amit mi a való világban látunk, az egy időt és teret átölelő óriási változata ezen intézmények jellegzetes vonásainak. Mi nemcsak demokratikus és nem demokratikus intézményeket ismerünk. Mindkét esetben az intézményi forma nagyszámú variációja létezik. Ez például abból a tényből azonnal látható, hogy bár az olasz fasizmus és a német nácizmus számos közös ideológiai vonással rendelkezett, intézményi felépítésükben (Payne 1990) rendkívül különbözőek voltak. A jelenlegi nyugati iparosodott demokráciák vonatkozásában aligha szükséges emlékeztetnem az olvasót a meglévő különbségekre. Annak ellenére, hogy alapszerkezetükben megegyeznek, gazdaságilag és politikailag valójában nagy eltérés tapasztalható a politikai intézmények között. Ha a politikai rendszer tíz legalap-

vetőbb aspektusát vesszük figyelembe és egy nagyon kezdetleges, bináris rendszert állítunk fel a meglevő, ellentétes intézményi formák között (figyelmen kívül hagyva e két forma közötti összes lehetséges variációt), akkor a modern nyugati kapitalista demokrácia $2^{10} = 1024$ lehetséges politikai intézményi konfigurációját kapjuk meg (lásd a 4.1. táblázatot, vö. Schmitter és Karl 1991; Lijphart 1984). Mivel még egy nagyon felszínes számbavétel esetén is csak mintegy harminc ilyen demokráciavariáns létezik, a lehetséges intézményi eltérések száma, ahogy ezt a példa is mutatja, sokkal nagyobb, mint az empirikus esetek száma.

4.1. táblázat. Intézményi eltérés a nyugati kapitalista demokráciák között.

Pártrendszer	kétpárti vagy többpárti
Választási rendszer	arányos vagy többségi
Törvényhozás	egykamarás vagy kétkamarás
Államszerkezet	unitárius vagy föderális
Központi hatalom	parlamentáris vagy prezidenciális
Bírósági rendszer	bírói felülvizsgálat vagy előzetes bírói kontroll
Helyi kormányzat	gyenge vagy erős autonómia
Közszolgálat	zsákmányrendszer vagy érdemen alapuló rekrutáció
Fegyveres erők	hivatásos vagy hadkötelezettség
Állam és gazdaság kapcsolata	Liberális vagy korporatista

A politológus kenyerét épp az biztosítja, hogy magyarázatokat ad arra, hogy az ilyesfajta intézményi különbségek miért fordulnak elő és mit jelentenek. Még pontosabban fogalmazva, a politológusok három különböző, de egymással összefüggő kérdést tesznek fel a politikai intézményekkel kapcsolatban. Az egyik normatív jellegű: mely intézmények a legalkalmasabbak a „jó" kormányzat és a megfelelő társadalmi kapcsolatok létrehozására? A másik kettő empirikus jellegű: mi a magyarázata az intézményes elrendeződések óriási eltérésének? És mit jelentenek ezek a különbségek a politikai viselkedési formák megnyilvánulása, illetve a politikai hatalom és a politikai folyamatok végeredménye szempontjából?

A politikatudománynak mint tudományágnak egyik problémája éppen maga az a mód, ahogy a részterületei megszerveződnek. A megszokott listának (amely olyan területeket foglal magában, mint a politikai viselkedés, az összehasonlító politikatudomány, szakpolitika és közigazgatás, politikaelmélet stb.) egy nagy hátránya van, nevezetesen, amit összehasonlító politikatudománynak tekintenek, azt földrajzi tényezők, s nem a téma lényege határozza meg. Az Egyesült Államokban a „brit politika" – legyen szó a politikai viselkedésről, szakpolitikáról vagy közigazgatásról – „összehasonlító politikának" minősül (és fordítva), bár az ilyesfajta tanulmányok módszertani orientációjukat tekintve nem igazán összehasonlító jellegűek. Elméletileg a tudományág felosztásának sokkal logikusabb módját jelenti, ha a politikai intézmények mint alterület jelenik meg, s nem meghatározott földrajzi területhez tartozó intéz-

mények. A belpolitika és egyes országok intézményeinek tanulmányozása ily módon egymás mellé rendelhető, még pedig úgy, hogy az intézményes elrendeződések különbözőségeinek a szerepével kapcsolatosan sokkal több elméleti kérdés vethető fel. Feljogosítva érezve magunkat, hogy elméleti keretbe foglaljuk a politikai intézmények mint különálló tanulmányterület sajátosságait, lehetőségünk van arra, hogy ezeknek az intézményeknek az ilyen jellegű funkcióival kapcsolatban egy sokkal összefüggőbb és még szisztematikusabb összefoglalását nyújthassuk.

Az áttekintést öt részre osztjuk. A második rész rövid észrevételeket tartalmaz az intézmények szerepével kapcsolatosan, ahogy azt egyrészt a klasszikus, másrészt pedig a modern normatív politikaelmélet megjelenítette. A harmadik rész azokat a lehetséges okokat tárgyalja, amelyek az intézmények iránt tanúsított megnövekedett érdeklődés mögött húzódnak meg a pozitív politikatudományban, ellentétbe állítva két különböző nézetet: a racionális-gazdaságit a strukturális-történetivel. A negyedik rész számos olyan problematikus kérdéskört tárgyal, amelyek a politikai intézmények kortársi elemzésében jelennek meg. Végül az ötödik rész a politikatudomány jövője felől szemléli az intézményi elemzés szerepét.

II. INTÉZMÉNYEK A POLITIKAELMÉLETBEN

A klasszikus politikaelmélet nemcsak egyszerűen politikai érzelmek és egyéni kötelességek megvitatásából áll. Platón és Arisztotelész számára – mint, ahogy Machiavelli, Locke, Rousseau, Hobbes és mások esetében is, akik ebbe a tradícióba tartoznak – az egyik legnagyobb problémát annak a kiderítése okozta, hogy mely politikai intézmény teremti meg a legjobb társadalmat és egyént. Platón *Állam*a lényegében a különböző államformák, kormányzatok – timokrácia, oligarchia, demokrácia és zsarnokság – összehasonlítását végzi el. A *Törvények*ben az „athéni idegen" (Platón), Spártát és Krétát hasonlítja össze és amellett érvel, hogy nemcsak azért szükséges az állam, hogy védelmet nyújtson a külső ellenségek ellen, hanem hogy biztosítsa a belső békét és elősegítse a polgári erényeket is: a kiváló törvényhozó megvédi a társadalmat a rossz kormányzattól (annak hibáitól, rossz ítélőképességétől, a törvényekből fakadó korrupciótól), amit azonban csak bizonyos intézményes elrendezéseken keresztül lehet elérni. Egy másik példa szintén ebből a dialógusból származik, amikor az „athéni idegen" a spártai alkotmányon alapuló tipológiát használja fel arra, hogy megvitassa, milyen típusú törvényeket kellene a knósszoszi férfiaknak életbe léptetniük a Kréta szigetén lévő új gyarmatokon, hogy a legjobb államformát hozzák létre.

Arisztotelész *Politika* című munkájában tovább folytatja a politikai intézményekről és a „jó" társadalomról szóló polémiát. A IV. könyvben a politikai intézmények tanulmányozása kapcsán a következő kérdéseket veti fel: Milyen az ideális államforma? Melyik alkotmány a legjobb az ideálistól eltérő, sokfajta körülmény között? Mi jellemzi azokat az alkotmányokat, amelyek nem bizonyulnak jónak (ideálisnak) a különböző, ideálistól eltérő körülmények között? És melyik alkotmány a legalkalmasabb a legtöbb esetre (feltehetően az ideálistól eltérő eseteket is figyelembe véve) vonatkoz-

tatva? Arisztotelész arra is rámutat, hogy különböző intézményekre van szükség az államban: a tanácskozói, a végrehajtó és a bírósági hatalomra. Arisztotelész tapasztalaton alapuló érvelése ezeknek az intézményeknek a specifikumaira vonatkozó lehetséges variációival kapcsolatosan utal arra, hogy a régi Hellász egyfajta laboratóriumként szolgált a különböző politikai intézmények eltérő hatásainak tanulmányozásához (Malnes és Midgaard 1993; Sabine 1961).

S ez így folytatódott több történelmi korszakon keresztül. Amikor a politikatudomány mint modern szaktudomány a kései 19. század és a korai 20. század elején fejlődésnek indult, a klasszikus hagyománynak óriási hatása volt (lásd Almond írását a 2. fejezetben). Mind Európában, mind pedig az USA-ban a hallgatókat nagy mértékben az foglalkoztatta, amit „alkotmányos architektúrának" is nevezhetünk. Az egyik központi kérdés az volt, hogy milyen alkotmányokat kell előnyben részesíteni. Ez gyakran azzal az eredménnyel járt, hogy részletes, konfiguratív jellegű tanulmányok készültek a különböző nemzeti alkotmányok és egyéb politikai intézmények specifikus eredetére vonatkozóan. Ez, legalábbis Európa északi felén, annak a következménye volt, hogy szoros kapcsolat létezett a politika tudománya és az alkotmányjog között, különösen a német *Allgemeine Staatslehre* (Andrén 1928) tradíciójaként.

Az intézmények kérdésköre végül elérkezett abba az örömteli állapotba, hogy a korábbi korszakokhoz hasonlóan, központi helyet élvezhetett a kortárs politikaelméletben. Rawls 1971-es *A Theory of Justice* (Az igazságosság elmélete) című munkája e területen megújult érdeklődési hullámot indított el. Rawls elmélete szakított a politikai filozófiát uraló haszonelvűséggel, és annak a jelentőségét demonstrálta, hogy egy jól körülhatárolt normatív diskurzus, amelyben olyan fogalmak vannak jelen, mint igazságosság, egyenlőség és jogok, ismét központi helyet foglal el a politikatudományban. Válaszolva néhány, az eredeti elméletére vonatkozó kritikai észrevételre Rawls egy 1985-ös cikkében azt a (részben önkritikus) megjegyzést tette, hogy azokat az alapvető elveket, amelyekre elméletét felépítette, nem metafizikai posztulátumokként kellene mérlegelni, hanem inkább olyan gondolatokként kellene kezelni őket, amelyek „kizárólag alapvető intuitív eszméken nyugszanak, és amelyek egy alkotmányosan demokratikus rendszer *politikai intézményeibe* és értelmezésük közösségi tradícióiba vannak beágyazódva" (Rawls 1985, 226 – kiemelés tőlem). Legújabb könyvében Rawls (1993) a cselekvés két különböző logikáját különbözteti meg – „a racionálisat" és „az indokoltat" – ahol az alapvető különbség az, hogy „az indokolt oly módon nyilvános, ahogy a racionális nem" (Rawls 1993, 51). Egy névtelen, játékelméleti helyzet helyett, Rawls „eredeti helyzete" most már olyan diszkurzív politikai intézményként jelenítődik meg, amelyben a különböző vélemények képviselői azért találkoznak, hogy megpróbáljanak – a véleménycsere, a mérlegelés és a tárgyalás eszközével – olyan közös társadalmi és politikai elveket találni, amelyek egy társadalmon belül uralkodóvá válhatnak. (Rawls 1993, 51; Soltan 1987; Barry 1995). Rawls célkitűzése egy olyan társadalom, amelyben az igazságosság elvein alapuló, mindent átívelő általános megegyezés uralkodik, amelyhez a politikai intézmények alkalmazkodnak – egy olyan általános megegyezésről van itt szó, amelyet semmilyen módon sem ás alá az a tény, hogy különböző csoportok és egyének alapvetően eltérő véleménnyel

bírnak a kultúra, a vallás és az ideológiai kérdések vonatkozásában (Rawls 1993, 131–172).

Rawls szerint csak igazságos politikai intézmények teremthetnek igazságos társadalmat, s nem az igazságos társadalom termel ki igazságos intézményeket. Mivel ennek nyilvánvaló ténynek kellene lennie, egybeesik azzal az intézményekkel kapcsolatosan hangoztatott véleménnyel, amelyet a klasszikus politikaelmélet így fogalmaz meg: az intézmények nem egyszerűen a „játék szabályait" testesítik meg. Azt is befolyásolják, hogy milyen értékek vannak jelen egy társadalomban, vagyis mit tekintenek igazságosnak, kollektív identitásnak, hovatartozásnak, bizalomnak és szolidaritásnak (lásd March és Olsen 1989, 126; vö. Dworkin 1977, 160. skk.). Jon Elster (1987, 231) például amellett érvel, hogy „a politika egyik feladata kétségtelenül az, hogy a társadalmi körülményeket és intézményeket oly módon alakítsa ki, hogy az emberek becsületesen viselkedjenek, mert hisznek abban, hogy társadalmuk alapvető szerkezete igazságos". Ha a társadalmi normák (például az igazságosság a politikai intézmények jellegétől függően változnak, akkor – legalábbis egy bizonyos mértékig – eldönthetjük, hogy mely normáknak kell fennmaradniuk a társadalomban, amelyben élünk, mert megválaszthatjuk – legalábbis időnként –, hogyan tervezzük meg a politikai intézményeinket.

A *The Tragedy of Political Science* (A politikatudomány tragédiája, 1984) című munkájában David Ricci arra mutat rá, hogy a klasszikus politikatudományt a normatív módon megterhelt fogalmak (igazságosság, nemzet, egyéni jogok, hazafiasság, társadalom, erény, zsarnokság és így tovább) uralták. Ricci szerint a politikatudomány tragédiája ma abban a tényben rejlik, hogy az ilyesfajta fogalmak nagyjából eltűntek – és ebben az adathalmazzal és szakpolitikai elemzésekkel teli bátor, új világban olyan élettelen szakmai fogalmak váltották fel őket, mint például, az „attitűd", a „megismerés", a „szocializáció" és a „rendszer". Ricci amellett érvel, hogy ez az érdeklődésben bekövetkezett eltolódás a kritikus, normatív módon megterhelt kérdésekről, amelyek a politika és demokrácia alapjairól szólnak, az empirikusan kezelhető és politikailag hasznosnak minősülő kérdésekre, segít megmagyarázni azt a válságot, amelyben – állítása szerint – a modern politikatudomány találja magát (Ricci 1984, 296; lásd még Held 1987, 273). Mind a pozitív, mind a normatív elméletben jelentkező és a politikai intézményekre összpontosító megújult érdeklődés eszközként szolgálhat a Ricci által jelzett szakadék áthidalására. Ahogy ez világosan kitűnik Rawls elméletéből, a politikai intézmények egyszerre képviselnek empirikus és normatív elemeket, amelyeket csak akkor lehet teljesen megérteni, ha azok normatív alapjait lecsupaszítjuk.

III. A POLITIKAI INTÉZMÉNYEK FELEDÉSBE MERÜLÉSE ÉS ÚJRA FELFEDEZÉSE

Ha a politikai intézmények megtervezése, mint ahogy a működésük is, a politikaelmélet klasszikus tradíciójában központi szerepet töltött be, ezek a második világháború utáni időszak folyamán nagyjából felszívódtak a különféle behavioralista és csoportelméleti jellegű politikatudományban. Az olyan elméletekben, mint a strukturalista

funkcionalizmus, a rendszerelemzés, a csoportelmélet (legyen akár pluralista, akár elitista), és később olyan gazdasági megközelítések, mint a neomarxizmus, a formális politikai intézmények jelentéktelen vagy semmilyen szerepet sem játszottak. Az a redukcionista tendencia, hogy a politikai folyamatok magyarázatát társadalmi, gazdasági vagy kulturális változókra egyszerűsítsék, azt jelentette, hogy a politikai élet intézményes és szervezeti formái alig vagy egyáltalán nem számítottak (March és Olsen 1984; 1989). A strukturalista funkcionalizmusban a társadalmi rendszer szisztematikus szükségletei (például a politikai stabilitásra vagy társadalmi rétegződésre vonatkozóan) abba az irányba mozdultak el, hogy olyan politikai intézményeket hozzanak létre, amelyek többé-kevésbé automatikusan működnek ezeknek a szükségleteknek a vonatkozásában. Minden társadalom hajlott arra, hogy olyan intézmények sorát alakítsa ki, amelyekkel megoldja „a társadalomban állandóan jelen lévő alapvető problémákat" (Eisenstadt 1968, 410; vö. Parsons 1964). A csoportelméletben és annak számos változatában (beleértve a marxizmust is), az intézményeket nagyjából olyan küzdőtereknek tekintették, ahol csoportok közötti, előre meghatározott érdekeken alapuló csatározások zajlanak; de az arénák specifikus megtervezését, mint ilyet, nem tartották fontos változónak, amely meghatározza a csatározások végkimenetelét (March és Olsen 1984; 1989; Steinmo és Thelen 1992). Az intézmények megértésének ilyesfajta, tipikusan redukcionista megfogalmazása található meg Nelson Polsby tollából, *A politikatudomány kézikönyve* 1975-ös kiadásában: a törvényhozásról írt fejezetében a fő kérdés az volt, „hogyan *ágyazódik be* egy sajátos szervezeti forma a különböző környezeti keretekbe" (Polsby 1975, 257 – kiemelés tőlem).

A hagyományos marxista politikai elemzésben – *az elméletből fakadóan* – a politikai intézményeknek nem lehetett független oksági funkciója, mert úgy tekintették őket, mint a társadalom alapvető gazdasági szerkezetének a visszatükrözőit (Poulantzas 1968; Wright 1978; vö. Offe és Preuss 1991). Más, még individualistább instrumentalista politikai nézetek szerint, a racionális szereplők olyan intézményeket hoznak létre, amelyek a szereplők előre meghatározott céljait szolgálják. Időnként úgy tekintettek az intézményekre, mint közbülső változókra, ahol a politikai szereplők, ha eredményesek, hatalmi pozíciókba fektethetnek be, amelyeket később e hatalom megnövelésére tudnak felhasználni (Korpi 1984). A politikai elemzés (racionális, közösségi választás és játékelméleti formáiban) gazdasági megközelítéseinek korai formáiban is az elemzéseket intézményektől mentes világban hajtották végre, ahol autonóm cselekvők hajszolták saját, előre definiált önérdekeiket (Levi 1991, 132; Ostrom 1991; Moe 1990).

A politikai intézmények elemzésének általános elhanyagolását a behavioralista időszak alatt a pozitív elméletalkotásra való törekvés hiányára vezethetjük vissza. Úgy tűnt, hogy mind az intézmények formális és jogi aspektusaira vonatkozó, mind a sajátos történeti kivetítődésekre irányuló vagy a saját, „belső logikájukra" történő koncentrált kutatás megakadályozta bármifajta magyarázó erejű elmélet kialakulását (lásd Wheeler 1975; King 1975). Indokoltnak tűnik azonban úgy érvelni, hogy számos kiemelkedő történelmi eseménnyel szembenézve (mint például az orosz forradalom, a weimari köztársaság bukása, a nácizmus kialakulása és a kommunista győzelem Kínában) úgy tűnt, hogy a formális politikai intézmények alig vagy egyáltalán nem játszot-

tak szerepet. Ehelyett a tudósok olyan elemzési változókat kerestek, mint például „az autoriter személyiség" vagy a gazdasági hatalom különböző megoszlásai a társadalmi osztályok között, vagy bizonyos politikai ideológiák meggyőző ereje.

A felvázolt kép számos tekintetben eltúlzott. Sok tudós tovább folytatta a politikai intézmények elemzését a behavioralista és a csoportelmélet által uralt időszakban is. Azok a tudósok, akik összehasonlító történeti utak tanulmányozását végezték a fejlődésre, az államépítésre és a demokráciára vonatkozón, továbbra is figyelemmel kísérték a politikai intézményeket (lásd Bendix 1977; Eisenstadt 1965; Crozier 1964; Lipset és Rokkan 1967). Ebből az időszakból származik az egyik, Schattschneider (1960) által leírt, klasszikus megfogalmazás: „A szervezet nem más, mint az előítélet mozgósítása." 1975-ben Ridley például azzal a metaforával érvelt a behavioralizmus ellen, hogy annak módját, hogyan építünk fel egy házat, bizonyos mértékig az határozza meg, ki fogja az épületet lakni, és hogy várhatóan mit fognak csinálni az ott lakók. A funkcionalizmust pedig azért a törekvéséért bírálták, amiért úgy próbálta megmagyarázni az intézményi eltéréseket, hogy azok valamifajta általános társadalmi szükségletekre utalnak, emiatt rendre elhanyagolja azt a történelmi tényt, hogy „a megfelelő intézményi elrendeződések kikristályosodása bármilyen adott helyzetben sikertelennek bizonyulhat" (Eisenstadt 1968, 410, 414).

A politikai intézmények fontosságára irányuló, megújult érdeklődés az 1980-as évek folyamán számos forrásból fakadt. Először is az intézmények iránt megnövekedett érdeklődés körülbelül egy időben zajlott le a tudományág bizonyos területein, pedig azok elméletileg és módszertanilag nagyon különböznek egymástól. Másodszor, ez a párhuzamosan zajló iránykeresés egymástól függetlenül történt a különböző alterületeken (hasonlítsuk össze Hall 1986 és Shepsle 1986 írásait). A neomarxisták voltak az elsők, akik az állam specifikus, szervezeti formáinak figyelmet szenteltek (Therborn 1978; Wright 1978). A szervezetelméleti tudósok fedezték fel a szervezeti kultúra fontosságát (Meyer és Rowan 1983), az összehasonlító-történeti elemzés művelői pedig, amellett szálltak síkra, hogy „szükség van az állam visszahozására" (Evans, Rueschemeyer és Skocpol 1985; Hall 1986), a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozók a kutatás hangsúlyát a „rezsimekre" helyezték (Krasner 1983); a gazdaságorientált kutatók pedig a „játékszabályok" fontosságát fedezték fel (North 1990; Levi 1988).

Elméletileg ennek a megújult érdeklődésnek számos forrása volt. Talán az egyik tudományágon belüli forrását az képezhette, hogy az olyan nagy elméletek, mint a behavioralizmus és a strukturalista funkcionalizmus, a marxizmus és egyéb elméleti irányzatok kudarcot vallottak a tekintetben, hogy működőképes hipotézisekkel álljanak elő. Ezek az elméletek vagy tévesnek bizonyultak, vagy – mint ahogy az még gyakrabban történt – túl általánosak voltak ahhoz, hogy figyelembe vegyék a különböző politikai entitások közötti különbségeket, amelyek pedig könnyedén megfigyelhetők voltak. De még ebben az esetben is indokolt amellett érvelni, hogy a tudományágon kívül lezajló események szintén fontos szerepet játszottak az intézmények újrafelfedezésében. Az egyik ilyen esemény volt a társadalomtudományokban divatos konvergencia-metahipotézis összeomlása. Az ötvenes és a hatvanas évek folyamán azt várták, hogy a legtöbb harmadik világbeli ország hasonló modernizációs utat fog bejárni, más-

részt a nyugati kapitalista demokráciák, idővel konvergálnak (Stepan és Skach 1993). Úgy tűnt, hogy a közpolitika korai összehasonlító tanulmányai megerősítik azt, hogy 1. a konvergenciának számos fontos jele van, és 2. a politika alig vagy semmilyen szerepet sem játszik ezekben a folyamatokban. Ezért úgy tűnt, hogy a fontos intézményi különbözőségek ellenére, például Skandinávia szociáldemokrata országaiban és a liberális Egyesült Államokban a politikai viselkedés és a politikai kimenet azonos utakon halad (Hofferbert és Cingranelli, lásd e kötet 25. fejezetét).

Ahogy az jól ismert, ez a nézet gyökeresen megváltozott az összehasonlító közpolitikai tanulmányok második és harmadik generációjával (nem beszélve a modernizációval foglalkozó tanulmányokról). Az azonos utak mentén haladó konvergencia helyett, az országok közötti állandósuló és egyre növekvő különbségeket fedeztek fel. Először úgy tűnt, hogy ezek a különbségek az osztályszerkezetben és/vagy a politikai mobilizációban meglevő különbségekkel megmagyarázhatóak (Esping-Andersen 1990). Először is felfedezték, hogy még ha a viselkedésbeli változók szerepet is játszanak az eltérés bizonyos részelemeire vonatkozóan, fontos különbségek maradnak magyarázat nélkül (lásd alább e kötetben Hofferbert és Cingranelli: 25. fejezet.) Másodszor, kimutatható, hogy a politikai mobilizációban és a társadalmi osztályok szervezeti erejében meglevő különbségek nagymértékben megmagyarázhatóak a politikai intézmények közötti különbözőségekkel. A formális politikai intézmények határozták meg a politikai mobilizációt, ezért nemcsak közbülső változókként kellett szemlélni ezeket, ahol is a már hatalommal bíró cselekvők azért eszközöltek hatalmi befektetéseket, hogy jövőbeni politikai erejüket megnöveljék (Hattam 1993; Rothstein 1990); azért nem, mert ezek az intézmények már „saját jogukon létező társadalmi erőként" voltak jelen (Grafstein 1992, 1). Harmadszor, kimutatható, hogy mialatt azzal próbálkoztak, hogy megmagyarázzák az egyes országok közötti közpolitikában, illetve az érdekcsoport mobilizációban fennálló különbségeket az osztály- és csoportelméletre, illetve behavioralista kategóriákra való utalással, ez olyan ellentmondásos eredményeket szült, amelyek nem egészen illettek bele az elméletekbe; rájöttek, hogy ha arra összpontosítanak, történetileg hogyan befolyásolták a formális politikai intézmények a politikai folyamatokat, ez önmagában meghozná az eredményt. Hogy csak néhány példát hozzunk fel:

- Steinmo, összehasonlítva Nagy-Britanniát, Svédországot és az USA-t, kimutatta, hogy az egyes országok alkotmányainak sokkal nagyobb volt a befolyásoló szerepe az adóterhek elosztásában, mint a különböző társadalmi osztályok szervezeti erejének (Steinmo 1993).
- Franciaország, Svédország és Svájc egészségügyi politikájának az összehasonlításában a lehetséges vétópontok politikai intézményesülésében találtak rá annak magyarázatára, hogy milyen módon tudták az érdekcsoportok a szakpolitikát sokkal nagyobb mértékben befolyásolni, mint ahogy ezt ezeknek az érdekcsoportoknak az előzetes erőpozíciója alapján feltételezték (Immergut 1993).
- Kimutatták, hogy a századfordulón a bíróságok törvényhozásokkal szembeni politikai helyzete volt az a fontos tényező, amely azt a brit és az amerikai szakszervezeti

mozgalmak egymástól annyira eltérő szervezeti és stratégiai lehetőségeket választottak (Hattam 1993).

- A szociálpolitika és a munkaerő-piaci politika eltérő útjait a kormányok közigazgatási teljesítménybeli különbségeire vezették vissza (Weir és Skocpol 1985; Weir 1992; King 1995).
- 18 ország összehasonlítása alapján kimutatták, hogy a kormányzatok munkanélküli-politikájának intézményes szerkezete jelentős mértékben magyarázza azokat a különbségeket, amelyek a nemzeti szakszervezeti mozgalmakban jelentkeznek, ez a tény viszont magyarázatot ad az eltérések nagy részére a társadalombiztosításban és a munkaerő-piaci politikában (Rothstein 1992).

Ebben a megközelítésben – amit „történelmi intézményesülésnek" neveznek – a tanulmányok rendszerint abba az irányba mutattak, ahol a politikai folyamaton átívelő hatalom felépítését egyrészt az állam specifikus jellege alakította ki, másrészt a történelmi jellegzetességek is döntő szerepet játszottak (Birnbaum 1988). A politikai intézmények azonban – szólt az érvelés – nemcsak hatalmat osztanak és stratégiákat befolyásolnak. Ellentétben azzal, amit feltételeztek (például a csoportelméletben és a marxista irodalomban), a politikai intézmények azt is befolyásolták, hogy milyen úton jutottak el a különböző csoportok a politikai érdekeik meghatározásához (lásd erre vonatkozóan Steinmo és Thelen 1992; Dowding és King 1995 munkáit; ezt bíráló véleményt tükröz Pontusson 1995 könyve).

A gazdasági megközelítésekben, mint például a racionális választás elmélete és a játékelmélet, az intézményeket nemcsak az endogén, hanem az exogén tényezők megtestesítőjeként is „újrafelfedezték". Az elméletek azt jósolták, hogy a társadalmi rendszerek, amelyek csak hasznosságmaximalizáló, egymással stratégiai kapcsolatban álló racionális egyénekből tevődnek össze, egyfajta egyensúlyi állapotban stabilizálódnak.[1] A probléma azonban az volt, hogy az elmélet helyet hagyott arra, hogy számos ilyen egyensúlyi állapot jöhessen létre, de azt nem tudta megjósolni, hogy melyik egyensúlyi állapot felel majd meg egy adott rendszer vonatkozásában (Bianco és Bates 1990, 137; Bicchieri 1993). Ennek eredményként akár a teljes együttműködés, akár pedig a teljes cserbenhagyás állapota kialakulhat. Az elmélet így azt mutatta meg, hogy „szinte bármilyen végeredmény előállhat" (Ferejohn 1991, 284). Azt a feladatot, hogy előre jelezzék, melyik végkifejlet lenne a legvalószínűbb, átruházták azokra a meglevő intézményekre, amelyek nemcsak a szereplők stratégiai választására vonatkozóan állítottak fel korlátokat, hanem a játékszabályokra is (Shepsle 1986).

Az intézmények iránt megnövekedett érdeklődés mögött meghúzódó belső tényezők egyike az volt (a racionális választás elmélete szerint), hogy egy törvényhozó gyűlést, mint amilyen például az amerikai Kongresszus, nehézkes fórum, hogy szilárd többségeket alakítsanak ki benne (Arrow 1951). Ha minden kongresszusi tag (legyen

[1] Olyan helyzetként van meghatározva, amelyben a társadalmi erők kiegyensúlyozó szerepet töltenek be, mivel egyetlen szereplő vagy szereplői csoport sem tud a helyzetén úgy javítani, hogy eltérjen a meghatározott cselekvési mintától (Green és Shapiro 1994, 25).

az akár nő, akár férfi) saját, elsődleges preferenciája alapján szavazna, az „körforgáshoz" vezetne, ahol egy törvényjavaslat mögötti többséget szinte azonnal leszavazna egy másik törvény nevében fellépő új többség. Az elmélet tehát kollektív irracionalitás megjelenését és politikai káosz létrejöttét jósolta; az empirikus adatok viszont meglehetősen szilárd többségeket és hosszú távú racionalitást állapítottak meg. Magyarázatképpen megint csak a stabil eljárási szabályok meglétét jelölték meg (Riker 1980; Shepsle 1989; a továbbiakban lásd még Weingast írását, e kötet 5. fejezetében).

Különbség mutatkozott a között is, amit az elmélet jósolt, illetve amit az empirikus megfigyelés feltárt: nevezetesen, hogyan oldódnak meg a különböző kollektív cselekvési problémák. A racionális választás elméleti szakemberei ki tudták mutatni, hogy ha adottnak vesszük feltételezéseiket a racionális hasznosságmaximalizáló viselkedésmóddal kapcsolatban, akkor érthetetlen lenne, ha az egyének valaha is együttműködnének közös problémák megoldásában. Röviden megfogalmazva az elmélet azt mondja, hogy nincs semmi oka annak, hogy racionális, önérdeket érvényesítő egyének együttműködő jelleggel cselekedjenek a közös célkitűzések[2] elérésében, mivel az ilyen együttműködés által keletkezett javak – természetüknél fogva – „közösek". Vagyis az ilyen javak hasznára válnak azoknak is, akik teljes erőbedobással vesznek részt ilyen irányú erőfeszítésekben, s azoknak is, akik nem (Olson 1965; Hardin 1982). Mivel az emberek ténylegesen is kollektív cselekvési problémákat oldanak meg és akciócsoportokat szerveznek (érdek-képviseleti szervezeteket, politikai pártokat, államokat, sőt nemzetek feletti szerveket is), a racionális választás elmélete és a játékelmélet által felvetett kérdés egyszerre bizonyult alapvetőnek, illetve intuícióellenesnek arra vonatkozóan, ahogy a politikatudomány tudósai a múltban a politikai szervezetekkel kapcsolatban gondolkoztak (vö. Bicchieri 1993).[3] A probléma megoldását azoknak a politikai intézményeknek vagy vezetőknek a meglétéhez kapcsolták, akik és amelyek, különböző „szelektív ösztönzőket" tudtak azoknak (és csak azoknak) a cselekvőknek biztosítani, akik a kollektív célkitűzéshez aktívan hozzájárultak (Olson 1965; North 1990; vö. Levi 1988).[4]

Számos, a politikatudománnyal határos tudományágban – mint például a gazdaságtörténet (North 1990), a közgazdaságtan (Williamson 1985), a szervezetszociológia (Powell és DiMaggio 1991), az antropológia (Douglas 1988) és az ipari kapcsolatok (Streeck 1992; Thelen 1991) – mostanában újra „felfedezték" az intézmények elemzését, s így az ismét központi szerepet kapott fontos tanulmányokban. Ezek közül több írás arra a tényre mutat rá, hogy a fejlődési vonalak között megmutatkozó fontos eltérések megértéséhez szükséges legfontosabb magyarázó tényezőket nem a társadalmi

[2] Például megvédeni a hazát (Levi 1990), megőrizni a ritka természeti erőforrásokat (Ostrom 1990), adót fizetni (Laurin 1986) vagy egy szakszervezetet létrehozni (Olson 1965; Bendor és Mookherjee 1987).

[3] Vagy ahogy ezt Fritz Scharpf fogalmazta meg: „a maximin stratégiákat a legtöbb, való világban lezajló összeütközésben nem használják, haszonnal járó játékokat azonban gyakran játszanak" (1990, 476).

[4] Később e fejezetben megpróbálom kimutatni, hogy ez a megoldás miért nem egyeztethető össze a racionális választás elméletének elvi kitételeivel.

vagy gazdasági szerkezeti változókban, hanem a politikai intézményekben találjuk meg (lásd például North 1990). Ezért azt mondhatjuk, hogy a politika, ha intézményi mérnökösködésnek fogjuk fel, újra visszanyerte központi szerepének nagy részét, amelyet a behavioralizmus és csoportelmélet korábbi időszakaiban elveszített. A politikai intézmények iránti megújult érdeklődés bizonyos mértékig feje tetejére állította a behavioralista csoportelméleti vagy marxista magyarázati módszereket azáltal, hogy a politikai folyamatok magyarázataiként nem a társadalmi és gazdasági erőket hangsúlyozza. Másrészt egyáltalán nem biztos, hogy a politikatudomány mint hivatás fog előállni a legérdekesebb és legpontosabb válaszokkal arra vonatkozólag, hogy milyen szerepet töltenek be valójában a politikai intézmények, hogyan lehet a minden intézményes struktúrában meglevő különbségeket megmagyarázni, és hogy mi idézi elő a változásokat a politikai intézményekben.

IV. A KORTÁRS INTÉZMÉNYI ELEMZÉSEK VITATÉMÁI

Ha a politikai élet intézményei vissza is kerültek a politikai elemzés homlokterébe, ez nem jelenti azt, hogy a tudományágban meglevő alapvető nézeteltérések megszűntek. Éppen ellenkezőleg, jó néhány fontos elméleti és fogalmi probléma került elő, vagy fogalmazták meg újra, hogy beilleszthetőek legyenek az intézményekkel foglalkozó tudósok kutatási napirendjébe. Általánosságban véve a politikai intézmények elemzésével kapcsolatos tradicionális polémiák, mint például a holisztikus és az atomisztikus, vagy a strukturális és az egyéni közötti, illetve a formális és történeti elemzési formák közöttiek tovább élnek a kortársi vitákban (Koelbe 1995; Hall és Taylor 1996). Az alábbiakban a leginkább vitatott témákra vonatkozóan kívánok néhány észrevételt tenni.

A) Mi a politikai intézmény?

Úgy tűnik, általános az egyetértés abban, hogy alapjában véve maguk az intézmények jelentik a „játékszabályokat". A kérdés azonban az, hogy mit kellene a szabályok fogalmába belefoglalni. Az egyik ilyen klasszikus felosztás a „formális" és „informális" szabályokra való tagolást jelenti. Az emberek többsége legtöbbször előre meghatározott viselkedési szabályokat követ és ezek a szabályok többnyire nincsenek törvényként vagy egyéb módon formalizálva. Ehelyett úgy jelennek meg, mint „rutinok", „szokások", „megfeleltetési eljárások", „életmódok", „döntési stílusok", vagy éppen „társadalmi normák" és „kultúra" (March és Olsen 1989; Scharpf 1989; Hall 1986). Másrészt, a *politikai* intézményeket szűkebb értelemben véve úgy lehet meghatározni, mint olyan „formális elrendeződések, amelyek arra irányulnak, hogy olyan explicit szabályokon és döntési folyamatokon keresztül csoportosítsuk az egyéneket és szabályozzuk viselkedésüket, melyeket egy szereplő vagy szereplők – aki vagy akik elismerten rendelkeznek ilyen hatalommal" – képesek érvényesíteni (Levi 1990, 405).

Nyilvánvaló, hogy a „kultúra", a „normák" és a többi fogalom se nem explicit, se nem formalizált.

A nyilvánvaló probléma az, hogy hol húzzuk meg a határvonalat. Úgy kell-e értelmeznünk a politikai intézményeket, mint bármilyen más, ismétlődő jellegű viselkedési módot, amely befolyásolja a politikai folyamatokat vagy azok végeredményét? Vagy tartsuk fenn a „politikai intézmények" kifejezést azokra a formális szabályokra, amelyekről egy politikai folyamatban döntést hoztak? A „kultúrának", beleértve az „életmódokat" is, és egyéb hasonló tényezőknek, megvan az az előnyük, hogy magukban foglalják a legtöbb olyan elemet, amely az egyéni viselkedést irányítja. A hátulütője a dolognak az, hogy az „intézmény" fogalma mint fogalom túlságosan felhígulhat. Ha ez így van, ez azzal a kockázattal jár, hogy ugyanarra a sorsra jut, mint sok más népszerű társadalomtudományi fogalom (mint például a „tervezés" és „racionalitás"): ha mindent jelent, akkor semmit sem jelent.[5]

Ha a kultúra nem más, mint informális intézményi szabályok együttese, ahogy ezt Douglass North (1990) állítja, akkor semmilyen lehetőség sincs arra, hogy különbséget tegyünk a formális politikai intézmények fontossága és egyéb társadalmi tények között. Például nem lenne értelme a különböző alkotmányok szerepét elemezni a politikai végeredmény tekintetében, mert a politikai intézmények ilyen tágan való értelmezése egybemosná a formális intézményeket és a társadalmat átfogó kultúrát. Ha minden ismétlődő jellegű viselkedésmódot meg lehet magyarázni a tágan meghatározott intézményi szabályokkal, akkor semmi esély sincs annak kiemelésére, hogy milyen szerepet játszanak a szorosan vett politikai intézmények a társadalmi folyamatokban, mert a válasz már magából a meghatározásból eredően adott.[6]

Másrészt, ha az intézményi szabályokat a formális szabályokkal azonosítjuk, azt a kockázatot vállaljuk, hogy jó néhány nem formalizált, de mégis „adottnak tekintett" szabályt, amelyek minden politikai szervezetben jelen vannak és amelyek meghatározzák a politikai viselkedést, figyelmen kívül fogunk hagyni. Ennek azonban az az előnye, hogy képessé válhatunk annak megválaszolására, hogy mit „jelentenek a változások a formális politikai intézményekben", vagyis hogy a „politika" – a politikai intézmények specifikus megtervezésének szűkebb értelmében – „számít". A politikai entitások (államok, régiók, városok) összehasonlítása hasonló történelmi és kulturális sajátosságokkal bíró elemek alapján, amelyek azonban különböznek a formális politikai intézmények (mint például az alkotmányok) tekintetében, fontos eredményeket hozhat (Weaver és Rockman 1993; Stepan és Skach 1993; Elster és Slagstad 1988). Ez természetesen a *politikai* intézmények fontosságára vonatkozó bármilyen elemzés klasszikus kérdése is.

A dilemmából kivezető egyik út az lehet, hogy ismerjünk el egy harmadik típusú szabályt is, amelyet a közigazgatásban úgy hívnak, hogy „szabványos működési eljárá-

[5] Ahogy ezt Etzioni (1988, 27) megfogalmazta: „Amint egy fogalmat oly módon határoznak meg, hogy az felöleli egy adott kategória *összes* egyedi esetét... ezzel megszűnik az a képessége, hogy az egyes eseteket jobban magyarázza."

[6] A másik probléma az, hogy a redukcionizmust intézményi címkével ellátva újra visszahozzák a hátsó ajtón át (Levi 1990, 404).

sok" (Hall 1986).[7] Ennek a segítségével a tudósok megpróbálták azonosítani azokat a szabályokat, amelyekről tényleges megegyezés van és amelyeket a cselekvők követnek. Az ilyesfajta meghatározás előnye nyilvánvaló. Amíg a „kultúra" és a „társadalmi normák" fogalmai kimaradnak a meghatározásból, azok a szabályok, amelyek *politikai jellegűek* (abban az értelemben, hogy ezeket vagy egy explicit, vagy egy hallgatólagos megegyezés alapján állapították meg) belekerülnek, akár írásban rögzítették őket, akár nem, illetve az sem lényeges, hogy egy formális eljárás keretében döntöttek-e róluk vagy sem. Minden politikai intézményekkel foglalkozó elméletnek meg kell találnia annak a módját, hogy ezeket más intézményekkel együtt, de azoktól, valamint az általános társadalmi tényezőktől megkülönböztetve, fogalmi keretbe foglalják (Levi 1990; Moe 1990; Steinmo és Thelen 1992).

B) Mivel foglalkoznak a politikai intézmények? Stratégia, preferenciák és társadalmi tőke

A legtöbb tudományos megközelítés elfogadja, hogy az intézmények befolyásolják a szereplők stratégiáit és annak módját, ahogy céljaikat megpróbálják elérni. Ez nyilvánvalóan abból a tényből fakad, hogy az intézmények határozzák meg: 1. a legitim szereplők személyét; 2. a szereplők számát; 3. a cselekvésre szóló parancsot; és nagymértékben 4. azt, hogy a szereplők milyen információval rendelkeznek egymás szándékait illetően (Steinmo és Thelen 1992, 7; lásd alább Weingast írását, 5. fejezet). Ez az intézményi analízisnek egy nagyon fontos része, mert kimutatták, hogy még a kicsiny és látszólag jelentéktelen stratégiára kiható (például, hogy ki „mozdul" elsőnek) intézményi szabályváltozások is nagyban befolyásolják a politikai folyamatok végeredményét (Ostrom 1995).

A probléma az, hogy mit kezdenek az intézmények a preferenciákkal. Egy kontiniuum végén két teljesen különböző nézet alakul ki. Az egyik, a gazdasági megközelítésekre jellemző nézet, mely szerint preferenciákkal csak egyének rendelkeznek (Riker elméleti individualizmusa – 1990, 171), és hogy az egyéni preferenciák az intézmények vonatkozásában exogén jellegűek. A szereplők előre rögzített és racionálisan rangsorolt preferenciakészlettel lépnek be az intézményesített „játékba".[8] Az intézmények határozzák meg azokat a cseréket, amelyek a szereplők között zajlanak le, de az intézményeknek, mint ilyeneknek, nincs befolyásuk a preferenciákra. Hasznosságmaximalizálóként a szereplők rangsorolják preferenciáikat és egy stratégiai „cserelogika" keretében kapcsolatba lépnek más cselekvőkkel azokon a megszorításokon belül, amelyeket a fennálló intézményi szabályok határoznak meg. Ha az intézmények változnak, a szereplők is általában megváltoztatják stratégiájukat, ám a preferenciáikat nem. Meg kell jegyeznünk, hogy ebben a „cserelogika" megközelítésben a cse-

[7] Az ilyesfajta szabály egyéb címkéi a „munkaszabályok" (Ostrom 1990) vagy „a használatban lévő szabályok", ellentétben a „formális szabályok" titulussal (Sproule-Jones 1993).

[8] Alapjában véve csak átmeneti értelemben: ha ők A-t részesítik előnyben B-vel szemben, és B-t pedig C-vel szemben, akkor A-t is előnyben részesítik C-vel szemben.

lekvés számító jellege egyetemesen érvényesül, mivel a cselekvők preferenciái mindig arra szolgálnak, hogy a várható egyéni hasznot maximalizálják. A probléma az, hogyan tervezzük meg az intézményeket úgy, hogy az egyéni preferenciák hatékony *összegződése* a kollektív választás vonatkozásában megvalósítható legyen (March és Olsen 1989, 119. skk.).

A másik oldalon az ún. kulturális vagy szociológiai jellegű megközelítés jelenik meg, amely szerint az intézmények egyfajta „helyénvalósági logikát" diktálnak, vagyis megmondják a szereplőknek, hogy mit kellene előnyben részesíteniük abban a specifikus helyzetben, amibe kerültek (Douglas 1988; March és Olsen 1989; DiMaggio és Powell 1991). Anélkül, hogy tagadná az egyéni cselekvés célirányos voltát, ez a megközelítés nem úgy tekint a szereplőkre, mint akik rendelkeznek azokkal a kalkulálási és kognitív képességekkel, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a többi cselekvővel való együttműködésükben teljesen racionálisak legyenek (Simon 1955). Ehelyett hajlamosak olyan „forgatókönyveket" vagy „sablonokat" követni, amelyeket azok az intézmények adnak nekik, amelyekben szerepelnek. Bizonyos értelemben az intézményeknek ebben a kulturális felfogásában az intézmények nemcsak hogy meghatározzák a szereplők preferenciáit, de bizonyos mértékig létre is hozzák azokat. Az intézmények alkotják meg vagy építik fel társadalmilag a szereplők identitását, személyes tulajdonukat, a valóság meghatározásait és közös értelmezéseiket. Egy adott intézményes keretben a cselekvő rendszerint nem számolja ki, hogy mely cselekvés növeli leginkább egyéni hasznát. Ehelyett – visszautalva az intézményes háttérre –, azt kérdezi: „Ki vagyok én?" (bíró, tőzsdeügynök, ápolónő, rab vagy tudós) és azt, hogy mi a helyénvaló cselekedet egy ilyen helyzetben lévő személy számára (maradjon pártatlan, vagy legyen vagyonmaximalizáló, legyen gondoskodó, vagy szökjön el az igazság elől, netalán keresse az igazságot). Figyeljünk fel arra, hogy ebben a „helyénvalósági logika" megközelítésében a cselekvés nem egyetemes, hanem meglehetősen helyzeti jellegű, mivel az egyének preferenciái a különböző intézményes környezetben megváltoznak. A probléma az, hogyan építsük fel az intézményeket úgy, hogy az egyént *integráljuk* a társadalomba (March és Olsen 1989, 124. skk.; vö. Jeppersen 1991; Scott 1991).

A gazdasági megközelítés előnye, hogy világosan meghatározott és egyetemes mikroalapokat biztosít számunkra arra vonatkozóan, hogyan fognak az egyének a különböző intézményi környezetekben cselekedni (maximalizálni fogják a várható hasznukat). Itt az a probléma, hogy mivel a gazdasági megközelítés nem rendelkezik arra vonatkozó elmélettel, hogy honnan származnak a preferenciák (például, mi a „várható haszon" a különböző szereplők esetében) általában a viselkedésből kell következtetni a preferenciákra: így a függő változót használják fel arra, hogy megmagyarázzák a független változót, amit viszont arra használnak, hogy ugyanazt a függő változót megmagyarázzák. Nemcsak a megbízható tudományos módszertan (Shapiro és Wendt 1992 munkáját) szempontjából jelent ez komoly hiányosságot; problémákat is okoz, mert legalábbis az empirikus kutatásban, lehetetlen lesz különválasztani, hogy milyen típusú viselkedés tükröz eredetileg is meglevő és valós preferenciákat és mely típus az, amely stratégiai cselekvés eredménye (vö. Weingast által írt 5. fejezettel). Egy racionális, hasznosságmaximalizáló cselekvő (legyen az férfi vagy nő) nem fogja feltárni a preferenciáival kapcsolatos valódi információt olyasvalaki előtt, akiről a cselekvő

tudja, hogy az illető ennek alapján olyan intézmények felállítására fogja azt felhasználni, amelyek az érdekei ellen dolgoznak. Amikor ennek a megközelítésnek a felhasználásával terveznek meg a kollektív cselekvés problémáinak megoldását szolgáló tényleges intézményeket, az információ aszimmetrikus jellege súlyosan korlátozza a megközelítés gyakorlati használhatóságát, mert a cselekvők preferenciáira vonatkozó téves információval a tervező helytelen intézménytípust fog megalkotni s ezáltal a kollektív cselekvés kóros dilemmáit hozza felszínre (Miller 1992; Hurwicz 1977).

A „kultúra" oldaláról történő megközelítéssel a következő a probléma: ha intézmények határozzák meg a preferenciákat, akkor hogyan tudjuk megmagyarázni, hogy az ugyanazon intézménytípusokon belül tevékenykedők néha eltérő preferenciákkal rendelkeznek? Amíg ugyanis a gazdasági megközelítés egy alulszocializált nézetet jeleníthet meg arról, hogyan állítják fel preferenciáikat a résztvevők, a kulturális megjelenítést túlszocializáltnak lehet minősíteni (Granovetter 1985). Ha intézmények határozzák meg a preferenciákat, akkor a kulturális megközelítésnek még hosszú utat kell megtennie ahhoz, hogy meg tudja határozni a következőket: milyen típusú intézmények biztosítanak utat a preferenciáknak és milyen típusú preferenciáknak, illetve milyen típusú szereplő(k)nek. Más szavakkal, e megközelítésnek nagy szüksége van arra, hogy világos és szilárd mikroalapokkal rendelkezzen ahhoz, hogy alapvető tételekkel állhasson elő.

Itt különösen érdekes Elinor Ostrom elemzése az olyan közös erőforrások vonatkozásában, amelyek „mindenki számára" hozzáférhetőek. Ilyen helyzetekben (például friss víz, legelő, halászati területek) a következők érvényesülnek: ha „mindenki" csak a saját önérdekét tekinti, és a maximumig kiaknázza az erőforrásokat, akkor azok hamarosan ki fognak merülni. Ezért bizonyos szabályozási formákat kell alkalmazni, hogy megakadályozzák az erőforrások végletes kihasználását. A racionális választás elmélete szerint ilyesfajta szabályozás sohasem fog megszületni, mert a felhasználók nem bíznak egymásban, és abban, hogy mindenki olyan mértékig korlátozza egyéni fogyasztását, amit a közös erőforrás még el tud viselni (Bates 1988; Miller 1992). A két klasszikus megoldás idáig az volt, hogy vagy ellenőrzési jogot, vagy kiváltságot biztosítunk a szuverénnek (értsd az „államnak") a közös erőforrás felett, hogy annak kiaknázását hierarchikus rendben tegye lehetővé; vagy olyan részekre osztjuk az erőforrást, amelyek felett – mintegy „piaci" megoldásként – egyéni ellenőrzést lehet gyakorolni (amit az Ostrom által felsorolt esetekben nem lehet végrehajtani az említett erőforrások „technikai" jellemzőire való tekintettel).

Ostrom kimutatta, az emberek gyakran úgy oldják meg a közös erőforrások igazgatását, hogy az teljesen eltér attól, amit a játékelmélet jósol. Ostrom a következőket írja a dél-kaliforniai farmerekről, akik megoldották a korlátozott vízkészletek felhasználásának szabályozását:

> Minden egyes vízmedencében egy önkéntes egyesületet hoztak létre, hogy fórumot biztosítsanak a közös problémák és a lehetséges stratégiák megbeszélésére [...]. Az ilyen megbeszélésre szolgáló fórum megváltoztatta a helyzet szerkezetét, hogy míg korábban anélkül hoztak egyéni döntéseket, hogy tudták volna, mit csinál a másik, addig most olyan helyzetet teremtettek, amelyben az egyének egymással vitatták meg a lehetőségeiket (Ostrom 1990, 138).

Nem központosított kényszer, nem piaci stratégiák, hanem egy politikai intézmény oldotta meg a kollektív cselekvés problémáját. Ahogy Ostrom kimutatja, a döntést hozó intézmény szerkezete az, amely döntő szerepet játszik az egyének önérdekeikre vonatkozó nézeteiknek megváltoztatásában (Dowding és King 1995, 2). Felhasználva Rawls korábban bemutatott fogalomrendszerét, az intézmény, amelynek keretein belül cselekedniük kell, az, amely megváltoztatja a szereplőket: az önző cselekvőből ésszerű cselekvő válik. Szűk látókörű önzésük ösztönzi őket arra, hogy ne együttműködve cselekedjenek. Amikor azonban az ilyen egyéneket olyan helyzetbe hozzák, amelyben érvelni kell saját cselekedeteik mellett és felelősséget is kell értük vállalniuk, a társadalmi normák válnak döntővé. Ezután jönnek létre a különböző típusú kooperatív megoldások. Ez nem jelenti azt, hogy a kérdéses személyek egoistából altruistává válnak, hanem csupán annyit, hogy oly módon definiálják újra saját érdekeiket, hogy azok egybeessenek a kollektív érdekkel, azaz ne merítsék ki a közös erőforrást. Az intézmény diszkurzív és nyilvános jellege „elmossa" az egyéni preferenciákat (Goodin 1986; Offe és Preuss 1991; Miller 1993).

Ez fontosnak számító empirikus eredmény, hiszen a politika gazdasági megközelítésének az egyik alapvető elméleti elemét cáfolja meg, nevezetesen, hogy „a képviselő [...] ugyanarra az átfogó értékskálára támaszkodva cselekszik, amikor piaci és amikor politikai tevékenységben vesz részt" (Buchanan és Tullock 1962, 20). Másrészt ez egybevág a kísérleti vizsgálatok eredményeivel, melyek szerint ha az intézményi szerkezet olyan, hogy fennáll a kommunikáció lehetősége, ez nagyban növeli a résztvevők kooperatív és szolidáris viselkedési hajlandóságát (Frohlick és Oppenheimer 1992; Dawes et al. 1977).

Ostrom elemzésében a kollektív cselekvésre vonatkozó egyedi megoldások az esetektől függően változnak, néhány közülük sikeresebbnek bizonyul, mint a többi. A sikeres megoldások nem foglalnak magukban tiszta hierarchiát vagy tiszta piacot, hanem inkább az önkéntes szerveződés és a közös irány valamifajta keverékét, amelyben a hatóságok szerepe (ami a kényszerű mértékét jelenti) gyakran nagyon korlátozott. A kooperáció – a racionális választás elmélete és játékelmélet jóslataival ellentétben – így nagyjából önkéntes alapon alakul ki. Megint csak a politikai intézmények azok, amelyek a feladatot elvégzik.

E témával kapcsolatos egy másik munka, Robert Putnam *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* (A demokrácia működtetése: polgári tradíciók Olaszországban, 1993) című könyve. Putnam azt vizsgálta, hogy a közintézmények, mint például a demokratikus rendszer, miért működnek oly különböző módokon Olaszország húsz különböző régiójában. Kisebb kivételektől eltekintve ez az észak–déli szembeállításra vonatkozó kérdés: vagyis a demokrácia (és a gazdaság) sokkal jobban működik északon, mint délen. A könyv egy nagyon átfogó adatbázisra támaszkodik, amelyet húsz éven keresztül gyűjtöttek.

Mi tehát az a tényező, amely képessé teszi a demokráciát, hogy Olaszország néhány részében működjön, míg más részeiben nem? Putnam tanulmánya arra a meglepő végeredményre jut, hogy a helyi szervezeti háló sűrűsége és súlya az, amely a döntő szerepet játssza a hatékony politikai intézmények létrehozásában. Minél több embert

vonnak be olyan jellegű szerveződésekbe, mint például a kórusok, a madárfigyelő klubok, a sportegyesületek, annál jobban működik a demokrácia. Ez a válasz egybeesik Tocqueville klasszikus elemzésével a fiatal amerikai köztársaságra vonatkozóan – vagyis a működőképes demokrácia fejlett polgári szellemiséget követel meg. Amikor közös ügyekről döntenek (vagyis amikor politizálásban vesznek részt), a polgárokat arra kell rávenni, hogy ne csak a saját rövid távú érdekeiket tartsák szem előtt, hanem az egészet szolgáló, közös jót is (Offe és Preuss 1991). Ez a képesség olyasvalami, amelyet Putnam szerint azáltal tudnak kifejleszteni az emberek, hogy önkéntességen alapuló egyesületekben vesznek részt. Putnam kiemelkedő teljesítménye magában foglalja annak kimutatását is, hogy ez a tényező sokkal jelentősebb a demokrácia működésének magyarázatában, mint a hagyományos társadalmi-gazdasági változók. Elemzése azonban egy lépéssel tovább megy. Azt állítja, hogy ez a polgári szellemiség, amely a civil társadalom sűrű szervezeti hálójában ölt testet, nyújt magyarázatot arra, bizonyos régiók miért élveznek másoknál magasabb gazdasági növekedést. A polgári szellemiség különböző regionális fejlődési szintjei jobb magyarázattal szolgálnak a jelenlegi gazdasági állapotokra, mint az eredeti gazdasági helyzetük. Nem a gazdasági fejlődés az, amely létrehozza a polgári szellemiséget, hanem a polgári szellemiség az, amely gazdasági növekedést (és működő demokratikus intézményeket) produkál. Putnam kutatása éles ellentétben áll Mancur Olson *The Rise and Decline of Nations* (A nemzetek felemelkedése és bukása, 1982) című munkájának a megállapításaival, amelyben a szerző amellett érvelt, hogy azokban az országokban, ahol a gazdaság hanyatlott, túlságosan erősek voltak az érdekcsoportok és társulások. Ezek pozíciójukat arra használták fel, hogy állami pénzügyi támogatásokat kapjanak, így akadályozva a gazdasági versenyt.

Putnam szerint a szervezeti életben való részvétel *társadalmi tőkét* hoz létre, amely lehetővé teszi, hogy *bizalomra* épített interakció alakuljon ki a polgárok között. Vagyis az emberek azért választják a szomszédaikkal való együttműködést, mert bíznak abban, hogy az utóbbiak is együtt fognak működni velük. Az önkéntes társulási keretek különböző hálózatait összetartó normák azok, amelyek elősegítik az együttműködést. Gazdasági terminológiával: a társadalmi tőke csökkenti a tranzakciós költségeket, amelyek a gazdasági szerződések betartása közben felmerülnek (Coleman 1990). Konkrétan az a kérdés, hogy vajon e megállapodásokat elég-e egy kézfogással megerősíteni, vagy helyette ügyvédek hadára vagy biztosítékok tömkelegére van-e szükség. Úgy tűnik, hogy ezek után rendelkezésre áll annak a problémának a megoldása, amire a játékelmélet hívta fel a figyelmünket: a társadalmi hálózat szervezeteiben és társulásaiban való részvétel révén az egyének társadalmi tőkét halmozhatnak fel, így oldva meg a kollektív cselekvés problematikáját. Ez a jó hír Putnam úttörő jellegű kutatásánál. A rossz hír az, hogy egy ilyen helyzetet nem lehet könnyen létrehozni. Végül is a helyzet, amely Dél-Olaszországban intézményesült – a társadalmi tőke hiányából fakadóan rosszul működő demokrácia és gazdaság –, ugyanakkor stabil egyensúlyi helyzetnek tűnik. Vagyis, más szavakkal, hosszú még az út Palermótól Milánóig.

E kutatási terület egy másik fontos vizsgálódási eredményét Margaret Levi szol-

[9] Valóban nagyon „irracionális" viselkedéstípus.

gáltatta, aki öt különböző ország önkéntes katonai szolgálatának[9] háborús körülmények között történő összehasonlítását végezte el, és az eredmények azt mutatták, hogy nemcsak a mikro-, de a makrointézmények is megváltoztathatják a preferenciákat.[10] A kormányzati intézmények működésének nagy hatása van arra, hogy „a fiatal férfiak" milyen arányban hajlandók életüket kockáztatni a hazájukért. Nemcsak arról kell meggyőzni őket, hogy a kérdéses háború „igazságos háború", hanem arról is, hogy 1. a szakpolitikákat végrehajtó intézmények korrektek, és 2. hogy más állampolgárok is arányosan kiveszik a részüket a teherből (például a kormánynak olyan intézményekkel kell rendelkeznie, amelyek korrekt módon képesek tájékoztatni a cselekvésben részt vevőket arról, mit csinálnak mások). Más szóval, nagyon hősies egyedül megvédeni egy országot, ugyanakkor nagyon értelmetlen is. Ebben a klasszikus kollektív cselekvési problémában a makrointézmények jellege arra szolgál, hogy megváltoztassa az egyén preferenciáit, az önkéntesen csatlakozásról (Levi 1991; vö. Margolis 1984). Ez a fajta elemzés jól felhasználható egyéb kormányzati programokra is, mint például a társadalombiztosítási programok, illetve azoknak az adóknak a beszedése, amelyek azt a célt szolgálják, hogy ezeket a programokat finanszírozzák (Laurin 1986; Rothstein 1994).

C) Intézményi stabilitás

Az intézményekre vonatkozó különböző megközelítések központi gondolata az, hogy ezek az intézmények tartós entitások: a cselekvők akarata alapján nem lehet őket azonnal megváltoztatni. Ez tulajdonképpen az intézményi elemzések valamennyi iskolájának egyik központi tétele. Ha az intézmények úgy változnának, ahogy az őket körülvevő hatalmi struktúra vagy egyéb társadalmi erő is változik, akkor egyszerűen nem lenne szükség az intézmények elkülönült elemzésére (Krasner 1984). Nyilvánvaló, hogy néhány intézmény, mint például az alkotmányok, szinte szent és sérthetetlen státust kapnak. De miért időállóak az intézmények még akkor is, amikor a hatalmat és stratégiát olyan módon befolyásolják, hogy az ellentétessé válik a bennük tevékenykedő szereplők érdekeivel? Mint az várható volt, különböző megközelítések különböző válaszokat adnak erre a kérdésre.

A gazdasági megközelítés az intézményeket egyensúlyi pontokként közelíti meg, amelyek azért maradnak fenn, mert senkinek sem érdeke, hogy megváltoztassák őket. Ebben az értelemben önerősítő jellegűek. Ez számos formában nyilvánulhat meg. Az egyik az „elveszett költségek" koncepciója. Már olyan sokat fektettek a cselekvők abba, hogy megtanulják, hogyan működjenek egy ismert intézményi keretben, hogy az elméletileg hatékonyabb megoldások választásától a tanulás költségei elriasztják őket. Egy másik gondolat ezzel kapcsolatosan az, hogy bár egy változtatás rövid távon hasz-

[10] Tipikus mikrointézménynek minősül az a szabály is, amelyet azok a cselekvők hoznak, akik annyira kevesen vannak, hogy személyes találkozások révén tudják szabályozni közös érdekeiket. Tipikus makrointézménynek minősül a kormány által hozott általános jogszabály is, amely arra hivatott, hogy azoknak a cselekvőknek a viselkedését irányítsa, akik nem vettek részt közvetlenül a szabály megalkotásában.

not hoz a résztvevők számára, a hosszú távú következményekkel kapcsolatos bizonytalanság visszatartja őket, hogy megpróbálják a szóban forgó intézményt megváltoztatni (Shepsle 1986). A stabilitással kapcsolatos harmadik érv arra a költségtényezőre mutat rá, amely a változtatás folyamatában való részvétellel jár együtt. Még akkor is, ha minden racionális szereplő képes lenne kiszámolni, hogy egy bizonyos változás az ő érdekében áll, a feltehetőleg költséges intézményi változtatással felmerülő folyamatban való puszta részvétel is felveti a kollektív cselekvés szokásos problémáját.

Egy kulturális vagy történeti típusú megközelítés amellett száll síkra, hogy az esetek többségében az intézményeket nem választják. Ezek inkább a rétegek egymásra rakódásából kialakuló korallzátonyokra hasonlítanak, nincs ugyanis egyetlenegy cselekvő egyén vagy csoport sem, akinek a korábbi döntései határozták volna meg az egész zátony szerkezetét. Különböző időszakokban, különböző résztvevők eltérő érdekekkel hoztak létre intézményeket úgy, hogy kiindulási pontként a már létező intézményeket vették figyelembe. Az egyének nem választják intézményeiket. Ellenkezőleg, az intézmények választják ki az egyéneket. Bármely időpontban csak alig néhány változót lehet függetleníteni az adott történelmi helyzettől és átalakítani (Crouch 1986).

Egy harmadik idekapcsolódó gondolat, amely a történelmi intézményesülésből származik, amellett érvel, hogy maga a hatalom biztosítja az intézményi stabilitást. A hatalommal rendelkező cselekvők arra szoktak törekedni, hogy oly módon változtassák meg a „játékszabályokat", ahogy azok hitük szerint érdekeiket szolgálják a hatalom megtartásában, illetve kiterjesztésében. A hatalmat, amely alapvetőbb forrásokból táplálkozik (mint például a tőke vagy a termelők szervezete feletti ellenőrzés), éppen azon intézmények révén lehet növelni, amelyeket a hatalom alakított ki (például olyan tulajdonjogi szabályokat fogadnak el, amelyek a tőke tulajdonosainak kedveznek; vagy olyan iparügyi törvényeket alkotnak, amelyek a szakszervezeti tömörüléseknek kedveznek) (Rothstein 1992). A hatalomnak ez a „megkettőződése" természetesen rendkívül költségessé vagy kockázatossá teszi a kevésbé erősek számára, hogy kihívást intézzenek a létrehozott intézményes renddel szemben.

D) Intézmények és változás

Általánosan elismert tény, hogy ez a politikai intézményi elemzés leggyengébb pontja és legnehezebb kérdése. Ami a következtetést illeti, az elemzés nem lépte túl Marx állítását, miszerint „az emberek csinálják a történelmet [...] de nem a saját maguk által létrehozott körülmények között" (Przeworski 1985). De kik ezek „az emberek" és milyenek azok a „körülmények", amelyek között képesek lehetnek intézményeket létrehozni vagy megváltoztatni? Goodin (1996) szerint, az intézmények három különböző ok miatt változhatnak. Az egyik a puszta véletlen vagy az előre nem látott körülmények miatt történő változás: a különböző intézmények közötti egymásra hatás előre nem látott, teljesen új intézménytípusok létrejöttét eredményezheti. A második típust az evolúciós változás képviseli: azok az intézmények, amelyek a leginkább megfelelőek bizonyos társadalmi fejlődési szakaszokban, egyszerűen fennmaradnak,

mégpedig valamilyen szelektív mechanizmus működése révén. A harmadik eset az, amikor a stratégiai cselekvők tudatosan megtervezik a változást.

A társadalmi változásért felelős „cselekvés kontra struktúra" általános kérdése hatja át mind az intézményi, mind a társadalmi elemzéseket (Mouzelis 1988; Koelbe 1995). Az intézmények gazdasági megközelítéseinek állításai ellenére, miszerint ők az intézményi elemzés mikroalapjaiként szolgálnak, ezek rendszerint csak szűkszavúan, funkcionalista módon próbálják megmagyarázni, miért alakulnak ki, illetve változnak meg az intézmények. E megközelítésekben ilyen vagy olyan „igény" ténye „szolgál magyarázattal" egy bizonyos intézményes rendre vonatkozóan (Hall és Taylor 1996).[11] A jogi intézmények például az üzletelő kereskedők hitelképességéről szóló információk iránti igényből alakultak ki (Milgrom, North és Weingast 1990). A népesség dinamikából vagy technológiai változásokból eredő viszonylagos árváltozások szintén intézményi átalakulást idéznek elő (North 1990). E megközelítés intézményekre koncentrálása miatt – mivel erősen korlátozza az egyén választási lehetőségeit – nehezen tud számolni, azokkal az intézményi változásokkal, amelyek a módszertani individualizmus elméleti korlátain belül zajlanak le. Bates (1988) érvelése szerint miközben ez a megközelítés magyarázatot adhat az intézmények iránt megnyilvánuló keresletre, nem ad magyarázatot arra, hogy miért kínálják fel őket.

A történeti vagy kulturális megközelítések sincsenek jobb helyzetben. Bár gyakran adtak érdekes magyarázatokat specifikus történelmi helyzetekben az intézményi változások okaira és következményeire, ez idáig semmi jele, hogy ebből általános elmélet alakulna ki.[12] Ezek az elméleti megközelítések rámutattak arra, hogy bizonyos pillanatokban egyes politikai szereplők képesek olyan intézményeket létrehozni, amelyek jelentősen növelni tudják az alapítók politikai hatalmát (lásd Rothstein 1995). Bizonyos mértékig a politikai cselekvők strukturálni tudják a politikai jövőt: vagyis az emberek alakítják a történelmet, de a politikai cselekvők nem „strukturális izgatószerek", egyszerűen a tágabb társadalmi rendszer „igényeit" szolgálják (lásd Giddens 1979). A probléma azonban az, hogy a történelem telis-tele van olyan hibák sokaságával, amikor is a cselekvők elszámítják magukat a tekintetben, hogy milyen sokan olyan intézmények is szolgálnák jövőbeli érdekeiket (Lewin 1988, 3. fejezet; Immergut 1993; Rothstein 1992).

A struktúra-cselekvés problematikája az intézményi változás elemzésében azonban a politikai intézmények még szűkebb értelmezését serkenti, amelyben az intézmények mint formálisan meghozott szabályok jelennek meg. Ennek oka az, hogy a szabályok, amelyek révén egy meghatározott cselekvés hatása és ennél fogva e cselekvés jövőbeli következményei befolyásolják a szélesebb értelemben vett politikai és társadalmi eredményeket, egyértelműen megállapíthatók. Az a ténylegesen létező kér-

[11] A társadalomtudományi funkcionalista magyarázatok ellen irányuló érveket Elster (1985) szolgáltatja.

[12] Hozzá kellene tenni, hogy ez nem szükségszerűen a megközelítés, mint ilyen gyengeségét jelzi; hanem, mint a „fekete lyukak", inkább azt, hogy egyszerűen nem létezik olyan általános elmélet, amely az intézmények létrehozására vagy változására vonatkozna.

dés, hogy miként tudjuk azonosítani az intézményi változások mögött rejlő okokat, egy nagyobb probléma szimptómája is lehet az intézményi megközelítésben, nevezetesen, annak elméleti üressége. Azzal, hogy azt mondjuk, „az intézmény számít", nem mondunk semmit arra vonatkozóan, hogy *mely intézmények* fontosabbak másoknál és *milyen ügyek tekintetében*. Az intézményi megközelítés megfelelő elméleti értéke csak akkor érvényesülhet, amikor egy még fajsúlyosabb elmélettel kapcsoljuk össze, amelyből azután levonhatjuk azt az elméleti következtetést, hogy miért is fontosabbak bizonyos cselekvők, okok és intézmények, mint mások (Rothstein 1992). Ha a kőkorszak utáni történelem bármely időpontját is vesszük, a politikai intézmények száma mindig igen nagy volt, ennélfogva a politikai intézmények elemzésének szüksége van egy olyan elméletre, amely elmagyarázza, hogy különböző ügyekben milyen intézmények bizonyulnak fontosnak.

Annak megértése, hogy mit jelentenek az intézményes változások, valószínűleg az egyik legnagyobb kihívás a politikatudomány számára. Kérdés, hogy vajon eleget tudunk-e a különböző politikai intézmények működéséről, hogy a politikatudomány architektonikus tudománnyá válhasson. A kérdés nemrégiben merült fel, amikor a kelet-európai, afrikai és latin-amerikai országok közül többen lerázták az önkényuralmi rendszereket és a demokratizálás útjára léptek. A politikatudomány képviselői számára ésszerű kérdésként merül fel, hogy tudjuk-e, milyen intézményes berendezkedések segítik elő legjobban az új utakat kereső országok számára a demokratikus átalakulást (Przeworski 1991). Vajon a prezidencializmus vagy a parlamentarizmus a jobb megoldás, egykamarás vagy kétkamarás rendszerben gondolkodjanak-e, a többpártrendszert vagy a kétpártrendszert elősegítő választási rendszer irányába kellene-e elmozdulniuk, és így tovább. Ahogy ez várható volt, két nagyon eltérő vélemény létezik. Az egyik válasz az, hogy rengeteget tudunk a különböző intézmények hatásairól, eleget ahhoz, hogy képesek legyünk beavatkozni ebbe az új társadalmi és politikai berendezkedési folyamatba. Kimutatták például, hogy az elnöki alkotmányos berendezkedés sokkal alkalmatlanabb a demokrácia konszolidálására, mint a parlamentáris rendszerek (Stephan és Skach 1993).[13] A parlamentáris rendszerek, összekapcsolódva más intézményekkel az ellentétes csoportok közötti politikai megegyezés elérése céljából, biztosíthatják a demokratikus uralmat, ráadásul társadalmi stabilitást hozhatnak a rendkívül megosztott társadalmak számára (Lijphart 1984; Lewin 1992). A különböző korporatista rendszerű berendezkedések nemcsak a munkaadó-munkáltató kapcsolatokat, de ezzel együtt a gazdasági növekedést is biztosíthatják (Goldthorpe 1984; Katzenstein 1985).

A jól ismert ellentétes nézetet Hayek képviseli, aki óv a társadalmi folyamatokba való beavatkozástól (Hayek 1949 in Lundström 1994). A szándékos intézményi változtatások különböző hatásaira vonatkozó tudásunk túlságosan korlátozott és túl nagy a kockázata annak, hogy az esetleges hibák váratlan, ellentétes vagy torz eredményekre vezetnek. Hayek szerint az intézményeket nem megtervezni kell, inkább hagyni kell őket, hogy kialakuljanak. Jelenlegi tudásunkat meghaladja, hogy kiszámoljuk vagy akár

[13] Ezzel részben ellentétesen érvel Sartori (1994).

csak felbecsüljük azokat az eltéréseket, amelyek a helyi és a globális, a hosszú távú és rövid távú hatások, illetőleg az intézményes változások részleges vagy nettó következményei között fennállnak (Elster 1991). Egy másik nehézséget jelent, hogy azok az intézményes berendezkedések, amelyek jól működnek bizonyos társadalmi és gazdasági feltételek között, másfajta körülmények között katasztrofálisnak bizonyulhatnak (Przeworski 1991, 35. skk.). Sok, a politikai intézmények kihatásaival foglalkozó, ún. „megalapozott bölcsességről" kiderült már, hogy igen törékeny. Ennek egyik példája a fent említett korporatizmus intézménye, amely – távolról sem bizonyult a gazdasági növekedés és a békés munkás-munkáltatói kapcsolatok megoldásának (Lewin 1992). Egy másik problémát a többségi egyéni választókerületi választási rendszerek jelentik, amelyek szilárd kétpárti rendszereket alakítanak ki.

Elster (1991) szerint ennek a tudáshiánynak nem kellene odáig vezetnie, hogy visszatartson bennünket a szándékosan végrehajtott intézményi változásoktól. Ennek egyik oka az, hogy bizonyos történelmi pillanatokban, mint például a demokráciára való átmenetek időszakában, a politikai intézményeket meg kell tervezni (vö. Przeworski 1991). Elster egy harmadik lehetőséget javasolt az intézményes tervezésre vonatkozóan, nevezetesen: ahelyett, hogy az ilyen változtatásokat racionálisan fontosnak tűnő vagy következetes feltételezésekre alapítjuk (amelyekről úgyis túl keveset tudunk), az intézményekre vonatkozó érvelésünket sokkal inkább a morális kötelességre vagy normatív párbeszédre alapozzuk. Ez azt jelenti, hogy az intézményeket bizonyos mértékig morális mércéket figyelembe véve kell létrehozni – például az igazságosság közösen elfogadott fogalmai vagy az egyenlőség és a méltányos bánásmód normái köré szervezve –, ahogy ezt a normatív politikaelmélet is javasolja (Rawls 1971; Dworkin 1985; Barry 1995).

Játékelméleti perspektívából amellett szállnak síkra, hogy azok a tényezők, amelyek a demokratikus uralmat biztosítják az új demokráciákban, nem mások, mint az új politikai intézmények, amelyek *méltányos esélyt* adnak a korábbi önkényuralmi rendszerhez kötődő vesztes erőknek arra, hogy tovább erősítsék politikai érdekeiket, vagy akár (szabályos választások révén) a jövőben visszaszerezzék a politikai hatalmat (Przeworski 1991). Így, ha azok az erők, amelyek a demokratikus változás mögött állnak, oly módon tervezik meg az új demokratikus politikai intézményeket (például a választási rendszert), hogy a régi antidemokratikus csoportok ne kapjanak többé esélyt a politikai hatalomba való visszatérésre – vagyis, ha a demokratikus változás erői úgy tevékenykednek, mint hasznosságmaximalizáló racionális cselekvők, ahogy ezt róluk az elmélet feltételezi, akkor nagyon könnyen úgy járhatnak, hogy éppen olyan zsarnoki erők veszik át a hatalmat, mint amelyeket megpróbáltak a hatalomból „kitessékelni". Ily módon a méltányosság elveinek, s nem az instrumentális racionalitásnak kellene irányítania a politikai intézmények létrehozását.

V. INTÉZMÉNYI ELEMZÉS ÉS A POLITIKATUDOMÁNY JÖVŐJE

Mindenki számára egyértelművé kellett válni, hogy a politikai intézmények elemzésében nagyon tisztán nyilvánul meg a politikatudomány egyik legfőbb megosztottsága. Vagyis az a megosztottság, amely az ún. „kemény" típusú elemzés – amely egyetemes törvényekre irányul (mint például a formális racionális választáselméletek és a behavioralista elméletek) és az ún. „puha", történetileg orientált elemzés – amely az eseményekre és a kulturális fejlődés jellegzetességeire irányul – között áll fenn (Shapiro és Wendt 1992; Green és Shapiro 1994).[14] E fejezet végső érvelése azonban az, hogy a politikai intézmények elemzésében ez a két tábor gyümölcsöző cserekapcsolatot létesíthet.

Ez az érvelés a fent említett problémából indul ki, amelyet a racionális választás elméletére épülő és játékelméleti megközelítések hoztak létre és vetettek fel a politikatudományban: egyáltalán miért szervezkednek az önérdeket érvényesítő racionális szereplők úgy, hogy kollektív javakat, például hatékonyan működő politikai intézményeket hozzanak létre? Ha mindenki a racionális választás elmélete által feltételezett módon önérdekét követve cselekedne, az ilyesfajta intézmények sohasem jönnének létre önkéntes hozzájárulások eredményeként (Scharpf 1990). Pierre Birnbaum megfogalmazásában: „Az individualizmus gazdaságelmélete [...] az atomizáción alapuló összes mobilizációs elméletet érvényteleníti és meg nem történtté teszi" (Birnbaum 1988, 18; vö. Bicchieri 1993).

Egyszerűbben fogalmazva, egy olyan helyzetben, amelyben a kollektív jóra irányuló együttműködés számos racionális és önérdeket érvényesítő cselekvő hozzájárulását követeli meg, az egyén számára mindig kifizetődőbb lesz, hogy másoktól elforduljon, mintsem együttműködjön velük (Tsebelis 1990, 74. skk.; Scharpf 1990, 476). Bendor és Mookherjee hasonló következtetésre jutnak éppen a racionális választás elméletére támaszkodva, vagyis: a racionális szereplő modellje magyarázatot adhat arra, hogy miért léteznek makacsul kitartó kollektív cselekvési minták, „arra azonban nem ad magyarázatot, hogyan alakulnak ki [...] A kooperáció kialakulása nehéz probléma – olyan, amely másfajta elemzési módszereket tesz szükségessé" (Bendor és Mookherjee 1987, 146). Hogy magyarázatot adjanak arra, miért jön létre együttműködés (néha pedig miért nem), inkább olyan értelmezések felé fordulnak, amelyek idegenek az ilyen típusú „kemény" elméletalkotástól: „idioszinkratikus" eseményekhez – mint például egy kezdeti balszerencsés vereséghez, amely a széles körű „kibújás" gyanúját kelti (Bendor és Mookherjee 1987, 146) – fordulnak, vagy olyan okokhoz, amelyek az adott specifikus történelmi körülményekből fakadnak (lásd Scharpf 1990, 484).

[14] A „kemény" és „puha" fogalmakat nem szabad összekeverni az ezekben a megközelítésekben felhasznált adattípusokkal. A megkülönböztetés inkább csak arra a metodológiai típusra utal, amelyet használnak. Valójában a „kemény" megközelítések gyakran használnak (ha használnak!) nagyon képlékeny adatokat is, például attitűdökre vonatkozó adathalmazokat, míg a „puha" megközelítések gyakran használnak kőkemény adatokat, például levéltári anyagokat.

Még ott is, ahol a szervezett kooperáció (akár racionális, akár nem) megjelenik, a racionális szereplő modellje szerint ez meglehetősen bizonytalan helyzet áll elő, mert a szervezet tagjai állandó kísértésnek vannak kitéve, hogy abbahagyják az együttműködés fenntartására szolgáló befizetéseket, miközben működéséből továbbra is hasznot húznak (Hechter 1987, 10. skk.; Bendor és Mookherjee 1987).

A racionális választás pozícióját nem erősíti az a kijelentés sem, hogy a kooperatív cselekvés megmagyarázható a korábban meglévő kulturális, társadalmi vagy politikai kötődésekkel. Feltételezik, hogy az ilyen kötődések növelik az egyes szereplők bizalmát mások együttműködési készségét illetően, minek következtében a helyzet egyensúlyi állapotban fog stabilizálódni. A probléma az, ahogy ezt Michael Hechter is jelzi, hogy „az ilyen intézmények éppen azokat a Pareto-féle hatékony egyensúlyi állapotokat képviselik, amelyeket állítólag a játékelmélet képviselői próbálnak megmagyarázni" (Hechter 1992, 47; Bicchieri 1993, 128). Ahogy ezt már korábban említettük, a racionális választás elmélete meg tudja magyarázni, hogy miért stabil egy egyensúlyi állapot, de azt nem, hogy miért alakulnak ki különböző egyensúlyi állapotok vagy hogy egyáltalán miért azok a specifikus egyensúlyi állapotok jönnek létre (Shepsle 1989; Scharpf 1990, 474). George Tsebelis megfogalmazásában: „a racionális választás elmélete nem képes a dinamikákat leírni; nem képes számot adni azokról az utakról, amelyeket azért választanak, hogy az előírt egyensúlyi állapotokhoz eljussanak" (Tsebelis 1990, 28).

Így a politikai intézmény létrehozása, hogy általa legyőzzenek egy kollektív cselekvési problémát, már önmagában kollektív cselekvési problémát jelent. Robert Bates szerint az ilyesfajta intézmények kialakítása „pontosan ugyanannak az izgató problémának a tárgya, amelynek a feltételezett megoldására ezek az intézmények szolgálnak" (Bates 1988, 395; vö. Scharpf 1990, 477. skk.).

A racionális választás elméletének szakemberei gyakran fektettek hangsúlyt az ismétlődés (a megismételt játék) szerepére annak magyarázatában, hogy miért kerül olyan gyakran sor kollektív cselekvésre a valóságban, annak ellenére, hogy a racionális, önérdek érvényesítő cselekvők esetén jelen van az együttműködéstől való elzárkózás motivációja (Axelrod 1984). Azonban az ismétlődés csak nagyon korlátozott szerepet játszhat az együttműködés magyarázatában. Amíg ugyanis az ismétlődés valóban szilárd együttműködésre vezethet a pártok között, eredményezhet együttműködéstől való határozott elzárkózást is; és a racionális választás és a játékelmélet képtelenek megmagyarázni, hogy néha miért ez a végkifejlet, néha pedig miért az. Nagy az ismétlődés szerepe a kollektív cselekvés problémájának megoldásában a szereplők közötti információs aszimmetriák vonatkozásában, különösen, amikor kettőnél több játékos vesz részt a játszmában (Bianco és Bates 1990; Bendor és Mookherjee 1987; Molander 1994). Egy kétszemélyes játékban megtudható, hogy vajon a másik fél az együttműködést fogja-e választani vagy sem; ez azonban nagyon nehéz feladat, amikor valakinek több ellenféllel kell szembenéznie. A balszerencsés esetben pedig „a résztvevők túlzásba vitt okoskodásuk miatt az optimális szintet el nem érő végeredményhez jutnak el" (Grafstein 1992, 71; vö. Scharpf 1990, 477. skk.).

Kimutatták, hogy nem az ismétlődés, hanem a politikai vezetők játszanak fontos szerepet a kollektív cselekvés problémáinak a megoldásában. A vezetőknek a meg-

bízhatóság tőkéjével kell bírniuk a leendő résztvevők szemében. Rendelkezniük kell mindazzal az ösztönző erővel és képességgel, amellyel egyrészt megjutalmazzák azokat, akik megfelelő módon veszik ki részüket a feladatokból, másrészt pedig megbüntetik azokat, akik nem (Bianco és Bates 1990). A probléma az, hogy a racionális választás elmélete vagy a játékelmélet nem különösebben alkalmas az ilyen vezetők azonosítására vagy annak meghatározására, hogy mitől válnak bizonyos egyének bizonyos helyzetekben vezetőkké. A történeti adatok azt mutatják, hogy sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy a politikai vezetők használhatatlan társadalmi intézményeket hoznak létre, minthogy hatékonyakat (Grafstein 1992, 71; Scharpf 1990, 77. skk.).

Ez a tényállás meglehetősen ironikus. A politikatudományban lezajlott „kemény" racionális választási és játékelméleti forradalom a hasonlóan „kemény" behavioralista forradalommal együtt jelent meg, mintegy reakcióként a régi, „puha", történeti megközelítésű politikatudományra (Shepsle 1989). Az általános törvényszerűségek és a szűkmarkú elméletek keresése során a „kemény" megközelítés bajnokai a tradicionális történeti orientációjú politikatudomány nagy részét elvetették, azt csupán „történetmesélésnek" tekintették (Miller 1992).

Ahogy ezt már korábban kifejtettük, a behavioralizmus előtti politikatudomány elsősorban arra összpontosított, hogy az olyan intézmények létrejöttét és működését elemezze, mint a törvényhozás, az alkotmányok és a bürokráciák – nem beszélve a politikai vezetésről (March és Olsen 1984). A probléma azonban az volt, hogy a tradicionális megközelítésnek az intuíción kívül nem volt más eszköze annak igazolására, hogy mely intézmények voltak valóban fontosak vagy hogy milyen hatással voltak a politikai viselkedésre.

A racionális választás elméletének az volt a nagy elméleti hozzájárulása ehhez a kérdéshez, hogy előállt egy elképzeléssel: azok az intézmények fontosak, amelyek képesek megoldani a kollektív cselekvés problémáját, vagyis más szavakkal, azok, amelyek az együttműködést lehetségessé és racionálissá teszik a bennük szerepet vállalóknak. Azonban jelenleg az a probléma, hogy semmilyen más módja nincs annak, hogy megértsük, miért alakulnak ki ilyen intézmények, csak az, hogy az eredetükre vonatkozó, ún. „puha" történeti esettanulmányokat készítünk. Ha annak magyarázata, hogy néha miért születnek hatékony intézmények, míg máskor nem „útfüggő,", akkor azokat a specifikus, egyedi lépéseket kell a történelemben tanulmányoznunk, amikor az utak elváltak (Schrapf 1990; vö. Rothstein 1992). Hogy megértsük, miért is lehetséges a társadalom létezése egyáltalában (vagyis miért játszanak néha kölcsönösen előnyös játszmákat a társadalom tagjai), a politikatudomány gazdasági megközelítéseinek társadalmilag, történetileg és kulturálisan meghatározott normákat kell figyelembe venniük az együttműködésre, a bizalomra, a tiszteletre, a kötelezettségre és a kötelességre vonatkozóan (Ostrom 1995; Bates 1988; Gambetta 1988).

Ha a politikai rendszereket általában az intézmények szigorúan strukturálják, akkor intézményi változások csak bizonyos alkalmakkor fordulhatnak elő. Csak kivételes pillanatok idején lehetséges, hogy a politikai szereplők képesek megváltoztatni az intézményi paramétereket vagy a „játék" természetét. A politikatörténetnek ezeket a kivételes *pillanatait* az a tény különbözteti meg a többitől, hogy a fennálló intézmények működésképtelenné válva alkalmatlanok az új helyzet kezelésére (Krasner

1983). Az ilyen helyzetekben a politikai szereplők nemcsak játékosok: meg is tudják változtatni a játékszabályokat. Más szavakkal, a politikai szereplők ilyen időszakokban képesek a jövő politikai intézményeinek megformálására, és néha még arra is, hogy saját maguk számára kedvező szabályokat alkossanak (Rothstein 1992).

Mondhatná valaki, hogy ily módon a kör bezárult – a politikatudomány visszatér oda, hogy a politikai intézményekben lezajló változások kulturális eredetűek és a történeti folyamatok részletes elemzésére van szükség (Ostrom 1991, 242). Mindezek ellenére sokat tanultunk ezen a körutazáson. Most már jobban megértjük, hogy miért fontosabb néhány politikai intézmény másoknál, és még pontosabban fogalmazva azt is, hogy az intézmények működési logikájában mi lehet, ami segíti a racionálisan cselekvőket abban, hogy a kollektív cselekvés problémáját megoldják. Az intézményeket tanulmányozó különböző párhuzamos megközelítési módok meg is változtathatnak, s az eddig „különböző asztaloknál" dolgozó tudományos kutatók egy sokkal egységesebb vállalkozási formában egyesülhetnek (Ostrom 1995). Mint ahogy az információs technológia esetében is történik a jól használható termék érdekében: az információs kezelő egységnek és a programnak kompatibilisnek kell lennie, és azoknak, akik a kezelő egységet tervezik, meg kell tanulniuk együttműködni azokkal, akik a programokat tervezik, és fordítva. Áttörésre akkor kerül majd sor, amikor ezeknek a különböző megközelítéseknek valamifajta kombinációja megvalósítható lesz.[15]

A jelenlegi helyzetet ironikussá teszi az is, hogy ha a cselekvők olyan intézményeket akarnak létrehozni, amelyek képesek a kollektív cselekvés problémájának leküzdésére (vagyis hatékony társadalmi intézmények létrehozásában reménykednek), akkor arra kell ügyelniük, hogy ne csak a racionális választás elméletének individualisztikus és haszonelvű tételei szerint viselkedjenek. Ha – ahogy Jon Elster (1989) érvelt – a racionális választás elméletét nemcsak úgy kell értelmeznünk, mint a viselkedés[16] egyfajta ésszerű és empirikus leírását, hanem mint olyan normatív elméletet is, amely arról szól, hogyan *kellene* viselkednünk, akkor a politikatudomány valójában igen nagy bajban van. Ennek oka az, hogy ha a racionális választás elmélete és játékelmélet haszonelvű mikroalapjait úgy vesszük, mint (az ajánlott) társadalmi cselekvés normatív alapját, valószínűleg semmilyen társadalmilag hatékony intézmény nem jöhetne létre. Ahogy Bicchieri kifejtette, „a játékelmélet közös ismerete az elméletet következetlenné és így önmagát megsemmisítővé teszi" (Bicchieri 1993, 128).[17] Az

[15] Vö. Ferejohn (1991); Bates (1988); Steinmo és Thelen (1992); Rothstein (1992); Hall és Taylor (1996).

[16] Ez így egyszerűen nem helytálló. Például több a teljesítéssel kapcsolatos, mint a szelektív ösztönzőkre vonatkozó magyarázat: „Több ember közlekedik szabályosan vagy tartózkodik a szemeteléstől, többen fizetnek adót vagy csatlakoznak a fegyveres erőkhöz, mint azt az elmélet feltételezi" (Levi 1990, 408; lásd még Mansbridge 1990, 19. skk.).

[17] De, ahogy azt Jon Elster állítja: „A társadalmi választás és az általános választás irodalmának jó része az egyetemesen opportunista viselkedésmódra vonatkozó feltételezéseivel nincs kapcsolatban a valós világgal, amelyben pedig rengeteg őszinteség és kötelességérzet van jelen" (Elster 1991, 120).

optimális szintet el nem érő egyensúlyi állapotok legyőzésére egyszerűen nem hozhatók létre társadalmilag hatékony intézmények olyan személyek által, akik ugyanúgy viselkednek, mint ahogy azt a racionális választás elmélete vagy a játékelmélet szereplőiről feltételezik, hogy cselekedni fognak. Megszámlálhatatlan helyzet állna elő, ahol „mindenki tudná", hogy mindannyian jobban járnának, ha együttműködnének abban, hogy hatékony intézményeket hozzanak létre, de ez lehetetlennek bizonyul, mert „mindenki tudta", hogy a bizalom hiánya miatt mások nem lennének együttműködőek együtt. Az intézmények fontosságát hangsúlyozó elemzés nemcsak a formális modellalkotások kombinációját és a politikai intézmények (Ostrom 1995) kiépítése (vagy lerombolása) történeti eseteinek részletes tanulmányozását teszi szükségessé; arra az igényre is rámutat, hogy a pozitív és normatív politikaelmélet integrációjára is szükség van. A politikai intézmények és a polgári erény közötti összefüggésekre vonatkozó klasszikus és modern diskurzus fontosságára mutat rá a Jane Mansbridge (1990, 20) által nemrégiben feltett kérdés: „Tudunk-e olyan intézményeket tervezni, amelyek azokat a motivációkat erősítik, amelyekről mi normatív alapon úgy hisszük, hogy azok vagy önmagukban jók, vagy amelyek jó és igazságos végeredményekhez vezetnek?"

▪ IRODALOM

További olvasásra különösen a következőket ajánljuk: Mary Douglas: *How Institutions Think* (1988); Gary Miller: *Managerial Dilemmas and The Political Economy of Hierarchy* (1992); James March – Johan Olsen: *Democratic Governance* (1995); és Steinmo, Thelen és Longstreth gyűjteményes kiadványát, a *Structuring Politics: Historical Institutionalism in a Comparative Perspective* (1992); Weaver és Rockman munkáját, a *Do Institutions Matter? Government Capabilities in the United States and Abroad* (1993); és Goodin munkáját, a *The Theory of Institutional Design* (1996).

Almond, G. A. 1960. Introduction. 7–33. In *The Politics of Developing Areas*. Eds. G. A. Almond – J. S. Coleman. Princeton, N. J., Princeton University Press.

Andrén. G. 1928. *Huvudströmningar i tysk statsvetenskap*. Lund, Fhalbeckska stiftelsen.

Arrow, K. J. 1951. *Social Choice and Individual Values*. New York, Wiley.

Axelrod, R. A. 1984. *The Evolution of Cooperation*. New York, Basic Books.

Barry, B. 1995. *Justice as Impartiality*. Oxford, Clarendon Press

Bates, R. H. 1988. Contra contractarianism: some reflections on the new institutionalism. *Politics and Society*, 18. 387–401.

Bendix, R. (ed.) 1977. *Nation-Building and Citizenship*. Berkeley, University of California Press.

Bendor, J. – Mookherjee, D. 1987. Institutional structure and the logic of ongoing collective action. *American Political Science Review*, 81. 129–154.

Berger, J. – Offee, C. 1982. Functionalism vs. rational choice? *Theory and Society*, 11. 521–526.

Bianco, W. T. – Bates, R. H. 1990. Cooperation by design: leadership, structure and collective dilemmas. *American Political Science Review*, 84. 133–147.

Bicchieri, C. 1993. *Rationality and Coordination*. Cambridge, Cambridge University Press.

Birnbaum, P. 1988. *Status and Collective Action: The European Experience*. Cambridge, Cambridge University Press.

Buchanan, J. M. – Tullock, G. 1962. *The Calculus of Consent*. Ann Arbor, University of Michigan Press.

Coleman, J. S. 1990. *Foundations of Social Theory.* Cambridge, Mass., Harvard University Press.
Crouch, C. 1986. Sharing public space and organized interests in Western Europe. In J. A. Hall (ed.): *States in History.* 162–184. Oxford, Blackwell.
Crozier, M. 1964. *The Bureaucratic Phenomenon.* Chicago, University of Chicago Press.
Dawes, R. M. – Orbell, J. M. – Simmons, R. T. 1977. Behavior, communication and assumptions about other people's behavior in a common dilemma situation. *Journal of Personality and Social Psychology,* 35. 1–11.
DiMaggio, P. J. – Powell, W. W. 1991. Introduction. 1–40. Powell–DiMaggio munkájában.
Dowding, K. – King, D. (eds.) 1995. *Preferences, Institutions and Rational Choice.* Oxford, Clarendon Press.
Douglas, M. 1988. *How Institutions Think.* London. Routledge and Kegan Paul.
Douglas, M. 1954. *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State.* Eds. B. and R. North. London, Methuen.
Dworkin, R. 1977. *Taking Rights Seriously.* London, Duckworth.
Dworkin, R. 1985. *A Matter of Principle.* Cambridge, Mass., Harvard University Press.
Eisenstadt, S. N. 1965. *Essays on Comparative Institutions.* New York, Wiley.
Eisenstadt, S. N. 1968. Social Institutions. XIV. köt. 409–429. In *International Encyclopedia of the Social Sciences.* Ed. D. I. Sills. New York, Macmillan and Free Press.
Elster, J. 1985. *Making Sense of Marx.* Cambridge, Cambridge University Press.
Elster, J. 1987. The possibility of rational politics. *Archives Europennées de Sociologie,* 28. 67–103.
Elster, J. 1989. *The Cement of Society.* Cambridge, Cambridge University Press.
Elster, J. 1991. The possibility of rational politics. In *Political Theory Today,* 115–142. Ed. D. Held. Oxford, Polity Press.
Elster, J. – Slagstad, R. (eds.) 1988. *Constitutionalism and Democracy.* Cambridge, Cambridge University Press.
Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism.* Oxford, Polity Press.
Etzioni, A. 1988. *The Moral Dimension: Towards a New Economics.* New York, Free Press.
Evans, P. B. – Rueschemeyer, D. – Skocpol T. (eds.) 1985. *Bringing the State Back In.* Cambridge, Cambridge Universtiy Press.
Ferejohn, J. 1991. Rationality and interpretation: parliamentary elections in early Stuart England. 279–305. In *The Economic Approach to Politics: A Critical Reassessment of the Theory of Rational Choice.* Ed. K. R. Monroe. New York, HarperCollins.
Frochlich, N. – Oppenheimer, J. A. 1992. *Choosing Justice.* Berkeley, University of California Press.
Gambetta, D. (ed.) 1988. *Trust.* Oxford, Blackwell.
Gambetta, D. 1993. *The Sicilian Mafia: The Business of Protection.* Cambridge, Mass., Harvard University Press.
Giddens, A. 1979. *Central Problems in Social Theory: Action, Structure and Contradiction in Social Analysis.* London, Macmillan.
Goldthorpe, J. H. (ed.) 1984. *Order and Conflict in Capitalist Societies.* Oxford, Clarendon Press.
Goodin, R. E. 1986. Laundering preferences. 75–102. In *Foundations of Social Choice Theory.* Eds. J. Elster – A. Hylland. Cambridge, Cambridge University Press.
Grafstein, R. 1992. *Institutional Realism: Social and Political Constraints on Rational Actors.* New Haven, Conn., Yale University Press.
Granovetter, M. 1985. Economic action and social structure: the problem of embeddedness. *American Journal of Sociology,* 91. 481–510.
Green, D. P. – Shapiro, I. 1994. *Pathologies of Rational Choice.* New Haven, Conn., Yale University Press.
Hall, P. A. 1986. *Governing the Economy: The Politics of State Intervention in Britain and France.* New York, Oxford University Press.

Hall, P. A. – Taylor, R. C. R. 1996. Political science and the four new institutionalisms. *Political Studies*.

Hardin, R. 1982. *Collective Action*. Baltimore, Md., Johns Hopkins University Press.

Hattam, V. C. 1993. *Labor Visions and State Power: The Origins of Business Unionism in the United States*. Princeton, N. J., Princeton University Press.

Hechter, M. 1987. *Principles of Group Solidarity*. Berkeley, Calif., University of California Press.

Hechter, M. 1992. The insufficiency of game theory for the resolution of real-world collective action problems. *Rationality and Society*, 4. 33–40.

Held, D. 1987. *Models of Democracy*. Oxford, Polity Press.

Hurwicz, L. 1977. The design of resource allocation mechanisms. 3–37. In K. J. Arrow – L. Hurwicz (eds.): *Studies in Resource Allocation Processes*. Cambridge, Cambridge University Press.

Immergut, E. M. 1993. *Health Politics: Interests and Institutions in Western Europe*. New York, Cambridge University Press.

Jepperson, R. L. 1991. Institutions, institutional effects and institutionalism. In Powell–DiMaggio 1991, 143–163.

Katzenstein, P. J. 1985. *Small States in World Markets*. Ithaca, N. Y., Cornell University Press.

King, A. 1975. *Executives*. V. köt. 173–256. In F. I. Greenstein – N. W. Polsby (eds.): *Handbook of Political Science*. Reading, Mass., Addison-Wesley.

King, D. 1995. *Actively Seeking Work: The Politics of Unemployment and Welfare Policy in the United States and Great Britain*. Chicago, Chicago University Press.

King, D. – Rothstein, B. 1993. Institutional choices and labor market policy: a British-Swedish comparison. *Comparative Political Studies*, 26. 147–177.

Koelbe, T. A. 1995. The new institutionalism in political science and sociology. *Comparative Politics*, 37. 231–243.

Korpi, W. 1983. *The Democratic Class Struggle*. London, Routledge and Kegan Paul.

Krasner, S. D. (ed.) 1983. *International Regimes*. Ithaca, N. Y., Cornell University Press.

Korpi, W. 1984. Approaches to the state: alternative conceptions and historical dynamics. *Comparative Politics*, 16. 223–246.

Laurin, U. 1986. *Pa heder och samvete. Skattefuskets utbredning och orsaker*. Stockholm, Norstedts.

Levi, M. 1988. *Of Rule and Revenue*. Berkeley, University of California Press.

Levi, M. 1990. A logic of institutional change. 402–419. In K. S. Cook – M. Levi (eds.): *The Limits of Rationality*. Chicago, University of Chicago Press.

Levi, M. 1991. Are there limits to rationality? *Archives Europennées de Sociologie*, 32. 130–141.

Lewin, L. 1988. *Ideology and Strategy: A Century of Swedish Politics*. Cambridge, Cambridge University Press.

Lewin, L. 1991. *Self-interest and Public Interest in Western Politics*. Oxford, Oxford University Press.

Lewin, L. 1992. The rise and decline of corporatism: the case of Sweden. *European Journal of Political Research*, 26. 59–79.

Lijphart, A. 1984. *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven, Conn., Yale University Press.

Lijphart, A. – Crepaz, M. M. L. 1991. Corporatism and consensus democracy in eighteen countries: conceptual and empirical linkages. *British Journal of Political Science*, 21. 235–256.

Lipset, S. M. – Rokkan, S. (eds.) 1967. *Party Systems and Voter Alignments*. New York, Free Press.

Lundström, M. 1994. *Politikens moraliska rum. En studie i F. A. Hayeks politiska filosofi*. Uppsala, Almqvist and Wiksell International.

Malnes, R. – Midgaard, K. 1993. *De politiska idéernas historia*. Lund, Studentlitteratur.

Mansbridge, J. J. 1990. The rise and fall of self-interest in the explanation of political life. 2–24. In J. J. Mansbridge: *Beyond Self Interest*. Chicago, University of Chicago Press.

March, J. G. 1995. *Democratic Governance*. New York, Free Press.

March, J. G. – Olsen, J. P. 1984. The new institutionalism: organizational factors in political life. *American Political Science Review*, 78. 734–749.

March, J. G. – Olsen, J. P. 1989. *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. New York, Free Press.

Margolis, H. 1984. *Selfishness, Altruism and Rationality*. Chicago, University of Chicago Press.

Meyer, J. W. – Rowan, W. R. 1983. *Organizational Environments: Rules and Rationality*. Beverly Hills, Calif., Sage.

Miller, D. 1993. Deliberative democracy and social choice. 74–92. In D. Held (ed.): *Prospects for Democracy: North, South East, West*. Oxford, Polity Press.

Milgrom, P. R. – North, D. C. – Weingast, B. R. 1990. The role of institutions in the revival of trade: the law merchant, private judges and the Champagne fairs. *Economics and Politics*, 2. 1–23.

Moe, T. 1990. Political institutions: the neglected side of the story. *Journal of Law, Economics and Organization*, 6. 213–253.

Molander, P. 1994. *Akvedukten vid Zaghouan*. Stockholm, Atlantis.

Mouzelis, N. 1988. Marxism and post-Marxism. *New Left Review*, 167. 107–123.

North, D. C. 1981 *Structure and Change in Economic History*. New York, Norton.

North, D. C. 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge, Cambridge University Press.

North, D. C. – Thomas, R. P. 1973. *The Rise of the Western World: A New Economic History*. Cambridge, Cambridge University Press.

Offe, C. – Preuss, U. K. 1991. Democratic institutions and moral resources. 143–172. In D. Held (ed.): *Political Theory Today*. Oxford, Polity Press.

Olson, M. C. 1965. *The Logic of Collective Action*. Cambridge, Mass., Harvard University Press. Magyarul: 1997. *A kollektív cselekvés logikája*. Budapest, Osiris Kiadó.

Olson, M. C. 1982, *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation and Social Rigidities*. New Haven, Conn., Yale University Press.

Ostrom, E. 1990. *Governing the Commons*. Cambridge, Cambridge University Press.

Ostrom, E. 1991. Rational choice theory and institutional analysis: toward complementarity. *American Political Science Review*, 85. 237–243.

Ostrom, E. 1995. New horizons in institutional analysis. *American Political Science Review*, 89. 174–178.

Parsons, T. 1964. *The Social System*. London, Routledge and Kegan Paul.

Payne, S. G. 1990. *Fascism: Comparison and Definition*. Madison, University of Wisconsin Press.

Polsby, N. W. 1975. Legislatures. V. köt. 257–320. In F. I. Greenstein – N. W. Polsby (eds.): *Handbook of Political Science*. Reading, Mass., Addison-Wesley.

Pontusson, J. 1995. From comparative public policy to political economy. *Comparative Political Studies*, 28. 117–147.

Poulantzas, N. 1968. *Political Power and Social Classes*. London, New Left Books.

Powell, W. W. – DiMaggio, P. J. (eds.) 1991. *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago, University of Chicago Press.

Przerworski, A. 1985. Marxism and rational choice. *Politics and Society*, 14. 379–410.

Przerworski, A. 1991. *Democracy and the market: political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge, Cambridge University Press.

Putnam, R. B. 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, N. J. Princeton University Press.

Rawls, J. 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass., Harvard University Press. Magyarul: 1997. *Az igazságosság elmélete*. Budapest, Osiris Kiadó.

Rawls, J. 1985. Justice as fairness: political not metaphysical. *Philosophy and Public Affairs*, 14. 223–251.

Rawls, J. 1993. *Political Liberalism*. New York, Columbia University Press.

Ridley, F. F. 1975. *The Study of Government*. London, Allen and Unwin.
Ricci, D. 1984. *The Tragedy of Political Science*. New Haven, Conn., Yale University Press.
Riker, W. H. 1980. Implications from the disequilibrium of majority rule for the study of institutions. *American Political Science Review*, 74. 432–447.
Riker, W. H. 1990. Political science and rational choice. 163–181. In J. E. Alt – K. A. Shepsle (eds.): *Perspective on Positive Political Economy*. Cambridge, Cambridge University Press.
Rothstein, B. 1990. Marxism, institutional analysis and working class strength: the Swedish case. *Politics and Society*, 18. 317–345.
Rothstein, B. 1992. Labor market institutions and working-class strength. In Steinmo–Thelen–Longstreth 1992, 33–56.
Rothstein, B. 1994. *Vad bör staten göra. Den generella valfardspolitikens moraliska och politiska logik*. Stockholm, SNS Förlag.
Rothstein, B. 1996. *The Social Democratic State: Bureaucracy and Social Reforms in Swedish Labor Market and School Policy*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press.
Sabine, G. H. 1961. *A History of Political Theory*. London, George G. Harrap.
Sartori, G. 1994. *Comparative Constitutional Engineering*. London, Macmillan.
Scharpf, F. W. 1989. Decision rules, decision styles and policy choices. *Journal of Theoretical Politics*, 2. 149–176.
Scharpf, F. W. 1990. Games real actors could play. *Rationality and Society*, 2. 471–494.
Schattschneider, E. E. 1960. *The Semi-Sovereign People*. New York, Holt Renhardt.
Schmitter, P. C. – Karl, T. 1991. What democracy is ... and is not. *Journal of Democracy*, 2. 136–172.
Scott, W. R. 1991. Unpacking institutional arguments. In Powell–DiMaggio 1991, 164–193.
Shapiro, I. – Wendt, A. 1992. The difference that realism makes. *Politics and Society*, 20. 197–223.
Shepsle, K. A. 1986. Institutional equilibrium and equilibrium institutions. 51–81. In H. A. Weisberg (ed.): *Political Science: The Science of Politics*. New York, Agathon.
Shepsle, K. A. 1989. Studying institutions: some lessons from a rational choice approach. *Journal of Theoretical Politics*, 1. 131–147.
Simon, H. A. 1955. *Administrative Behavior*. New York, Macmillan.
Soltan, K. 1987. *The Causal Theory of Justice*. Berkeley, University of California Press.
Sproule-Jones, M. 1993. *Governments at Work: Canadian Parliamentary Federalism and Its Public Policy Effects*. Toronto, University of Toronto Press.
Stephan, A. – Skach, C. 1993. Constitutional frameworks and democratic consolidation: parliamentarism versus presidentialism. *World Politics*, 46. 1–22.
Steinmo, S. 1993. *Taxation and Democracy: Swedish, British and American Approaches to Financing the Modern State*. New Haven, Conn., Yale University Press.
Steinmo, S. – Thelen, K. 1992. Historical institutionalism in comparative politics. In Steinmo–Thelen–Longstreth 1992, 1–32.
Steinmo, S. – Thelen, K. – Longstreth F. (eds.) 1992. *Structuring Politics: Historical Institutionalism in a Comparative Perspective*. New York, Cambridge University Press.
Streeck, W. 1992. *Social Institutions and Economic Performance*. Beverly Hills, Calif., Sage.
Thelen, K. 1991. *Union of Parts: Labor Politics in Postwar Germany*. Ithaca, N. Y., Cornell University Press.
Therborn, G. 1978. *What Does the Ruling Class Do When It Rules?* London, New Left Books.
Tsebelis, G. 1990. *Nested Games: Rational Choice in a Comparative Perspective*. Berkeley, University of California Press.
Weaver, R. K. – Rockman, B. A. (eds.) 1993. *Do Institutions Matter? Government Capabilities in the United States and Abroad*. Washington, D. C., Brookings.
Weir, M. 1992. *Politics and Jobs: The Boundaries of Employment policy in the United States*. Princeton, N. J., Princeton University Press.

Weir, M. – Skocpol, T. 1985. State structures and the possibilities for „Keynesian" responses to the Great Depression in Sweden, Britain and the United States. In Evans – Rueschemeyer – Skocpol 1985, 107–168.

Wheeler, H. 1975. Constitutionalism. Vol. V. 1–92. In *Handbook of Political Science*. Eds. F. I. Greenstein – N. W. Polsby. Reading, Mass., Addison-Wesley.

Williamson, O. 1985. *The Economic Institutions of Capitalism*. New York, Free Press.

Wright, E. O. 1978. *Class, Crisis and the State*. London, New Left Books.

▪ 5. FEJEZET Barry R. Weingast

Politikai intézmények: a racionális választás perspektívái

I. BEVEZETÉS

A racionális választás elmélete sajátos megközelítésmódokat kínál az intézmények, az intézményi döntések és hosszú távú fennmaradásuk tanulmányozásához. A vállalatgazdaságtanban (Williamson 1985; Milgrom és Roberts 1991), a gazdaságtörténetben (North 1990) és a pozitivista politikaelméletben (Enelow és Hinich 1984; McKelvey 1976; Riker 1982) gyökerező elmélet lehetővé teszi az intézmények rendszerbe foglalt vizsgálatát. Bár sok a közös elem az intézmények vizsgálatának más megközelítései és a racionális választás elmélete között, ez utóbbinak egyedi jellemzői vannak, amelyek közül a legfontosabb az, hogy az intézmények elemzésének mikroalapjait teremti meg.[1] Alkalmazási köre kiterjed valamennyi politikai és társadalmi problémára, kezdve a fejlett Nyugat fő politikai intézményeinek (törvényhozás, bíróság, választások és közigazgatási szervek) hatásmechanizmusától, egészen a fejlődő országokat, például a korrupció, a termelés és cserekereskedelem vagy a forradalmak szempontjaiból vizsgáló legfrissebb tanulmányokig.

A racionális választás elméletének intézményekre vonatkozó alkalmazásában két elemzési szintet különböztethetünk meg (Shepsle 1986). Az első szinten az elemzők az intézmények hatásmechanizmusait tanulmányozzák úgy, hogy magukat az intézményeket állandónak és exogénnek tekintik. A második elemzési szinten már endogén intézményekről beszélünk, és azt vizsgáljuk, hogy miért öltenek egy adott formát. Az első megközelítés egyértelműen megelőzi a másodikat, és mint kutatási terület jóval fejlettebb, ám az utóbbi a mélyebb elemzés lehetőségét kínálja. A kettő összekapcsolása egyrészt olyan módszert kínál, amellyel eredményesen vizsgálhatjuk az intézmények és a társadalmi-politikai interakciók hatásmechanizmusait, másrészt az adott intézményi formák hosszú távú fejlődésének és túlélési képességének megértéséhez is segítséget nyújt.

A racionális választás elméletének intézményekre vonatkozó alkalmazása négy sajátossággal bír. Először is, világos és rendszeres módszertant ad az intézmények által kifejtett hatások tanulmányozásához. Az intézményi struktúrák, a modell szerint, a cselekvés fékezői (North 1990), és ezt a hatást jellemzően a szereplők közötti interakciók szekvenciájának, az adott szereplők rendelkezésére álló választási lehetőségek és az elérhető információ szerkezetének befolyásolásával fejtik ki.

[1] Az intézményelemzések különböző megközelítésmódjait Hall és Taylor (1996) tekintik át.

Másodszor, a módszer egyértelműen összehasonlító jellegű, és az előrejelzések két típusát teszi lehetővé: 1. a modellek gyakran két összefüggő, de jól megkülönböztethető intézményes kényszert hasonlítanak össze és megjósolják a viselkedésben és a végeredményben megnyilvánuló különbségeket, valamint 2. mivel ez a megközelítés az egyensúlyelemzésre támaszkodik, gyakran származnak belőle összehasonlító statikai eredmények arról, hogyan változik a viselkedés és a végeredmény az alapfeltételek módosulásának hatására.[2] A két előrejelzés-típus összekapcsolása révén egyrészt empirikus kutatásokra nyílik lehetőség, másrészt az összehasonlító politikatudomány új és rendszeres megközelítésmódjának alapjait fektethetjük le. A két előrejelzés-típus lehetővé teszi 1. a kapcsolódó intézmények (például két szabályozó szerv vagy két minisztérium) viselkedésének és eredményeinek összehasonlítását egy adott országban, illetve 2. a hasonszőrű intézmények hatásmechanizmusának összehasonlítását nemzetközi viszonylatban.

Harmadszor, az endogén intézmények tanulmányozásából kifejlődő sajátos elmélet magyarázattal szolgál az intézmények stabilitásának, formájának és túlélési képességének kérdéseire. E felfogásmód segítségével, szemben az intézményeket adottnak tekintő megközelítésekkel, azt vizsgálhatjuk, hogyan kísérelnek meg a szereplők, a feltételek változásával párhuzamosan, hatni az intézményekre.

Negyedszer, ez a megközelítésmód biztosítja azokat az alapvető építőelemeket, amelyekre a makropolitikai jelenségek, forradalmak vagy éles választási küzdelmek elemzésekor szükségünk van (például Poole és Rosenthal 1995). Ez idáig ezekkel a jelenségekkel főképp a makroszociológusok és az intézmények történetét kutató szakemberek foglalkoztak (például Skocpol 1979). Bár a racionális választás elméletének alkalmazása ezeken a területeken viszonylag új keletű tendencia, ez a megközelítésmód megteremti a kapcsolódási pontokat a viselkedés mikroszintű vizsgálatával, és ily módon az esetek összehasonlító vizsgálataiban potenciálisan új módszertant alkot. A nem folyamatos politikai változás explicit modelljei számos új és izgalmas alkalmazási lehetőséget teremtenek a racionális választás elmélete számára.

Ennek a rövid áttekintésnek a célja az, hogy bemutassa a racionális választás elméletének az intézményelemzésekben megnyilvánuló logikáját, felvázolja az alkalmazások lehetséges területét, és segítse az olvasót a téma továbbgondolásában. Három szakaszban haladunk előre: először az intézmények hatásmechanizmusait bemutató példákat vonultatunk fel, másodszor ismertetjük az endogén intézményekkel foglalkozó újabb és egyre kiterjedtebb szakirodalmat, és végül meghatározunk néhány újabban előtérbe kerülő kérdéskört.

[2] Az előrejelzések két fajtája abban különbözik egymástól, hogy az első a feltételeket tartja állandónak és a változó intézmények hatásmechanizmusait vizsgálja, míg a második az intézményt tartja állandónak és a változó feltételeket tanulmányozza.

II. AZ INTÉZMÉNYEK HATÁSAI

Az intézménykutatásban a racionális választás elméletén alapuló megközelítés olyan egyének csoportjából indul ki, akik mindegyikének jól meghatározott preferenciái vannak. Az elmélet alapköve az egyének stratégiai interakcióinak vizsgálata egy jól körülhatárolt összefüggésrendszerben. A modellezés azokon a hatásokon keresztül történik, amelyeket az intézmények az egyes személyek cselekvési lehetőségeire, a cselekvések szekvenciájára, valamint a döntéshozók rendelkezésére álló információ struktúrájára gyakorolnak (az utolsó témát a IV. részben fejtjük ki). A racionális választás elemzését lényegében minden fontos demokratikus intézményre – alkotmány, törvényhozás, végrehajtó hatalom, közigazgatási szervek, bíróság és választások[3] – alkalmazták már. Alkalmazások egész sora mutatja, hogyan hatnak az intézmények a politikai döntésekre, beleértve, a makroszintű gazdaságpolitikai, jóléti, költségvetési, szabályozási és technológiai kérdéseket.[4]

A) Az irányadó modell

A modell a racionális választás elméletén alapuló elemzésekben alkalmazott logika működését illusztrálja.[5] Kiindulópontjánál ott találjuk az egydimenziós kontinuum alternatívái közötti választás standard térbeli modelljét (5.1. ábra).[6] A felállás a lehetséges politikai döntések spektrumát mutatja, a döntések szólhatnak akár a környezetvédelem megfelelő szintjéről vagy a GNP-ből a jóléti intézkedésekre fordított összeg arányáról. Minden egyént egy preferenciafüggvény képvisel, amely maximális értékét az „ideális pontnál" éri el, vagyis annál a politikai stratégiánál, amelyet az illető egyén minden más alternatívánál jobbnak tart. Ki-ki azokat a politikai döntéseket részesíti előnyben, amelyek közelebb vannak az ideális ponthoz. Minden egyénről feltételezzük, hogy bizonyos stratégia alapján cselekszik, vagyis az adott korlátok figyelembevé-

[3] Az alkotmányokról Buchanan és Tullock (1962), Brennan és Buchanan (1984), Elster (1989), Hardin (1989), Ordeshook (1993), Weingast (1995b); a törvényhozásról Austen-Smith és Banks (1988), Cox és McCubbins (1993), Fiorina (1989), Kiewiet és McCubbins (1991), Krehbiel (1991), Laver és Schofield (1990), Laver és Shepsle (1995); az elnökről Eskridge (1991), Kiewiet és McCubbins (1991), Matthews (1989) és Moe (1985a); a közigazgatási szervekről Ferejohn és Shipan (1989), Fiorina (1977; 1981), McCubbins, Noll és Weingast (1987), McCubbins és Schwartz (1984), Moe (1987b; 1989), Noll (1987; 1989), Rothenberg (1994), Weingast és Moran (1983); a bíróságról Rodriguez (1994) adja a legfrissebb áttekintést. A választásokról lásd Bawn (1993), Cox és Rosenbluth (1993) és Kousser (1974). Kisebb, speciális témákban is számos tanulmány született, például a kampányfinanszírozásról Austen-Smith (1987), Baron (1991), Snyder (1991), valamint az állampolgári kezdeményezésről és referendumról Gerber (1996).

[4] A makrogazdasági politika alakításáról lásd Persson és Tabellini (1990); a társadalmi jólétről Ferejohn (1989); a költségvetésről Cogan (1994) és McCubbins (1989); a technológiáról Cohen és Noll (1991). A szabályozó rendszerre vonatkozó legújabb felmérésekről lásd Noll (1989), Romer és Rosenthal (1985). Lásd még a 3. lábjegyzetben a közigazgatási szervek irodalomjegyzékét.

[5] Az irányadó modell alkalmazási területeit Rosenthal (1990) ismerteti.

[6] A térbeli modellre vonatkozóan további részletekkel szolgál Enelow és Hinich (1984).

telével maximálisan érvényesíteni kívánja céljait. Az egy ügyre vonatkozó térbeli modellben központi jelentősége van a „mediális helyzetű szavazónak", vagyis annak a szavazónak, akitől jobbra és balra azonos számú szavazó helyezkedik el. Az 5.1. ábrán az *M* jelű politikai stratégia képviseli a mediális helyzetű szavazó számára ideális politikát. A *status quó*t, vagyis az érvényben lévő politikai stratégiát Q-val jelöljük. A térbeli modell alapján, az alternatív intézményi feltételeket figyelembe véve előre jelezhetjük a szavazás eredményét.

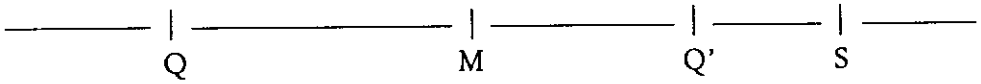

5.1. ábra. Az irányadó modell

Tegyük fel, hogy bármilyen alternatívát lehet javasolni, és hogy a véletlen dönti el, ki tesz javaslatot. Minden egyes javaslat többségi szavazás keretében mérkőzik meg a *status quó*val, minekutána a győztes verzió lesz az új *status quo*. Az eljárást addig folytatjuk, amíg elfogynak a javaslatok. Milyen politikai stratégia lép érvénybe a folyamat végeztével? Amennyiben egyetlen ügyről szólt a szavazás, a mediális helyzetű szavazó elve érvényesül, amely szerint az egyetlen stabil alternatíva a mediális helyzetű szavazó ideális pontja (Enelow ás Hinich 1984). Hogy ezt belássuk, nézzük, mi történik egy másik alternatívával, *X*-szel. A stabilitás követelménye, hogy ne legyen olyan alternatíva, amely többséget tud felsorakoztatni *X* ellen. Példánkban azonban az *M*-re szavazók többségben vannak az *X*-re szavazókkal szemben. Ha *X* jobbra van *M*-től, akkor minden egyes szavazó, aki *M*-től balra áll, *M*-et részesíti előnyben *X*-szel szemben, s így tesz a mediális helyzetű szavazó is; a meghatározás szerint pedig a mediális helyzetű szavazó, plusz az egyik oldal valamennyi szavazója, többségnek minősül. Ugyanez a logika érvényesül, *mutatis mutandis*, ha *X* balra van *M*-től.

Az intézmények hatalmát könnyen beláthatjuk, ha belegondolunk abba, hogy a politikai napirend kialakítása, vagyis a szavazásra kerülő alternatívák meghatározása nem egyetlen módon történhet. Az irányadó modellben, az irányadónak nevezett kitüntetett személy (szervezet vagy bizottság) kizárólagos befolyással, monopolhatalommal rendelkezik a politikai napirend meghatározása felett. Az irányadó kiválaszt egy javaslatot, a szavazók pedig vagy erre a javaslatra, vagy a *status quó*ra, azaz Q-ra szavaznak.

Visszatérve az 5.1. ábrához, tegyük fel, hogy a politikai napirend monopóliummal rendelkező meghatározója számára az ideális politika *S*. Határozzuk meg *X* alternatíva „győztes mintáját" *W(x)*-t úgy, mint az alternatívák olyan összességét, amely többséget tud felsorakoztatni *X*-szel szemben. Q *status quó*nál az irányadó előtt nyitva álló politikai stratégiákat *W(Q)*-val jelöljük, az intervallum *(Q,Q')*.[7] *W(Q)* esetében az

[7] Hogy megértsük *W(Q)* miért egyenlő *(Q,Q')*-vel, gondoljunk arra, hogy ebben a felállásban Q-hoz képest a többség bármelyik politikát előnyben részesíti (azaz minden szavazó, aki a mediális helyzetű szavazótól jobbra helyezkedik el, előnyben részesíti Q-val szemben, és a mediális helyzetű

irányadó azt a politikai stratégiát fogja javasolni, amit ő leginkább előnyben részesít, azaz Q-t. Q és Q' közötti szavazás esetén a többség Q'-ra[8] fog szavazni. Hacsak *S* nem egyenlő *M*-mel, a napirend irányadójának monopolhatalma következtében a szavazás a mediális helyzetű szavazó ideáljától eltérő eredményt hoz. Az eltérés oka az irányadó intézményesített hatalma a napirend felett. Hiába, hogy a többség *M*-et részesíti előnyben Q'-vel szemben, az irányadó napirend felett gyakorolt kontrollja lehetőséget teremt arra, hogy *M* ne merüljön fel reális alternatívaként.

A racionális választás modelljét olyan összehasonlító statikai vizsgálatok eredményei is alátámasztják, amelyekben kimutatható, hogy a modell különböző paramétereivel párhuzamosan az egyensúlyi választás is változik. Az irányadó modell három paraméter, Q, *M*, és *S* elhelyezkedésétől függ. *M*-et és Q-t konstansnak véve, a különböző politikai stratégiát képviselő irányadók, különböző javaslatokat fognak tenni.[9] A szintén igen érdekes összehasonlító statikai eredmény a Q és *M* közötti kapcsolatot tárja fel (Romer és Rosenthal 1978). Térjünk vissza az 5.1. ábrán mutatott felálláshoz. Figyeljük meg, hogy amikor a *status quo* balra mozdul, a lehetséges döntések (a mediális helyzetű szavazó által a *status quó*val szemben előnyben részesített politikai stratégiák) mennyisége növekszik. Az 5.2. ábra azt mutatja, hogy ha az új *status quo*: $R<Q$, akkor a lehetséges politikai stratégiák sora *(Q,Q')*-től *(R,R')*-ig terjed. Amennyiben az irányadó ideálja *S*, akkor most *R'*-t fogja javasolni, Q' helyett. Ez ahhoz a paradoxonhoz vezet, hogy minél kedvezőtlenebb a *status quo* a mediális helyzetű szavazó számára, annál rosszabb eredményre számíthat az a monopóliummal rendelkező irányadó, aki szélsőséges ideált képvisel.

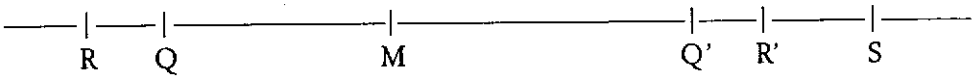

5.2. ábra. Összehasonlító statika az irányadó modellben

A kutatók ezt a modellt számos intézményi és politikai összefüggés vizsgálatában alkalmazzák. Romer és Rosenthal (1978) például, az iskolafinanszírozást tanulmányozták Oregon államban, ahol kizárólag az iskolaszék jogosult javaslatot tenni iskolai kötvények kibocsátására. Mivel az iskolaszék a kiadásokat magas szinten kívánta tartani (vagyis olyan szélsőséges ideális pontot képviselt, mint *S* az 5.1. ábrán), arra törekedett,

szavazó is). Ne felejtsük el azt sem, semmilyen külső, a bemutatott felálláson kívüli politikai törekvés sem boríthatja fel a *status quót* (a mediális helyzetű szavazó és a tőle jobbra álló szavazók Q-t részesítik előnyben bármilyen, Q-tól balra eső politikával szemben, illetve a mediális helyzetű szavazó és a tőle balra álló szavazók Q'-t részesítik előnyben minden más, Q'-tól jobbra eső politikával szemben).

[8] A felállás határértékeit érintő technikai részletek nem tartoznak szorosan ennek a felmérésnek tárgyához. Legyen elég annyi, hogy ezek a technikai részletek határozzák meg azt, hogy a határérték beleértendő a győztes mintába, annak ellenére, hogy ebben a példában a mediális helyzetű szavazó technikai értelemben semleges álláspontot képvisel Q és Q' között.

[9] Könnyű kiszámítani a játék kimenetelét az irányadó ideális pontjának *(S)* különböző feltételei mellett. Így, ha *S* bárhol, Q-tól balra helyezkedik el, a kimenetel Q lesz: bárhol *W(Q)*-n belül, a végkimenetel *S* lesz, és bárhol Q'-tól jobbra, a végkimenetel Q' lesz.

hogy a mediális helyzetű szavazó támogatását még bíró, lehető legmagasabb összeg elköltésére tegyen javaslatot. Oregonban az intézmények határozták meg a „reverziós pontot" is, vagyis azokat a lépéseket, amelyeket akkor alkalmaznak, ha egy kötvénykiadás kudarcot vallott.[10] Ha egy kötvénykiadás kudarcot vall, az iskola pénzügyi támogatása az 1911-es szintre esik vissza, amely nevetségesen alacsony a jelenlegi igényekhez képest. Ráadásul idővel a reverziós stratégia elértéktelenedett. Az irányadó modell bemutatja, hogy az iskolafinanszírozás Oregon államelbeli intézményes struktúrájának köszönhetően hogyan került a hatalom az iskolaszék kezébe. Ahogy a reverziós szint, Q elértéktelenedett, balra mozdult el. Ebből pedig az következett, hogy a pénzügyi kiadások maximalizálásának többséget élvező politikája, Q' megerősödött.

Az irányadó modell második alkalmazásának középpontjában a Kongresszus áll. Denzau és Mackay (1983) és Shepsle és Weingast (1987) azt kívánták bemutatni, hogyan befolyásolták a Kongresszus politikai döntéseit a napirend tartalma és sorrendisége feletti ellenőrzést meghatározó szabályok. Modelljeikben abból indultak ki, hogy az irányadó mindig az a kongresszusi bizottság, amelynek hatáskörébe az adott politikai kérdés tartozik. Ez a megközelítés olyan politikai eredményeket jósolt, amelyek megegyeztek az 1960-as és 1970-es években a Kongresszus viselkedését vizsgáló tanulmányokban leírtakkal, nevezetesen, hogy a bizottsági rendszer elősegítheti, hogy a politikai döntések a bizottságban képviselt érdekeknek megfelelően alakuljanak. A modellek azt is előre jelezték, hogy a bizottságban képviselt érdekek összetételének megváltozásával együtt változnak a politikai döntések is.

Az utolsóként bemutatott alkalmazás a Kongresszus által a közigazgatás gépezetére gyakorolt befolyással foglalkozik. Ha feltételezzük, hogy a Kongresszusnak, felügyelő bizottságain keresztül közvetlen hatása van a szabályozó testületek politikai stratégiájára, akkor az illető bizottságokban érvényesülő érdekek változását a szabályozó testületek döntéseinek változása kell hogy kövesse. Weingast és Moran (1983), a Szövetségi Kereskedelmi Bizottságot (Federal Trade Commission) vizsgálva kimutatták, hogy a bizottság által napirendre tűzött esetek figyelemre méltó érzékenységgel követték a kongresszusi preferenciákat.[11]

A passzív szavazókkal interakcióba lépő egy cselekvőre vonatkoztatott irányadó modell bár rendkívül egyszerű, mégis jól mutatja a racionális választás elméletének erejét az intézmények kutatásában, amennyiben pontos elemzését adja azoknak a mechanizmusoknak, amelyek a politikai stratégiák közötti választást megszabják, valamint előre jelzi, hogyan változik a végeredmény, a különböző paraméterek módosulásának függvényében.

[10] Vegyük észre, hogy a reverziós pont itt nem a *status quo*.

[11] Empirikus vizsgálatok sora mutat hasonló eredményeket (más politikai szereplők, köztük az elnök befolyását is jelezve). Erre vonatkozóan például lásd Grier (1991), Moe (1985b) és O'Halloran (1994). Komoly vita folyik arról, hogy vajon a Kongresszus *egyedül* uralja-e a közigazgatást, erről lásd például Moe (1987a). A legújabb kutatások a többszörös politikai szereplők befolyását hangsúlyozzák, például Ferejohn és Shipan (1989), McCubbins, Noll és Weingast (1989), Moe (1989), Rothenberg (1994), Snyder és Weingast (1994).

B) A hatalmi ágak elválasztása

Az irányadó modell megnyitotta az utat a politikai intézmények alaposabb és valósághűbb modellezése előtt azokon a területeken is, ahol a napirend feletti ellenőrzés megosztott, mint például az Egyesült Államokban a hatalmi ágak esetében. Az elnöknek nemcsak a Kongresszussal kell megegyeznie a meghozandó törvényekről, a politikai döntések végrehajtásának feladatát a közigazgatási gépezet és a bíróság is a maga módján értelmezheti.

A Kongresszus, az elnök és a bíróság közötti kölcsönhatást vizsgáló legújabb modellek jól mutatják a megközelítésmód hatékonyságát.[12] A politikatudományban és a jogtudományban az uralkodó felfogás a törvényhozás menetének végső mozgatóját a bíróságban látja: a megszületett törvényeket a bíróság interpretálja, gyakran jelentősen megváltoztatva a végrehajtás módját. E nézet szerint a bírói hatalom kiemelkedő jelentőséggel bír.

A racionális választás elvén alapuló modellekben a bíróság és a választott tisztségviselők közötti interakció áll a középpontban. Abból a megfigyelésből indulnak ki ugyanis, hogy a törvényhozói és bírósági folyamatok állandó mozgásban vannak: nemcsak a bíróság interpretálhatja a törvényeket, hanem a választott testületek is hozhatnak új törvényeket reakcióképpen a bírói döntésekre (Eskridge 1991). Ezek a modellek a bíróság és a választott testületek közötti nagyon közeli kapcsolatot hangsúlyozzák. Első lépésben megmutatják, hogyan módosítják a potenciális bírói döntések a választott tisztségviselők választási lehetőségeit törvényhozási kérdésekben. Második lépésben pedig azt vizsgálják, hogy az a lehetőség, miszerint a törvényhozás megmásíthatja a bírói döntést, hogyan tudja közvetlenül korlátozni azt.

A folyamatos interakciónak a bíróságra gyakorolt hatását illusztrálandó, vizsgáljuk meg az 5.3. ábrán bemutatott egyszerű választási modellt. A modell szerint a Kongresszust és az elnök egységet alkot, ideális pontjuk C és *P*. A bíróság ideális pontja *J*. A szóban forgó törvény, *L*, feltételezésünk szerint a C és a *P* közötti alkufolyamatból jön létre. Az egyszerűség kedvéért feltételezzük, hogy a bíróság teljes interpretációs szabadsággal rendelkezik, vagyis bármilyen irányba elmozdíthatja a törvényhozási folyamatot.

Ha úgy tekintjük, hogy a bíróságé az utolsó szó, akkor őt a választásában semmi nem korlátozza, és döntése semmifajta következménnyel nem jár, tehát az adott törvényt *J*-nél fogja újra interpretálni. A bíróság ebben a minőségben cselekedve mindenható és nem kötik politikailag a választott testületek. Ha azonban a bíróságot egy folyamatos

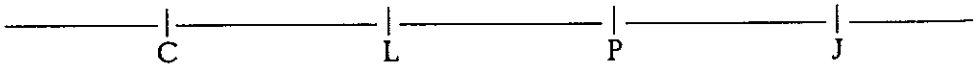

5.3. ábra. A hatalmi ágak elválasztásának rendszere

[12] A hatalmi ágak elválasztására vonatkozó tanulmányok között lásd Eskridge (1991), Ferejohn és Shipan (1989), Miller és Hammond (1989), Kiewiet és McCubbins (1991), McCarty és Poole (1995), McCubbins, Noll és Weingast (1989), Moe (1987b), Rothenberg (1994), Snyder és Weingast (1994), Gely és Spiller (1992).

törvényhozási munka résztvevőjének tekintjük, akkor másképp néz ki a helyzet A továbbra is *L*-lel jelzett törvénnyel kapcsolatban tételezzük fel, hogy bár azt a bíróság a maga módján interpretálhatja, a Kongresszusnak és az elnöknek lehetősége van arra, hogy a törvényhozásban felülkerekedjen a bíróság jogértelmezésén. Ez esetben az 5.3. ábrán mutatott felállás mellett a bíróság nem *J* irányába fogja tolni a törvény értelmezését, hiszen akkor számíthat rá, hogy a törvényhozók módosítani fogják a törvényt (C és *P* egyaránt más politikát részesít előnyben *J*-vel szemben). A legjobb megoldás, amit a bíróság választhat, hogy *P* politikának megfelelően értelmezi a törvényt. Az elnök ugyanis egy ilyen interpretáció elleni törvénymódosításban nyilvánvalóan nem fog részt venni.

Ez a felfogás összehasonlító statikai előrejelzéseket is eredményez: minél nagyobb a távolság a Kongresszus és az elnök álláspontja között, annál tágabb a bíróság mozgástere. Ebből adódóan a bíróság szerepe megnő minden olyan időszakban, amelyet a Kongresszus és az elnök közötti ellentét jellemez, így például, a kormányzat megosztottságának periódusaiban. Amikor azonban a Kongresszus és az elnök között ideológiai egység uralkodik, a bíróság mozgástere leszűkül, mint például az amerikai polgárháború utáni reformidőszakban vagy a New Deal idején.

Ha némiképp vázalatosan is, de a modell jól illusztrálja, hogyan kapcsolódnak a racionális választás elméletéből kiinduló legújabb kutatások a hatalmi ágak elválasztásának kérdéskörához. Ellentétben az amerikai politikai rendszer tanulmányozásának tradicionális megközelítésmódjával, amely a Kongresszust, az elnököt, a bíróságot és a közigazgatási rendszert elszigetelt egységeknek tekinti, az újabb keletű racionális választási modellek a hatalmi ágak közötti kölcsönhatásokat hangsúlyozzák. A politológusok régóta tudják, hogy a hatalmi ágak egymással kölcsönhatásban működnek (Polsby 1986). Ennek ellenére az amerikai politikai elemzések között túlsúlyban vannak azok a tanulmányok, amelyekben az egyes ágakat egymástól elszigetelve vizsgálják. A fent ismertetett modellekből kiderül, hogyan függnek szisztematikusan az egyik hatalmi ág szereplői által hozott döntések a hatalmi ágak közötti interakció folyamatától, illetve más hatalmi ágak szereplőinek preferenciáitól, tényleges és potenciális tetteitől.[13] A modellek révén megszülethet az amerikai szövetségi politika fő intézményeinek egymásra hatását leíró eredeti elmélet, a hatalmi ágak elválasztásának kiérlelt elmélete.

C) Következtetés

A racionális választás elmélete az intézménykutatásban kiváltképp azért hasznos, mert segítségével elemezni tudjuk, hogyan befolyásolják az intézmények a politikai folyamatok végkifejletét, amelyre a látszólag apró, mikroszintű részleteknek is gyakran

[13] A legfrissebb kutatások egy harmadikkal egészítik ki a hatalmi ágak közötti interakciót befolyásoló tényezőket, és ez az információ elosztása (lásd például Epstein és O'Halloran 1994, és Matthews 1989). Az információ kérdését a III. részben tárgyaljuk.

döntő hatása van. Így például a Kongresszus két házában a napirend kialakításáért felelős szabályok is radikálisan befolyásolják a törvényhozó testület munkájának kimenetelét. Hasonló módon, a stratégiai szereplők interakcióinak rendje is nagymértékben alakíthatja a végeredményt. A kérdés kutatói a legkülönbözőbb keretek között vizsgálták ezeket a technikákat. A racionális választás elméletén alapuló megközelítésmódban rejlő nagy lehetőség az, hogy módszereivel több különböző paramétert lehet egyidejűleg vizsgálni, és ily módon igazolható vagy cáfolható tételeket megfogalmazni arról, hogyan alakítják a lényeges körülmények a politikai interakciók kimenetét. Például, mivel a Kongresszus munkájának feltételei nem állandóak, a bíróságra gyakorolt kongresszusi befolyás állandó formájáról sem beszélhetünk – és fordítva. Az elmélet előnye az, hogy megmutatja, a körülmények változásával együtt hogyan változnak ezek a kölcsönhatások is.

III. AZ ENDOGÉN INTÉZMÉNYEK

Az intézmények kutatásának legígéretesebb és legnagyobb távlatokat nyitó aspektusa azzal a kérdéskörrel foglalkozik, vajon miért öltenek egy adott formát az intézmények, és nem egy másikat. Abból a kutatási eredményből, miszerint az intézmények hatása óriási a politikai folyamatok végkifejletére, adódik a kérdés: vajon mi váltja ki az intézmények ellenállását a változással szemben. Az intézményekkel foglalkozó tanulmányok jó része elhanyagolja ezt a kérdést, mert abból a feltevésből indul ki, hogy az intézmények adottak, vagyis egyes személyek azokat nem tudják átalakítani. Bizonyos intézmények hatásmechanizmusának bemutatásakor ez hasznos feltételezés lehet, ám lehetetlenné teszi alapvetőbb kérdések megválaszolását, nevezetesen, ha az intézmények megváltoztathatóak, miért van az, hogy bizonyos körülmények között megváltoznak, míg más körülmények között nem.

A racionális választás elméletének az intézmények stabilitásának vizsgálatakor alkalmazott megközelítésmódja azon kevés elméleti rendszerek közé tartozik, amelyekkel az ilyen kérdések megvizsgálhatók.[14] Kiindulópontként ez esetben az önérvényesítés fogalma szolgál. Az intézmények tudvalevőleg csökkentik a döntéshozás rugalmasságát, a döntéshozóknak azonban valamilyen szempontból mégis érdekében áll betartani ezeket az intézményes korlátozásokat. Az intézmények stabilitásának modellje két feltételnek kell hogy megfeleljen: egyrészt az intézményeket egyes szereplők által megváltoztathatónak kell tekintenie, másrészt magyarázatot kell adni arra, miért nem áll ezeknek a szereplőknek a szándékában megváltoztatni az intézményeket. Akkor beszélhetünk „önérvényesítő" intézményről, ha ez a két feltétel teljesül.

[14] Az e hagyományokat követő munkák között van North (1990), Ordeshook (1993), Weingast (1995b).

A) Endogén intézmények: politikai stabilitás a polgárháború előtti Amerikában

A polgárháború előtti Amerika politikai stabilitását megalapozó mechanizmusok vizsgálata az önérvényesítő intézmények esetében alkalmazott megközelítésmód példája.[15] A téma kutatói leginkább a politikai kultúrára építenek mint egyik fő paradigmára. Hartz (1955) szerint a legtöbb amerikai hitt a magántulajdonban, a piacban és a korlátozott államhatalomban, különösen egy tőlük messzire lévő központi kormányzat hatalmának korlátozásában. Ugyanezeket az eszméket vallották még azok is, akiknek nem volt tulajdonuk, talán mert hitték, hogy valaha nekik vagy legalább a gyermekeiknek majd lesz. Az „új politikatörténet" kutatói ezzel szemben az etnokulturális megközelítésmódot vallják: szerintük az amerikaiak többségét sokkal jobban foglalkoztatták a helyi, mint a nemzeti kérdések (például Silbey 1985).

Az amerikai politikai kultúra és az államhatalom korlátozása közötti kapcsolat kutatásának gyújtópontjában látszólag egy implicit feltételezés áll: ha közel mindegyik szavazónak hasonló a felfogása az államhatalomhoz való viszonyát illetően, akkor ez a meggyőződés a gyakorlatban is működtetni tudja a rendszert. A polgárháború előtti Amerikában tehát azért épült ki a korlátozott államhatalmon alapuló föderalizmus, mert a legtöbb állampolgár támogatta, hogy az országos kormányzat hatalmát szigorúan korlátozzák.

Sajnos a szakirodalom kevés figyelmet szentel azoknak a mechanizmusoknak, amelyek ennek az implicit feltételezésnek a hátterében állnak, és nem világítja meg az állampolgári értékek, illetve a kormányzati viselkedés közötti kapcsolatot. Az amerikaiak ideái nem valósultak meg maguktól a gyakorlatban. Bár általánosságban a legtöbben hasonlóan vélekedtek az államról és a magántulajdonról, s nagyon sok konkrét politikai kérdésben nem értettek egyet, de ahhoz éppen elégben, hogy küzdjenek az országos kormányzat feletti ellenőrzésért. Véleménykülönbség állt fenn egy sereg gazdaságpolitikai kérdésben – például a vámok –, ráadásul a rabszolgasággal kapcsolatos nézetkülönbség döntően befolyásolhatta a déli államok gazdaságát. A korlátozott hatalommal rendelkező országos kormányzattal kapcsolatos általános konszenzus nem tudta megvédeni az amerikaiakat a konkrét kérdésekben kirobbanó potenciális összeütközésektől.

A kérdés az, hogyan tartották fenn ezek alatt az évek alatt a föderalizmus rendszerét, pontosabban, a föderalizmus korlátai hogyan tudtak kényszerítő erővel hatni a politikai tisztségviselőkre. Véleményem szerint az intézmények tették lehetővé, hogy a föderalizmus kiépüljön és fennmaradjon, különösen egy olyan központi kormányzattal az élén, amelynek hatóköre igen korlátozott volt. A polgárháborút megelőző időszak nagy részében az intézmények egy adott csoportja tette a föderalizmust önérvényesítő rendszerré.

[15] Ezt a komplex és régóta vitatott témát nem lehet röviden tárgyalni, főleg nem eldönteni. A célom itt pusztán annyi, hogy a fogalomhasználatot illusztráljam. A leírás az amerikai polgárháború időszakáról szóló nagyobb tanulmányomra támaszkodik: Weingast (1995a).

Hogy ezt belássuk, tekintsük végig a korszak epizodikus válságait. A kormányzat mélyreható problémái már a 19. század elején jelentkeztek. Az 1812-es háború folyamán az északkeleti partvidék kereskedelmi érdekeit éppen eléggé súlyosan sértette a háborús gazdaságpolitika ahhoz, hogy Hartfordban, 1814 végén konferenciát hívjanak össze az elszakadás érdekében.[16] Bár az elszakadásra nem került sor – a háború röviddel a konferencia után befejeződött – ez az esemény megmutatta, hogy az északi államok sok polgára megkérdőjelezi az alkotmányos politikai döntések legitimitását.

Néhány évvel később a történet folytatódott. 1818-ban az a javaslat vezetett válsághoz, hogy Missouri anélkül nyerjen felvételt az államok közé, hogy vele együtt egy északi szabad állam is csatlakozna a föderációhoz. Az északi államok, félvén a Dél dominanciájától, arra törekedtek, hogy a Missouri állam megalakulásáról szóló törvényjavaslatot olyan záradékkal egészítsék ki, amely felszabadítja az ottani rabszolgákat. A módosító javaslatot elfogadta a Képviselőház, ahol a népesség arányában az északiak többséget élveztek, de a Szenátus elutasította, mert itt a déliek egyenlő számban képviseltették magukat, tehát megvétózhatták.

A válságot az úgynevezett „Missouri-kompromisszum" oldotta meg, amely azt mondta ki, hogy a területi terjeszkedés és az államiság kérdéseiben ezentúl az „egyensúly elve" lesz az irányadó, amely Észak és Dél egyenlő arányú képviseletét biztosítja a Szenátusban. Az egyensúly elve, amely vétójogot adott az egyes régiók számára minden olyan politikai döntéssel szemben, amely ellentétes lett volna érdekeikkel, rendkívüli fontosságra tett szert a polgárháborút megelőző időszak szinte valamennyi fontos politikai eseményének alakulásában. Ez segítette a második pártrendszer létrehozását az 1820-as évek végén, az 1830-as évek elején; központi jelentősége volt a válságos 1850-es években, és ez az elv húzódott a Demokrata Párt két nagy összeomlásának, illetve az 1854-es Kansas–Nebraska-törvénynek a hátterében, valamint szerepet játszott abban a kísérletben is, hogy Kansas rabszolgatartó államként nyerjen bebocsátást 1858-ban a föderációba.

Az egyensúly elve fontos szerepet játszott az amerikai föderalizmus rendszerének megszilárdításában is. Bár a legtöbb amerikai tartott a központi kormányzat beavatkozásától, különböző okok miatt éreztek így. A polgárháborút megelőző évek válságai során bebizonyosodott, hogy az országos kormányzatot fel lehet használni egyes regionális érdekek érvényesítésére, mások rovására. Az amerikaiak elkötelezettsége a központi hatalom korlátozása mellett nem védte meg őket attól, hogy a kormányzat esetenként megsértse a föderalizmus játékszabályait, mert az általános konszenzus számos konkrét kérdésre, így például a rabszolgaság intézményére nem terjedt ki. Az amerikaiak magatartása, preferenciái csak az egyensúly elvének bevezetésével együtt eredményezték azt, hogy a központi államhatalmat korlátozó föderalizmus önérvényesítő rendszerként működhessen.

Az egyensúly elve hatékonynak bizonyult, amennyiben alapjául szolgált a különböző politikai meggyőződésű, más-más politikai preferenciákkal rendelkező amerikai-

[16] Egy ilyen konferencia nem volt elszigetelt jelenség, majdnem minden államban akadtak olyanok, akik a polgárháborút megelőző korszak valamelyik szakaszában a kilépést fontolgatták.

ak közötti megegyezésnek: ha te nem tartasz igényt az országos kormányzat feletti hatalomra, én sem tartok igényt rá. A régiók vétójogának rendszere, amelyet az egyensúly elve tett lehetővé, döntő jelentőséggel bírt tehát a központi kormányzatra vonatkozó korlátozások fenntartásában. Az ország kormánya csak olyan politikai stratégiát fogadhatott el, amelyet az állampolgárok nagy többsége támogatott. Ráadásul az egyensúly elve önérvényesítő rendszerként működött. Addig, amíg érvényben volt, minden régiónak megvolt a hatalma, hogy megakadályozza a rendszer megváltoztatására irányuló kísérleteket.

Demonstrálandó az elv hatékonyságát, nézzük, milyen következményekkel járt a rabszolgaság intézményére. Amikor a déli államok vétójogot kaptak a Szenátusban a nemzeti politika alakítását illetően, az egyensúly elvének köszönhetően minden, a rabszolgaság intézménye ellen irányuló kezdeményezést megvétózhattak. Az egyensúly elve tehát döntő szerepet játszott abban, hogy önérvényesítő rendszerként működjön az egyes tagállamok jogait hirdető filozófia, amely a föderalista államformát a második pártrendszer idején megalapozta. A föderalizmusnak ez a változata megadta azt a jogot az egyes államoknak, hogy a rabszolgasággal kapcsolatos kérdéseket maguk kezeljék, ezzel biztosítva azt, hogy ez az intézmény a déli államokban fennmaradhatott anélkül, hogy tartani kellett volna a beavatkozástól a központi kormányzat részéről. A Képviselőházban, ahol az északi államok adták a többséget, a fel-felvetődő rabszolgaság-ellenes kezdeményezések időszakos sikereiből arra következtethetünk, hogy a vétójog hiányában ezek a kezdeményezések a központi politika rangjára emelkedhettek volna.[17] A duális vétó rendszere központi szerepet játszott központi kormányzat korlátozásában.

Összegezve: bizonyos intézményekre, mint például az egyensúly elvére volt szükség az amerikai föderalizmus megalapozásához és fenntartásához a polgárháború előtti korszakban. A korlátozott hatalmú központi kormányzat kizárólag az állampolgári preferenciákra alapozva nem tudott volna önérvényesítő lenni. Számos esetben a helyzet azzal fenyegetett, hogy a regionális érdekek képviselői saját céljaik érvényesítésére kisajátítják az országos kormányzatot. Amikor a rabszolgaság-ellenes kezdeményezéseket a Képviselőházban megszavazták az északi államok többségben lévő képviselői, ezeket a déli államok megvétózták a Szenátusban. A duális vétó intézménye biztosította tehát, hogy a regionális érdekeket képviselő politika nem lehetett sikeres. A föderalizmus legfontosabb intézményi alapját az egyensúly elve jelentette, nemcsak azáltal, hogy segített fenntartani az államok jogait tekintő filozófiát, valamint a korlátozott központi kormányzatot, hanem azáltal, hogy önérvényesítővé tette ezt a rendszert.

[17] Részben a helyi érdekek egyensúlyával kapcsolatos ellentétek, majd az 1850-es években az egyensúly megbomlása vezetett a polgárháborúhoz (Weingast 1995a). A rendszer bukása egyrészt védtelenül hagyta a déli államokat, másrészt az Észak rendkívül gyors növekedése olyan „többségi uralmi" követelésekhez vezetett, amelyek azzal fenyegették a déli államokat, hogy minden befolyásukat elveszítik a központi kormányzat felett. Ez még önmagában aligha magyarázza meg a Dél kilépését, még kevésbé a gyilkos polgárháborút. Ám fontos politikai tényezőként szerepet játszott a helyi érdekek körül kirobbant válságban.

B) Az intézmények a tartós berendezkedés biztosítékai

A intézmények szakirodalmának másik nagy csoportja arra a kapcsolódó kérdésre keresi és adja meg a választ, hogy miért léteznek az intézmények és miért éppen abban a formában. Sok kutató úgy véli, hogy az intézményeket azért és úgy hozzák létre, hogy bizonyos politikai eredmények tartós berendezkedését biztosítsák. Az egyik fontos kutatási terület azoknak a politikai döntéseknek a sorsát vizsgálja, amelyeket közigazgatási szervek hatáskörébe delegálnak. A törvényhozásnak ugyanis egyik igen fontos megoldandó problémája, hogy az elkövetkezőkben megválasztott politikai tisztségviselők miként tudják majd befolyásolni a közigazgatási döntéseket. Az új közigazgatási szervezeteket létrehozó politikusok ily módon egy dilemmával kerülnek szembe, mivel azt akarják, hogy ezek a szervezetek az ő érdekeiket szolgálják, s nem a következő politikusgárdáét. A választott tisztségviselők a közigazgatási struktúra és folyamat manipulálásával próbálják megoldani ezt a feladatot, oly módon alakítva a közigazgatás hivatalnokainak motivációját, hogy lehetőség szerint szűkítsék a jövő politikusainak befolyásolási lehetőségeit (McCubbins, Noll és Weingast 1989; Moe 1989). A környezetvédelmi intézkedésekről és a munkahelyi biztonsági rendszabályokról végzett új keletű vizsgálatok ezt a problematikát mutatják be (például, McCubbins, Noll és Weingast 1987; Moe 1989). A kutatás abból a kérdésből indul ki, vajon mennyire értjük meg, miért olyan bonyolultak és nehézkesek a bürokratikus struktúrák és hivatali eljárások, hogy gyakran éppen ezek akadályozzák meg azoknak a céloknak a megvalósulását, amelyekre pedig a hivatalt létrehozták.

Moe (1989) tanulmánya az Egyesült Államok Környezetvédelmi Hivatalának (Environmental Protection Agency, EPA) működéséről a hivatal megdöbbentően merev eljárási rendszerének elemzésével kezdődik, amelynek következtében a szervezet csak korlátozott mértékben képes a funkcióját betölteni. Miért van ez így? Moe szerint azért, mert amikor a környezetvédők elegendő hatalommal rendelkeztek 1970-ben ahhoz, hogy új és radikális környezetvédelmi törvényeket hozzanak, nem számítottak arra, hogy az elkövetkező három évtizedben is hatalmon maradnak. Vagyis azt hitték, hogy a szabályozás ellenzőinek kezébe kerül majd a döntéshozói hatáskör, ahogy az a korábbi évtizedben volt.

Ebből kiindulva tehát a környezetvédők arra törekedtek, hogy biztosítsák politikai stratégiájuk tartósságát, ezért olyan strukturális és eljárási biztosítékokat iktattak a rendszerbe, amelyek még a környezetvédelmi szabályozás ellenfeleit is arra kényszerítik majd, hogy igyekezzenek őrködni a levegő tisztasága felett. A csereügylet lényege az volt, hogy azokban a periódusokban, amikor a környezetvédők kezében van a hatalom, ez a berendezkedés nehezíti ugyan a környezetvédelmi célok megvalósulását, amikor azonban az ellenfél kerül hatalomra, biztosítja, hogy a célok továbbra is érvényesülhessenek. Ma már tudjuk, hogy a környezetvédők hatalomra jutása az 1970-es években állandó és radikális eltolódást eredményezett azoknak az érdekeknek a képviseletétől, amelyeket rendszabályozni kívántak. Paradox módon, ez a váratlan eltolódás azt jelentette, hogy a környezetvédelmi szabályozási megszorítások magukat a környezetvédőket hátráltatták céljaik elérésében.

C) Az intézmények átalakulásának magyarázata: North és Thomas a jobbágyság rendszerének hanyatlásáról Nyugat-Európában

North és Thomas 1973-as *Rise of the Western World* (A nyugati világ felemelkedése) című tanulmánya a racionális választás elméletén nyugvó elemzés egyik legeredetibb alkalmazása. A feudalizmus nyugat-európai hanyatlása fontos lépést jelentett a térség fejlődésében, és jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a világ vezető erejévé emelkedjen. Hogyan zajlott le ez a folyamat? A korszakban több tényező is azt eredményezte – legfontosabb közülük talán az volt, hogy mivel a gyenge államszervezet nem tudott kiterjedt területeket felügyelni, hiányoztak a szilárd tulajdonjogok –, hogy a gazdaság nagyon kicsi egységekben fejlődött, amelyek az uradalmi birtokok köré összpontosultak. Az uradalmi birtokok nagyságát az határozta meg, hogy mekkora területet lehetett megvédeni oly módon, hogy a helybéliek a kastélyba visszahúzódva várták be a támadás vagy az ostrom végét, miközben természetesen ellátásukról is gondoskodni kellett.

Az uradalmi birtokok gazdasága nem a piacra, hanem a termékcsere tradicionális rendszerére épült. A magas szállítási költségek és a magántulajdon védelmének nehézségei együttesen azzal a következménnyel jártak, hogy a piac nem játszott fontos szerepet az Európa belsejében lakó emberek többségének életében. Nagyjából önellátó lévén, az uradalmi birtokok lakossága megtermelte majdnem mindazt, amit elfogyasztott.

A béreket és bérleti díjakat nem pénzben fizették. A parasztok munkájukkal fizettek a földesúrnak.[18] North és Thomas kimutatják, hogy bár szabályos piac nem létezett, a földesúr által követelt munkaidő ha lassan is, de alkalmazkodott a kereslet-kínálat viszonyokhoz. Ahogy a 11. századtól a 14. század közepéig a népességszám a földbirtokok méretéhez viszonyítva növekedett, a parasztoknak munkaidejük egyre nagyobb hányadát kellett az uraságnak járó munkával tölteniük.

A 14. század közepén az uradalmi birtokok társadalmát alapjaiban rendítette meg a pestisjárvány, a Fekete Halál. Ettől kezdve többé nem a föld, hanem a munkaerő lett a döntő gazdasági tényező, mert abból volt a legnagyobb hiány. Egy piacgazdaságban ilyen esetben a bérek szinte azonnal megemelkedtek volna a föld bérleti díjához képest, tükrözvén a hiánytényező változását. Mivel a középkori gazdaság nem piaci viszonyokon alapult, más módon kellett a megváltozott helyzethez alkalmazkodni. A munkaerőhiány miatt a földesurak versengeni kezdtek egymással a munkaerő megszerzéséért és megtartásáért, ami radikális változást idézett elő a nyugat-európai intézményes rendben. Miután a munkabéreket nem tudták megemelni, ezért a földesuraknak más, talán még vonzóbb jogokat kellett jobbágyaik számára biztosítani. A munkaerőhiány azt eredményezte, hogy a pestisjárvány után, ha egy jobbágy elmenekült a földesurától, rendszerint hamarosan talált egy másik urat, aki szívesen befogadta, s ez *de facto* és később, *de jure* is a feudalizmus végét jelentette.

[18] A North és Thomas modellje által kiváltott rendkívül érdekes viták során a rendszer monopol jellegű és diszkriminatív aspektusával is foglalkoztak.

North és Thomas modellje két szempontból is fontos. Először is, bemutatja, hogy az intézmények endogén változók, amelyek a külső körülmények változásához igazodnak. A feudalizmust a viszonylag nagy népességnövekedés mellett fenn lehetett tartani, egészen addig, amíg hirtelen változás nem állt be. A Fekete Halál gyors és váratlan következményei véget vetettek a rendszernek, mivel versenyhelyzetbe kényszerítette a földesurakat, akiknek ettől fogva az új keletű munkaerőhiány feltételeinek megfelelően kellett kialakítani a jobbágyság jogait. Másodszor, North és Thomas módszerével modellálni lehet a különböző időben és térben egymástól távol eső államok relatív teljesítőképességét is.[19]

D) Következtetések

A fentiekben több egymással összefüggő megközelítésmódot tárgyaltunk, amelyek arra a kérdésre keresik a választ, miért olyan formát öltenek az intézmények, amilyet. Ahhoz hogy az intézmények tartósan hatni tudjanak a viselkedésre és a politikai fejleményekre, saját fennmaradásukat is biztosítaniuk kell. Mivel minden intézmény potenciálisan változásnak van kitéve, a stabil intézményeknek önérvényesítőnek kell lenniük abban az értelemben, hogy azok, akik hatalommal rendelkeznek felettük, ne akarják az intézményeket megváltoztatni.

Az egyensúly elvének működése a polgárháború előtti Amerikában jól illusztrálja ezt a tételt. A politikai erők Északon és Délen egyaránt félelemmel tekintettek volna egy olyan országos kormányzatra, amelyet regionális érdekek vezérelhetnek. Ugyanakkor a korlátozott hatalmú központi kormány iránti közös igény önmagában még nem volt elegendő ahhoz, hogy egy ilyen berendezkedés tartósan fennmaradjon. A korlátozott hatalommal rendelkező központi kormányt az tette önérvényesítővé, hogy a nemzetpolitika alakításában bevezették az egyensúly elvének és a duális vétónak az intézményét. Mivel lehetővé vált, hogy a régióra hátrányos politikai döntéseket a régió képviselői megvétózhassák, mindkét oldal politikusai felhagytak azzal, hogy ilyen javaslatokat tegyenek.

North és Thomas gondolatmenete a Nyugat felemelkedésével kapcsolatban az elmélet egy másik aspektusát illusztrálja. A középkorban a feudális berendezkedés stabilitása addig maradhatott fenn, amíg a föld volt az az erőforrás, amelynek hiányára a rendszer épült. Bár a földesurak akár vonzóbb feltételeket is kínálhattak volna jobbágyaik számára, ez nem állt érdekükben. A pestisjárványt követően a munkaerő vált a hiányzó erőforrássá. A munkaerőért most először versengő feudális urak megkísérelték magukhoz csábítani a jobbágyokat azzal, hogy sokkal kedvezőbb alkufeltételeket kínáltak, ám közben lerombolták a nyugat-európai feudalizmus építményét.

[19] A közelmúltban számos ilyen témájú tanulmány jelent meg, amelyek az összehasonlító statikák eredményeit is felhasználják. Például Greif (1995) a kereskedelem intézményeiről írott igen eredeti elemzésében arról értekezik, hogy miért voltak a nyugati kereskedők előnyben az iszlám világ kereskedőivel szemben a késő középkor idején.

IV. ÚJ TERÜLETEK

A következőkben a racionális választás elméletén alapuló megközelítésmódnak az intézménykutatásban jelentkező, a tudományág jövője szempontjából igen hasznosnak ígérkező újdonságait tárgyaljuk. Most csak az új alkalmazási lehetőségek sokféleségének bemutatására vállalkozunk, nem pedig logikájuk ismertetésére.

A) Az információ központi szerepe a politikában és a politikai szervezetekben

Egyre terjedelmesebb szakirodalom foglalkozik az információ politikai szerepével. A legnagyobb hatású munkák között kell említenünk Gilligan és Krehbiel (1990) és Krehbiel (1991) kutatásait.[20] Bár a szakterület elsősorban az amerikai politikai intézmények vizsgálatával indult fejlődésnek, a potenciális alkalmazási lehetőségek köre magában foglalja nemcsak a fejlett világ törvényhozó testületeit, de a fejlődő országok intézményeit is.

Bár a modellek technikailag nehezek, az elemzést motiváló megfontolások könnyen megérthetők. Gilligan és Krehbiel kiindulópontként a politikai döntések és azok politikai hozama közötti kapcsolat bizonytalanságának okait kutatja, vagyis arra keresi a választ, miért tátong bizonytalan mélységű szakadék a döntések kívánt és elért eredményei között. A törvényhozás tagjai saját kárukon ismerhetik ki ennek a kapcsolatnak a természetet, és ily módon talán csökkenthetik is politikájuk elérni kívánt és tényleges hatásai közötti divergenciát.

Ennek a tapasztalatnak a megszerzése alaposan megdolgoztatja a törvényhozókat. A hatékonyság azt kívánja, hogy csak néhány törvényhozó fordítsa energiáit arra, hogy szakértővé váljon és a politikai döntések és a fejlemények közötti kapcsolatot behatóan megvizsgálja. Holott éppen ez a specifikus tudás tenné lehetővé a képviselők számára, hogy a végeredményt a nekik tetsző irányba befolyásolják. A problémát az jelenti, hogyan lehet egyes képviselőket megfelelően motiválni arra, hogy költséges befektetéseket hajtsanak végre a szakértelem és információ megszerzése érdekében, annak ellenére, hogy az információ jó részét nem tudják saját hasznukra fordítani. Gilligan és Krehbiel kimutatják, hogy adott körülmények között a törvényhozás tagjai olyan intézményeket hozhatnak létre, amelyek közvetítik számukra a szükséges információt úgy, hogy annak megértése ne csak szakértők számára legyen lehetséges.

Számos más tanulmányból is kiderül, hogy az információ megszerzése és kezelése a politikai élet minden területén problémát jelent. Austen-Smith és Riker (1987) például a törvényhozói retorika és a rábeszélés eszköztárának kutatásában használnak

[20] Banks (1991) és Calvert (1986) kitűnő áttekintését adja az 1980-as évek szakirodalmának. Lásd még Austen-Smith és Riker (1987); Banks (1989); Epstein és O'Halloran (1994) és Matthews (1989).

hasonló modelleket. A kampányfinanszírozás modelljeiből pedig az derül ki, hogy a pénz a választások során egészen másra is használható, mint befolyásszerzésre, például megmutatja, hogy a jelöltek mennyire sebezhetőek.[21]

B) Az alkalmazási terület kiterjesztése

A racionális választás elméletének teoretikusai modelljeiket az amerikai politikára vonatkozó alkalmazásokon keresztül fejlesztették ki. Ez a szűk felhasználási terület elősegítette, hogy a létrehozott elméleti technikák implikációit könnyen, gyorsan össze lehessen hasonlítani. Sajnos azonban az amerikai politika mint kizárólagos téma kissé provinciális ízt adott a megközelítésnek, ami megnehezíti azt, hogy az általános eredményeket megkülönböztessük a speciálisan az amerikai intézményekre vonatkozó tételektől.

Ígéretes, új fejleménynek tekinthetjük tehát, hogy ebből a megközelítésből immár az amerikai politikán túli jelenségek vizsgálatára is sor kerül. Négy alkalmazási lehetőséget említek meg röviden. Elsőként azokat a tanulmányokat, amelyek a különböző választási rendszereket hasonlítják össze, és jól mutatják az alkalmazási területek új és egyre bővülő körét.[22] A választási rendszereket vizsgáló tanulmányok azt demonstrálják, hogy a választási szabályok eltéréseinek szisztematikus hatása van a pártokra, arra, hogy létezik-e a törvényhozásban többségi párt, valamint a politikai stratégiák kimenetelére. A legújabb kutatások azt is feltárják, hogyan próbálják az új választási rendszerek tervezői számukra előnyös módon formálni a választási intézmények rendszerét. Másodszor, jó néhány tanulmány a nyugat-európai és a japán parlamenti rendszert vizsgálva alkalmazza a törvényhozás modelljeit.[23] A harmadik alkalmazási terület különböző országok közigazgatási struktúráit és azok teljesítményét hasonlítja össze.[24] Végül, számos friss kutatás a nemzetközi kapcsolatok problémáit vizsgálja, így például a nemzetközi intézmények befolyását (például Keohane és Martin 1994), legújabban pedig óriási szakirodalma alakult ki annak a témakörnek, hogy miként tudják a belföldi intézmények befolyásolni a külpolitika alakítását (például Bueno de Mesquita és Lalman 1992; O'Halloran 1994).

Ezek a kutatások a fejlett országok intézményeire összpontosítanak. Hasonlóan ígéretes fejlemény, hogy a fejlett világ területén kívül eső országok vizsgálatakor is megjelenik ez a megközelítésmód, és a fejlődő államok politikai problémáit ennek segítségével elemzik, bár ezek a kutatások még valóban csak a kezdeti stádiumban vannak.[25]

[21] Az utalásokat lásd a 3. lábjegyzetben.

[22] Lásd még például Brady és Jongryn (1990); Bawn (1993); Cox és Rosenbluth (1993); Kousser (1974) és Rogowski (1989).

[23] Lásd például Cain, Ferejohn és Fiorina (1981); Cowhey és McCubbins (1996); Cox (1986); Laver és Shepsle (1995); Laver és Schofield (1990); Lohmann (1994); Ramseyer és Rosenbluth (1995); Strom (1990); valamint Tsebelis (1990).

[24] Lásd még a tanulmányokat Cowhey és McCubbins (1996) munkájában.

[25] Lásd még például Bates (1989); Bates és Weingast (1995); Ames (1987); Fearon (1994);

C) A tanulmányozott jelenségek tartományának kiterjesztése

Sok politológus nem instrumentális alapon közelíti meg a jelenségeket. A múltban, a különböző szempontrendszereket alkalmazó tudósok általában felfogásmódjuk nyilvánvaló összeegyeztethetetlenségét hangsúlyozták tudományos kapcsolataikban, mintha csak Kuhn „versengő paradigmáit" igyekeztek volna mindenáron igazolni.

Az elmúlt években azonban megjelent ennek a szemléletnek az alternatívája, amely a különböző megközelítésmódok egymást kiegészítő voltát hangsúlyozza. Ebben a tudományos programban a különbségeket nem mint versengő paradigmákat szemlélik, hanem komplex jelenségek egymást kiegészítő megközelítésmódjairól beszélnek. A szemléletváltás gyümölcsözőbb tudományos interakciót ígér, ahol az eltérő megközelítésmódok képviselői nemcsak egymás eszköztárát és technikáit tekintik releváns-nak, hanem a vizsgált jelenségeket is.

A közelmúltban a racionális választás elvét alkalmazó kutatók tanulmányozni kezdték azokat a kapcsolódási pontokat, amelyeket az övékétől eltérő szemléletű tudósok által feltárt jelenségek, illetve az ebből a munkából születő meglátások kínálnak. Ferejohn (1992) például a 17. századbeli angliai választások tanulmányozásakor vizsgálja a kifejtő-értelmező és az instrumentalista felfogás párhuzamait. Goldstein és Keohane (1993) az eszmék szerepének vizsgálatában különböző megközelítésmódokat alkalmaz, köztük azokat is, amelyek a racionális választás elvén alapulnak. Bates és Weingast (1995), Fearon (1994) és Laitin (1988) szintén olyan jelenségeket kutatnak, amelyeket a racionális választás megközelítésmódjának hatókörén kívül esőnek szokás tartani, úgymint a lázadások, az etnikai erőszak és a nyelvhasználat politikája.

D) A behavioralista alapok fellazítása: az emberi cselekvés kognitív határai

A racionális választás elvén alapuló megközelítésmód bírálói régóta azt vallják, hogy az elmélet teljesen irreális feltevésekkel él az egyéneket illetően, és ezért a jelenségek szűk körére korlátozzák érvényességét. Az új területekre törő kutatásnak tehát egyik legalapvetőbb célkitűzése felülvizsgálni a racionális választás elméletének behavioralista feltevéseit.[26] A legutóbbi időkig egyetlen, ebben a vonatkozásban realistább feltevéseket kipróbáló kísérlet sem kecsegtetett azzal a reménnyel, hogy a hagyományos megközelítéseknél nagyobb bizonyító erőt képviselhessen.

A kutatók népes csoportja a kognitív tudományoknak a racionális választási elméletre vonatkozó implikációit vizsgálja. Denzau és North (1994), Frank (1989), Lupia és McCubbins (1995), Noll és Krier (1990) az egyének kognitív határaira vonatkozó

Greif (1995); Hardin (1995); Levi (1988); North (1990); Przeworski (1991); Root (1994); és Rosenthal (1992).

[26] Ez ellentétben áll azokkal a megközelítésmódokkal, amelyek a racionalitás egészen más típusát használják, például olyan korábban divatos fogalmakat, mint a „kielégítő" („satisficing") vagy Kahneman és Tversky (1979) „kilátáselmélete" („prospect theory").

számos feltevés következtetéseit tanulmányozzák. A „korlátozott racionalitásra" vonatkozó korábbi munkák nagy részétől az különbözteti meg ezeket a kutatásokat, hogy kevésbé önkényes feltevéseket kísérelnek meg használni, és a racionális választás elméletének jegyében született kutatások tágabb köréből merítenek a feltevéseikből adódó következtetések vizsgálatakor. Ebbe a tágabb körbe tartozik például a tanulási folyamat fontosságának elismerésén túl (ami a racionális választás elméletének régi aspektusa) azoknak különböző feltevéseknek a vizsgálata, hogy hogyan tanulnak az emberek.

V. KÖVETKEZTETÉSEK

Ebben a rövid áttekintésben arra törekedtünk, hogy a racionális választás elmélete intézményekre alkalmazott megközelítésmódjainak megkülönböztető jegyeit emeljük ki. A racionális választás elmélete az intézmények hatásmechanizmusainak szisztematikus tanulmányozásához kínál módszereket, amelyeket egyrészt a modern demokrácia valamennyi fő elemének, másrészt az összehasonlító politikatudomány számos más területének – mint például az etnikai háborúk, lázadások, a demokratikus stabilitás és a forradalmak – vizsgálatakor alkalmazhatunk. Az információ központi jelentőségével kapcsolatban született legújabb tanulmányok szintén ígéretesnek mutatkoznak a megközelítésmód alkalmazási körének kiterjesztése szempontjából.

Az intézmények vizsgálata a racionális választás elméletének fényében számos új meglátást eredményez egyes problémák vonatkozásában. A közigazgatási szervek hatalmának kérdéskörét tekintve például azt sugallja, hogy a hivatalnokoknak meglehet, sokkal kisebb a politikai befolyása, mint azt korábban gondoltuk. Ha csak a közigazgatási szervek viselkedését figyeljük, könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy mivel a hivatalnokok nagyon sok fontos döntést maguk hoznak meg, a politikusok közvetlen beleszólása nélkül, ez utóbbiaknak alig van direkt befolyásuk. Ám ha a hangsúlyt az események egymásutániságára helyezzük, a racionális elméleten alapuló modellek arra figyelmeztetnek, hogy ha a politikusoknak hatalmában áll „megbüntetni" a közigazgatás hivatalnokait, amikor azok eltérnek az elvárt politikai iránytól, akkor nincs szükség a közvetlen utasításra ahhoz, hogy a közigazgatásban a politikusoknak tetsző politika érvényesüljön. Ez még nem bizonyítja azt, hogy a politikusok irányítják a közigazgatási szerveket, de jelzi, hogy a közvetlen politikai befolyásolás hiányából nem következtethetünk a tényleges befolyás hiányára. Több összefüggésben is, például a bíróság és a politikai szervezetek, valamint a pártok és vezetőik közötti kapcsolatban kimutatták, hogy érvényesül az az általános elv, miszerint a döntéshozók előre mérlegelik cselekvéseik következményeit és figyelembe veszik azoknak a szereplőknek az érdekeit, akik a későbbiekben közbeavatkozhatnak.

A racionális választás elvén alapuló megközelítésmód megteremti a párbeszéd feltételeit a politikatudomány hagyományához eltérően viszonyuló kutatók számára. Ahogy azt az irányadó modell mutatja, ez az alapelv olyan területeken is alkalmazható, mint a közigazgatási szervezet, a politikai testületek és a bíróság közötti, illetve a törvényhozó testületen belüli interakciók. Ahogy a hatalmi ágak elválasztásának ame-

rikai rendszerét tárgyaló szakirodalom bővülése is jelzi, ez a megközelítésmód magában rejti annak a lehetőségét, hogy a hagyományos kutatási területek határait átlépve átformálja az amerikai politika tanulmányozását. Hasonló párbeszéd kezdődött el az amerikanisták és a komparativisták között, és talán ennek köszönhetően közös új politikai elmélet léphet az Amerikára, illetve minden egyes fontosabb országra vagy régióra vonatkozó különálló elméletek helyébe. Végül pedig, a történelmi példák rámutatnak arra, hogy ez a megközelítés nem korlátozódik a modern, fejlett ipari országokra. Az alkalmazási területek köre olyan makropolitikai jelenségeket foglal magában, mint például a forradalmak, a polgárháborúk vagy a jobbágyság hanyatlása.[27]

A kutatások nagy része, beleértve azokat is, amelyek nem a racionális választás elméletén alapuló megközelítésekre támaszkodnak, abból indul ki, hogy az intézmények állandó jelenségek, ezért inkább a hatásmechanizmusaikat tanulmányozzák. Ily módon azonban megkerülik azt a kérdést, hogy miért időtállóak az intézmények. A legújabb racionális választási modellek viszont lehetővé teszik, hogy az intézmények időtállóságának és túlélési képességeinek problémáját tanulmányozzuk. Ha az intézményeknek közvetlen befolyásuk van a politikai fejleményekre, akkor kell hogy legyen valami, ami megakadályozza az embereket abban, hogy saját céljaik érdekében megváltoztassák az intézményeket. Az önérvényesítő intézmények fogalmának segítségével az intézmények életben maradását is tanulmányozni lehet.

▪ KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Hálás köszönettel tartozom a következő személyek észrevételeiért: Michael Bailey, Bruce Bueno de Mesquita, Randy Calvert, Celly Chang, Rui deFiguiredo, Andrew Rutten, valamint Douglas Grob (kutatási asszisztens) és Ilse Dignam (segédszerkesztő).

▪ IRODALOM

Alt J. E. – Chrystal A. 1983. *Political Economics.* Berkeley, University of California Press.

Ames, B. 1987. *Political Survival.* Berkeley, University of California Press.

Austen-Smith, D. 1987. Interest groups, campaign contributions, and probabilistic voting. *Public Choice,* 54. 123–139.

Austen-Smith, D. – Banks, J. 1988. Elections, coalitions, and legislative outcomes. *American Political Science Review,* 82. 405–422.

Austen-Smith, D. – Riker, W. H. 1987. Asymmetric information and the coherence of legislation. *American Political Science Review,* 81. 897–918.

Banks, J. S. 1989. Agency budgets, cost information, and auditing. *American Journal of Political Science,* 33. 670–699.

Banks, J. S. 1991. *Signalling Games in Political Science.* New York, Harwood.

[27] A racionális választás elméletén alapuló megközelítésmódokat nem lehet anélkül tárgyalni, hogy ne utalnánk Green és Shapiro (1994) legfrissebb kritikájára. Bár ezt helyhiány miatt itt és most nem tárgyalhatjuk, de azt javasom, hogy olvassuk párhuzamosan azokkal a reakciókkal, amelyek a *Critical Review* 1995-ös különszámában jelentek meg.

Baron, D. 1989. *Design of Regulatory Mechanisms and Institutions.* Vol. II. 1347–1447. In *Handbook of Industrial Organization.* Eds. R. Schmalensee – R. D. Willig. Amsterdam, North-Holland.

Baron, D. 1991. Service-induced campaign contributions and the electoral equilibrium. *Quarterly Journal of Economics,* 104. 45–72.

Baron, D. 1993. Government formation and endogenous parties. *American Political Science Review,* 87. 34–47.

Baron, D. – Ferejohn, J. 1989. Bargaining in legislatures. *American Political Science Review,* 83. 1181–1206.

Bates, R. H. 1989. *Bevond the Miracle of the Market.* New York, Cambridge University Press.

Bates, R. H. – Weingast, B. R. 1995. A new comparative politics. Working Paper, Hoover Institution, Stanford University.

Bawn, K. 1993. The logic of institutional preferences: German electoral law as a social choice outcome. *American Journal of Political Science,* 37. 965–989.

Brady, D. – Jongryn, M. 1990. Strategy and choice in the 1988 national Assembly election of Korea. Unpublished working paper, Hoover Institution, Stanford University.

Brennan, G. – Buchanan, J. M. 1984. *The Power to Tax.* New York, Cambridge University Press.

Buchanan, J. M. – Tullock, G. 1962. *The Calculus of Consent.* Ann Arbor, University of Michigan Press.

Bueno de Mesquita, B. – Lalman, D. 1992. *War and Reason.* New Haven, Conn., Yale University Press.

Cain, B. – Ferejohn, J. – Fiorina, M. 1981. *The Personal Vate.* Cambridge,. Mass., Harvard University Press.

Calvert, R. L. 1986. *Models of Imperfect Information in Politics.* New York, Harwood.

Calvert, R. L. 1995. The rational choice theory of social institutions: co-operation, co-ordination, and communication. In *Modern Political Economy.* Eds. J. Banks – E. Hanushek. New York, Cambridge University Press.

Cogan, J. 1994. The congressional budget process and the federal budget deficit. 1333–1345. In *Encyclopedia of the American Legislative System.* Ed. J. H. Silbey. New York, Scribner's.

Cohen, L. – Noll, R. G. 1991. *The Technology Porkbarrel.* Washington, D. C., Brookings Institution.

Cowhey, P. F. – McCubbins, M. D. (eds.) 1996. *Political Structure and Public Policy in Japan and the United States.* New York, Cambridge University Press.

Cox, G. 1986. *The Efficient Secret.* New York, Cambridge University Press.

Cox, G. – McCubbins, M. D. 1993. *Legislative Leviathan.* Berkeley, University of California Press.

Cox, G. – Rosenbluth, F. 1993. The electoral fortunes of legislative factions in Japan. *American Political Science Review,* 87. 577–589.

Critical Review. 1995. „Special Issue: Rational Choice Theory and Politics". (Winter-Spring) Vol. 9, nos. 1–2.

Denzau, A. – Mackay, R. 1983. Gate keeping and monopoly power of committees. *American Journal of Political Science,* 27. 740–762.

Denzau, A. – North, D. C. 1994. Shared mentai models: ideologies and institutions. *Kyklos,* 47. 3–31.

Elster, J. 1989. *The Cement of Society.* New York, Cambridge University Press.

Enelow, J. M. – Hinich, M. J. 1984. *The Spatial Theory of Voting.* New York, Cambridge University Press.

Epstein, D. – O'Halloran, S. 1994. Administrative procedures, information, and agency discretion. *American Journal of Political Science,* 38. 697–722.

Eskridge, W. N., Jr. 1991. Reneging on history? Playing the Court/Congress/President civil rights game. *California Law Review,* 79. 613–684.

Eskridge, W. N. – Ferejohn, J. 1992. The Article I. Section 7 game. *Georgetown Law Journal*, 80. 523–564.

Fearon, J. 1994. Ethnic warfare as a commitment problem. Unpublished manuscript, University of Chicago.

Ferejohn, J. 1989. Changes in welfare policy in the 1980s. 123–142. In *Politics and Economics in the Eighties*. Eds. A. Alesina – G. Carliner. Chicago, University of Chicago Press.

Ferejohn, J. 1992. Rationality and interpretation: parliamentary elections in early Stuart England. 279–305. In *The Economic Approach to Politics*. Ed. K. Monroe. New York, HarperCollins.

Ferejohn, J.– Shipan, C. 1989. Congressional influence on telecommunications. 393–410. In *Congress Reconsidered*. Eds. L. Dodd – B. Oppenheimer. 4th edn. Washington, CQ Press.

Fiorina, M. P. 1989. *Congress: Keystone of the Washington Establishment*. 2nd edn. New Haven, Conn., Yale University Press; originally published 1977.

Fiorina, M. P. 1981. Congressional control of the bureaucracy. 332–348. In *Congress Reconsidered*. Eds. L. Dodd – B. Oppenheimer. 2nd edn. Washington, CQ Press.

Frank, R. 1989. If homo-economicus could choose his own utility function, would he want one with a conscience? *American Economic Review*, 79. 594–596.

Gely, R. – Spiller, P. T. 1992. The political economy of Supreme Court constitutional decisions: the case of Roosevelt's Court packing plan. *International Review of Law and Economics*, 12. 45–67.

Gerber, E. 1996 Legislative response to threats of popular initiatives. *American Journal of Political Science*, 40: forthcoming.

Gilligan, T. W. – Krehbiel, K. 1990. Organization of informative committees by a rational legislature. *American Journal of Political Science*, 34. 531–564.

Goldstein, J. – Keohane, R. O. 1993. *Ideas and Foreign Policy*. Ithaca, N. Y., Cornell University Press.

Green, D. – Shapiro, I. 1994. *Pathologies of Rational Choice*. New Haven, Yale University Press.

Greif, A. 1995. The institutional foundations of Genoa's economic growth: self-enforcing political relations, organizational innovations, and economic growth durrog the commercial revolution. Mimeo., Department of Economics, Stanford University.

Greif, A. – Milgrom, P. – Weingast, B. R. 1994. Commitment, Goordination, and enforcement: the case of the merchant guilds. *Journal of Political Economy*, 102. 745–776.

Grier, K. B. 1991. Congressional influence on U. S. monetary policy: an empirical test. *Journal of Monetary Economics*, 28. 201–220.

Hall, P. – Taylor, R. 1996. Political science and the four new institutionalisms. *Political Studies*, forthcoming.

Hardin, R. 1989. Why a constitution? 100–120. In *The Federalist Papers and the. New Institutionalism*. Eds. B. Grofman – D. Wittman. New York, Agathon Press.

Hardin, R. 1995. *One for All: The Logic of Group Conflict*. Princeton, N. J., Princeton University Press.

Hartz, L. 1955. *The Liberal Tradition in American*. New York, Harcourt, Brace.

Kahneman, D. – Tversky, A. 1979. Prospect theory: an analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47. 163–191.

Keohane, R. O. – Martin, L. 1994. Delegation to International Organizations. Faper given at the conference, „Where is the New Institutionalism Now?" University of Maryland, College Park, Oct. 15, 1994.

Kiewiet, D. R. – McCubbins, M. D. 1991. *The Logic of Delegation*. Chicago, Chicago University Press.

Kousser, J. M. 1974. *The Shaping of Southern Politics*. New Haven, Conn., Yale University Press.

Krehbiel, K. 1991. *Information and Legislative Organization*. Ann Arbor, Michigan University Press.

Laitin, D. 1988. Language games. *Comparative Politics*, 20. 389–402.

Laver, M. – Schofield, N. 1990. *Multiparty Government*. New York, Oxford University Press.

Laver, M. – Shepsle, K. A. 1995. *Making and Breaking Governments*. Cambridge, Cambridge University Press

Levi, M. 1988. *Of Rule and Revenue*. Berkeley, University of California Press.

Lohmann, S. 1994. Federalism and central bank autonomy: the politics of German monetary policy, 1960–1989. Mimeo., Department of Political Science, UCLA.

Lupia, A. – McCubbins, M. D. 1995. *Knowledge, Power, and Democracy*. Mimeo., University of California, San Diego.

Matthews, S. 1989. Veto threats: rhetoric in. bargaining. *Quarterly Journal of Economics*, 104. 347–369.

McCarty, N. M. – Poole, K. T. 1995. Veto power and legislation: an empirical analysis of executive and legislative bargaining from 1961 to 1986. *Journal of Law, Economics, and Organization*, 11. 282–312.

McCubbins, M. D. 1989. Party governance and U. S. budget deficits: divided government and fiscal stalemate. 83–111. In *Politics and Economics in the Eighties*. Eds. A. Alesina – G. Carliner. Chicago, University of Chicago Press.

McCubbins, M. D. – Schwartz, T. 1984. Oversight overlooked: police patrols vs. fire alarms. *American Journal of Political Science*, 28. 165–179.

McCubbins, M. D. – Noll, R. G. – Weingast, B. R. 1987. Administrative procedures as instruments of political control. *Journal of Law, Economics, and Organization*, 3. 243–277.

McCubbins, M. D. – Noll, R. G. – Weingast, B. R. 1989. Structure and process, politics and policy: administrative arrangements and the political control of agencies. *Virginia Law Review*, 75. 431–482.

McKelvey, R. 1976. Intransitivities in multidimensional voting models and some implications for agenda control. *Journal of Economic Theory*, 12. 472–482.

Milgrom, P. – Roberts, J. 1991.. *Economics, Organizations, ánd Management*. Englewood Cliffs, N. J., Prentice-Hall.

Miller, G. J. – Hammond, T. H. 1989. Stability and efficiency in a separation-of-powers constitutional system. In *The Federalist Papers and the New Institutionalism*. Eds. B. Grofman – D. Wittman. New York, Agathon Press.

Moe, T. M. 1985a. The politicized presidency. 235–271. In *The New Direction in American Politics*. Eds. J. E. Chubb – P. E. Peterson. Washington, D. C., Brookings Institution.

Moe, T. M. 1985b. Control and feedback in economic regelation: the case of the NLRB. *American Political Science Review*, 79. 1094–1116.

Moe, T. M. 1987a. An assessment of the positive theory of congressional dominance. *Legislative Studies Quarterly*, 12. 475–520.

Moe, T. M. 1987b. Interests, institutions, and positive theory: the politics of the NLRB. *Studies in American Political Development*, 2. 236–299.

Moe, T. M. 1989. The political structure of agencies. 267–329. In *Can the Government Govern?* Eds. J. E. Chubb – P. E. Peterson. Washington, D. C., Brookings Institution.

Montinola, G. – Qian, Y. – Weingast, B. R. 1995. Federalism, Chinese style: the political basis for economic reform in China. *World Politics*, 48. 50–81.

Noll, R. G. 1987. The political foundations of regulatory policy. 462–492. In *Congress: Structure and Policy*. Eds. M. D. McCubbins – T. Sullivan. New York, Cambridge University Press.

Noll, R. G. 1989. *Economic perspectives on the politics of regelation*. Vol ii. 1253–1287. In *Handbook of Industrial Organization*. Eds. R. Schmalensee – R. D. Willig. Amsterdam, North-Holland.

Noll, R. G. – Krier, J. 1990. Some implications of cognitive psychology for risk regelation. *Journal of Legal Studies*, 29. 747–779.

North, D. C. 1990. *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. New York, Cambridge University Press.

North, D. C. – Thomas, R. 1973. *The Rise of the Western World.* New York, Norton.

North, D. C.– Weingast, B. R. 1989. Constitutions and commitment: the evolution of institutions governing public choice in 17th century England. *Journal of Economic History,* 49. 803–832.

O'Halloran, S. 1994. *Politics, Process, and American Trade Policy.* Ann Arbor, University of Michigan Press.

Ordeshook, P. C. 1993. Constitutional stability. *Constitutional Political Economy,* 3. 137–175.

Owen, G. – Grofman, B. 1988. Optimal partisan gerrymandering. *Political Geography Quarterly,* 7. 5–22.

Persson, T. – Tabellini, G. 1990. *Macroeconomic Policy, Credibility, and Politics.* London, Harwood.

Polsby, N. W. 1986. *Congress and the Presidency.* 4th edn. Englewood Cliffs, N. J., PrenticeHall.

Poole, K. – Rosenthal, H. 1995. *Congress: A Quantitative History of Roll Call Voting: 1789–1989.* New York, Oxford University Press.

Przeworski, A. 1991. *Democracy and the Market.* New York, Cambridge University Press.

Ramseyer, J. M. – Rosenbluth, F. M. 1995. *The Politics of Oligarchy: Institutional Choice in Imperial Japan.* New York, Cambridge University Press.

Riker, W. H. 1980. Implications from the disequilibrium of majority rule for the study of institutions. *American Political Science Review,* 74. 432–446.

Riker, W. H. 1982. *Liberalism Against Populism.* San Francisco, W. H. Freeman.

Rodriguez, D. 1994. The positive political dimensions of regulatory reform. *Washington University Law Quarterly,* 72. 1–150.

Rogowski, R. 1989. *Commerce and Coalitions.* Princeton, N. J., Princeton University Press.

Romer, T. – Rosenthal, H. 1978. Political resource allocation, controlled agendas, and the status quo. *Public Choice,* 33. 27–43.

Romer, T. – Rosenthal, H. 1985. Modern political economy and the study of regelation. 73–116. In *Public Regelation: New Perspectives on Institutions and Politics.* Ed. E. E. Bailey. Cambridge, Mass., MIT Press.

Root, H. L. 1994. *The Fountain of Privilege: Political Foundations of Market in Old Regime France and England.* Berkeley, University of California Press.

Rosenthal, H. 1990. The setter model. In *Advances in the Spatial Theory of Voting.* Eds. J. M. Enelow – M. J. Hinich. New York, Cambridge University Press.

Rosenthal, J.-L. 1992. *The Fruits of Revolution: Property Rights, Litigation, and French Agriculture, 1700–1860.* New York, Cambridge University Press.

Rothenberg, L. S. 1994. *Regelation, Organizations, and Politics.* Ann Arbor, University of Michigan Press.

Shepsle, K. A. 1986. Institutional equilibrium and equilibrium institutions. 51–81. In *Political Science: The Science of Politics.* Ed. H. Weisberg. New York, Agathon.

Shepsle, K. A. 1991. Discretion, institutions, and the problem of government commitment. 245–263. In *Social Theory fora Changing Society.* Eds. P. Bourdieu – J. Coleman. Boulder, Colo., Westview.

Shepsle, K. A. – Weingast, B. R. 1987. The institutional foundations of committee power. *American Political Science Review,* 81. 85–194.

Silbey, J. H. 1985. *The Partisan Imperative: The Dynamics of American Politics Before the Civil War.* New York, Oxford University Press.

Skocpol, T. 1979. *States and Socal Revolutions.* New York, Cambridge University Press.

Snyder, J. 1991. On buying legislatures. *Economics and Politics,* 3. 93–109.

Snyder, S. K. – Weingast, B. R. 1994. The American system of shared powers: the president, Congress, and the NLRB. Working Paper, Hoover Institution, Stanford University.

Strom, K. 1990. *Minority Government and Majority Rule.* New York, Cambridge University Press.

Tsebelis, G. 1990. *Nested Games.* Berkeley, University of California Press.

Weingast, B. R. 1995a. *Institutions and Political Commitment: A New Political Economy of the American Civil War Era.* Mimeo., Stanford University.

Weingast, B. R. 1995b. The economic role of political institutions: federalism, markets, and economic development. *Journal of Law, Economics, and Organization,* 11. 1–31.

Weingast, B. R. – Moran, M. 1983. Bureaucratic discretion or congressional control? *Journal of Political Economy,* 91. 765–800.

Williamson, O. E. 1985. *The Economic Institutions of Capitalism.* New York, Free Press.

Williamson, O. E. 1994. *The institutions and governance of economic development and reform.* Working Paper, University of California, Berkeley.

▪ **10. FEJEZET** Patrick Dunleavy

Politikai viselkedés: intézményi és tapasztalati megközelítések

A politikai viselkedésre vonatkozó kutatások nagy része nem igényel különösebb kommentárt. A tömeges felmérések bevezetése a politikatudományba és a politikai szociológiába fontos előrelépésnek bizonyult. Az elmúlt harminc év folyamán a kérdésfeltevés módszerei kisebb, a kutatási adatok elemzésének technikái nagyobb fejlődésen mentek keresztül. A politikai táborok megoszlásának alapjairól a Columbiai Iskola, a michigani modell és a „tematikus szavazás" hívei folytattak tartalmas vitákat. A felmérésekre alapozott kutatások kiterjesztése az Egyesült Államokról először Nyugat-Európára, majd onnan széles körben más országokra, valamint a nemzetközileg egységes kérdések használata irányába történt elmozdulás újabb eredményeket hozott. Mindezt elismerve, egyes kritikusok (Dunleavy 1989) mégis felteszik a kérdést: „vajon megtudhatunk-e többet is" a tömeges politikai viselkedésről?

A kérdés bizonyos kiábrándultságot jelez a politikai viselkedés tanulmányozásával kapcsolatban, különösen ami a választáselemzés területének elmúlt évekbeli fejlődését illeti. Egykor úgy tűnt, hogy ez az a részterület, amely a leginkább számot tarthat az „igazi tudomány" címére. A nagyszabású és forrásigényes projektek, a sajátos, részletesen kidolgozott és csak a beavatottak számára érthető technikák az ismeretek „rendes" tudományokra jellemző folyamatos gyarapodásának ígéretével kecsegtettek. Az elmúlt két évtizedben azonban a politikai viselkedés kutatásában a fejlődés üteme tagadhatatlanul lelassult. Alapvető viták, amelyeknek eldöntését az 1950-es és 1960-as évek kutatói az elemzési technikák fejlesztésétől, a mintanagyságok növelésétől vagy a felmérések módszereinek finomításától várták, makacsul ellenálltak az empirikus megoldási kísérleteknek. A politikai táborok megoszlását befolyásoló okozati összefüggések ma éppolyan vitatottak, mind az elmélet, mind a használhatóság szempontjából, mint bármikor korábban – a szakterületen belül csakúgy, mint a szakemberek és a kívülállók között.

Más területekhez hasonlóan:

> Habár a kutatási adatok bonyolult statisztikai manipulációja révén néha csökkenthetjük a megfigyelt korrelációnak megfeleltethető oksági magyarázatok számát, a közülük való választást végül az dönti el, hogy a kutató számára mi tűnik ésszerűnek, esetleg az, hogy más kutatások mit sugallnak, vagy az, hogy a változók milyen nyilvánvaló időbeli sorrendben követik egymást (Halfpenny 1984, 4).

A választáselemzés különösen nagy mértékben támaszkodik a dolgok megértéséhez nélkülözhetetlen, a józan ész által biztosított kontextusra (Lindblom és Cohen 1979, 17), ami gyakran kétségbe vonja a legfontosabb eredmények „tudományos" státusát. Nie, Verba és Petrocik például körültekintően dokumentálják a tematikus szavazás terjedését az amerikai választók körében az 1970-es években az 1950-es évekhez képest. Majd ezt a változást a politika Eisenhower elnöksége idején bekövetkezett depolarizációjának tulajdonítják a választók növekvő felvilágosultsága helyett (Nie et al. 1979, 192) annak ellenére, hogy a polarizáció mérésére nem rendelkeznek megfelelő (nem reaktív) eszközökkel, így legfontosabb megállapításukat kénytelenek puszta benyomásokra alapozni.

A politikai viselkedés kutatásának jelenlegi stagnálása, a korai évek nagyratörő reményei után, a területen belül a kezdetben jellemző optimizmus elvesztésével, azon kívül pedig a kutatási eredmények iránti érdeklődés hanyatlásával járt. A politikai viselkedésre szakosodott kutatók egyre inkább elszakadtak a más területeken folyó elméleti vitáktól, miközben tevékenységüket a már meglévő eredmények rutinszerű finomítására, illetve kiterjesztésére korlátozták. A más területeken (közösségi választás, államelmélet, politikai pártok és társadalmi mozgalmak kutatása) dolgozó politológusok pedig egyre inkább a felmérésekre alapozott empirikus megközelítéstől elvonatkoztatva tárgyalták a politikai viselkedést – mintha az előbbi határait immár túlságosan is szűkre szabottnak érezték volna. A továbbiakban először a politikai viselkedés kutatásának válságáról mint egy korábban meghatározó modernista vízió elhalványulásáról fogok írni, majd megvizsgálok néhány alternatívát, amelyek tanúsítják, hogy mégiscsak van még, amit megtudhatunk a politikai viselkedésről.

I. „MODERNIZMUS" A POLITIKAI VISELKEDÉS KUTATÁSÁBAN

Első pillantásra az a felvetés, hogy a hagyományos választáskutatás, illetve a politikai viselkedés felméréseken alapuló tanulmányozása „modernista" lenne, nem tűnik túlságosan hihetőnek. Lyotard modernizmusról szóló meghatározása, egyike a leghíresebbeknek, látszólag fényévekre van a terület mindennapi problémáitól:

> A „modern" fogalmát használom majd annak a tudománynak a jelölésére, amely, magát legitimálandó, ebben a metadiskurzusban explicit módon olyan nagy elbeszélésekhez folyamodik, mint amilyen a szellem dialektikája, a jelentés hermeneutikája, a racionális, illetve a tevékeny szubjektum emancipációja vagy a jólét megteremtése (Lyotard 1993, 7).

A felületes megfigyelő a választáselemzésben kevés nyomát fogja felfedezni a hegelianizmusnak, a marxi történelmi materializmusnak, a habermasi kritikai elméletnek vagy más „metafizikai" eszméknek.

A politikai viselkedés háború utáni kutatása azonban tagadhatatlanul rendelkezik saját narratívával, továbbá számos olyan vonással, amelyeket a posztmodernizmus hívei a modernista szemlélet nemkívánatos jellemzőiként bélyegeztek meg. Ebben a narratívában a modern kor egyediségét a demokratizálódás előrehaladása jelenti, amely

egymaga szolgáltatja a politikai viselkedés kutatásának legfontosabb nyersanyagát. Az egész tudományterület először az Egyesült Államokban indult fejlődésnek, amely, bár a választási részvételi arányok nem feltétlenül erről tanúskodnak (Vanhanen 1984, 115; 1990), mégiscsak a legelső demokrácia volt. Az első nagyléptékű felmérésekre pedig éppen akkor került sor, amikor a demokratizálódás az 1940-es évek elején megrekedt folyamata a háború után új lendületet kapott és a szabad választásokat tartó országok száma, illetve a világ népességének ott élő hányada ugrásszerűen megnőtt, mint azt a 10.1. táblázat mutatja.

10.1. táblázat. A liberális demokrácia terjedése 1900–1995

	Liberális demokráciák		Világnépesség	
	Államok	Népesség (millió)	Szám (millió)	Demokráciában élők aránya (%)
1900	4	130	1608	8
1910	9	163	n. a.	n. a.
1920	18	371	1860	20
1930	15	346	2008	18
1940	12	217	2294	10
1950	26	869	2516	34
1960	32	1169	3019	39
1970	31	1263	3693	34
1980	35	1636	4450	37
1990	39	2070	5246	39
1995	40	2263	5765	39

Források: A demokráciákra vonatkozó számadatok forrása a London School of Economics, Government Research Division kutatása. A népességadatok 1900–1940 között Borrie könyvéből (1970, 6), 1950-től kezdve pedig az ENSZ *World Population Estimates and Projections* című kiadványából származnak. Köszönöm John Hobcraft, az LSE Népességkutatási Tanszék munkatársa segítségét.

Azok az amerikai pluralista politikai szociológusok, akik elsőként dolgozták ki a felméréseken alapuló kutatás módszerét, kétségbevonhatatlanul a modernizáció – a társadalom racionalizálódása és szekularizációja, a „fejlett" eszmék és kultúra terjedése – integráns részének tekintették a demokratizálódást. Misszionárius hevületük alig észrevehető nyomokban tükröződött az európai vagy más országbeli „bennszülött" kutatókkal közösen jegyzett tanulmányokban. Butler és Stokes *Political Change in Britain* című könyve eredeti kiadásának nyitó mondata (1969, 15) kijelenti: „Annak lehetősége, hogy a hatalom gyakorlóit szabad választásokon alkotmányos úton eltávolítsák hivatalukból, viszonylag új fejlemény a kormányzás történetében." A választáselemzésre az a szerep várt, hogy az új politikai korszak alapvető folyamatainak kulcsául szolgáljon.

Ezen a hallgatólagos nagy narratíván belül a választáskutatás fő irányának legfontosabb modernista vonása az erőteljes totalitásra való törekvés volt. A Michigani Iskola az Egyesült Államokban és Angliában kezdettől fogva támadta a korábbi, egyes helyi közösségeket alapul vevő felméréseket, és ezek helyett egyetlen országos szintű felmérést javasolt, amely elkerülhetetlenül kontextusuktól megfosztott aggregált adatok

tömegét foglalta magában (Campbell et al. 1960; Butler és Stokes 1969/1974). Az ilyen nagy, átfogó felmérések lebonyolítására rendszerint csak egy egységes, megfelelő pénzügyi forrásokkal rendelkező csoport képes, melynek vezetői nagyhatalmú akadémiai oligarchákká válnak, akik vagy saját tulajdonukként kezelik a kutatást, vagy csak azoknak engednek beleszólást a kérdések megfogalmazásába, akik hozzájuk hasonlóan elfogadják az új ortodoxiát. Az összefüggő kutatások sorozatából és időpaneles felmérésekből nyert adatokat aztán úgy lehetett elemezni, és úgy is elemezték őket, mintha az időtényező nem is létezne. Sok kutatás explicite azon az előfeltevésen nyugodott, hogy a politikai kontextus az egész „modern" korszak folyamán annyira egyöntetű volt, hogy az fölöslegessé teszi a szavazók által a kérdésekre adott válaszoknak és a közvetlen politikai környezetnek a részletekbe menő összevetését (lásd különösen Heath et al. 1991).

Ezt a totalitásra törekvő megközelítést a lehető legegyszerűbb módszertani előfeltevésekkel támasztották alá. Gyakorlatilag minden, a politikai viselkedésre vonatkozó kutatás középpontjában, még az 1990-es években is, *az egyetlen legjobb döntési algoritmus* keresése állt, amellyel a választók összességének viselkedése és tábormegoszlása leírható. Bármilyen analitikus probléma esetén egy olyan egyenletet keresnek, amely korlátozott számú változó felhasználásával, megadva azok egymáshoz viszonyított fontosságát, alkalmasabbnak bizonyul a magyarázni kívánt összefüggések leírására, mint az összes többi versenyben levő egyenlet, illetve változók. Sok kutatás esetében az „elméleti" megértésre való névleges törekvés gyorsan feledésbe merült, és az oksági láncolatok elemzése háttérbe szorult; ehelyett gyakorlatilag a lehetséges független változók meglehetősen leegyszerűsített számítógépes bajnokságára került sor, az elemző minimális bírói közreműködése mellett. A választáskutatás így a regressziós modellek versenyévé vált, melyek mindegyike egyetlen egyenletben kívánta összefoglalni a választók összességének a pártokkal vagy különböző kérdésekkel kapcsolatos tábormegoszlását. Az idő múlásával a kutatók egyre képzettebbek lettek a reziduumok elemzésében és a változók közötti kölcsönhatások kimutatásában. Az azonban egyetlen pillanatra sem vált kétségessé, hogy a kutatás célja annak az „átfogó" döntési algoritmusnak a megtalálása, amely majd választ ad minden fennmaradó kérdésre.

A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy a kutatók gyakran az archetipikus egyes számot használják, amikor a választókról írnak. Nemcsak a könyvek címében – *The Changing American Voter* Nie et al. 1979), vagy *How Britain Votes* (Heath et al. 1985), vagy *The American Voter* (Campbell et al. 1960) – de magában a szövegben is:

> A pártidentitásnak az a szerepe, hogy képessé teszi a választót a politikai információk feldolgozására, és annak eldöntésére, hogy melyik pártra szavazzon (Harrop és Miller 1987, 134).

> [M]ig a szavazó szociálpszichológiája esetleg nem sokat változott... (Heath et al. 1991, 200).

> [A] hangsúly ismét... a szavazó változatlan pszichológiáján van (Crewe és Norris 1992, 19).

Ezek a látszólag apró nyelvbotlások az eldologiasítás és elvonatkoztatás alapvetően meghatározó folyamatáról árulkodnak, amely az aggregált felmérési adatok elemzésének elkerülhetetlen velejárója, és amely távol áll a hús-vér emberek tapasztalataitól és választásaitól.[1]

A totalizáló megközelítés egyik fontos következménye, hogy az analitikus szempontból problémás kisebbségek rendre kimaradtak az elemzésből. A korai időkben ez főleg olyan szavazói csoportokat jelentett, amelyek túl kevés tagot számláltak ahhoz, hogy könnyen beilleszthetők legyenek a táblázatokba, vagy amelyeknek a figyelembevétele akadályozta volna a dichotóm jellegű függő változókkal operáló elemzési technikák alkalmazását. Catt (1989) kimutatta, hogy az Egyesült Királyság esetében az elemzésekből tipikusan „eltűnő" kisebbségek közé tartozott, többek között: Észak-Írország teljes lakossága, ahol a pártrendszer eltér Nagy-Britannia többi részétől; Észak-Skócia teljes lakossága, akiknek a felkeresése túl költséges; azok, akik nem válaszoltak a kérdésekre; azok, akik válaszoltak, de kijelentették, hogy nem szoktak szavazni; valamint az összes „kisebb" párt – mint például a skót és walesi nacionalista pártok – szavazói, de éveken keresztül azok is, akik a Liberális vagy a Liberális Demokrata Pártot választották (melynek szavazói az 1980-as évek óta az összes szavazó közel egynegyedét teszik ki). A brit választáskutatás még jóval azután is úgy írta le a választókat, mint akik kizárólag a két nagy pártban gondolkodnak, miután a valódi választásokon ez már rég nem volt igaz. Más „kisebbségeket" olyan egyszerű fogások segítségével sikerült eltüntetni az elemzésekből, mint például, hogy az archetipikus egyedi szavazóra mindig hímnemben utaltak; a férjezett nők foglalkozási besorolását a férjtől tették függővé (létrehozva a „háztartásbeliek" kategóriáját, amelybe csak nők tartoztak); vagy figyelmen kívül hagyták az emberek társadalmi helyzetének egyértelműen releváns vonatkozásait. Ennek köszönhető, hogy a választáskutatás főárama folyamatosan megkésve és meglepetten reagált politikailag szignifikáns törésvonalak és tematikák feltűnésére (Nagy-Britanniában például a köz- és a magánszféra konfliktusára, az etnikai hovatartozásra, a szexuális orientációra és a környezetvédelmi kérdésekre).

A szavazáskutatás nagy részére jellemző monisztikus tendenciák még fontosabb következménye azoknak a technikáknak a teljes elhanyagolása, amelyek alkalmasak lennének annak feltárására: elképzelhető-e, és ha igen, hogyan, hogy különböző szavazói csoportok egymástól eltérő algoritmusokat használnak annak eldöntésére, hogyan szavazzanak. Pedig nincs olyan felvetés, amelynek tagadása és mellőzése központibb jelentőségű lenne ennél. Nagyon kevés kutatás próbálkozott meg azzal, hogy szisztematikusan *szimulálja* a választók döntését, azaz leírja az eljárások és szempontok egy olyan rendszerét, amely akárcsak megközelíti az igazi választók által a döntéshozatalkor használt algoritmusokat. Ennek a feledékenységnek a látszólag „maguktól értetődő" adatok értelmezésekor is megvannak a következményei. Például, bár a po-

[1] A fentiek változatát jelentik az olyan megállapítások, amelyekben a szavazók összességét egyetlen egységnek tekintik, amely antropomorf vonásokkal rendelkezik. Például: „Először... azt vizsgáljuk meg, hogy vajon a választók szokatlanul tétovák voltak-e 1992-ben... Gyakran szóba kerül... a nézet, hogy a választók kiszámíthatatlanabbá váltak" (Clifford és Heath 1994, 6).

litológusok tisztában vannak azzal, hogy a szavazók csak a rendelkezésre álló alternatívák közül választhatnak, amelyekbe kevés a beleszólásuk, mint Catt (1989) megjegyzi, az elemzők következetesen hajlamosak egyenlőségjelet tenni a pártok által kapott szavazatok és a pártok „támogatottsága" közé – miáltal egy szavazólap kitöltésének semleges tényét egy párthoz való pozitív ideológiai vagy érzelmi viszonyulás kifejeződéseként értékelik, ami egyet jelent a szavazás negatív motivációinak elrejtésével vagy tagadásával. Innen már csak egy kis lépés a szavazók politikai vezetőkkel és pártokkal kapcsolatos kételyeinek, cinizmusának és fenntartásainak elkendőzése: „A politika színpadának régi szereplőiként *természetes*, hogy a pártok tömeges lojalitást és azonosulást váltanak ki" (Butler és Stokes 1974, 34 – kiemelés tőlem). Magas szinten aggregált, dekontextualizált adatok mögött rejtőzve, a szavazói viselkedés az előbbihez hasonló gyors, illetve elfogult magyarázataival felfegyverkezve, a választáskutatás kiábrándítóan kevés adalékkal járul hozzá az emberek politikai gondolkodásában és cselekvésében megmutatkozó *sokszínűség* megismeréséhez.

Mindez nem volt mindig így. Az 1950-es évek elején a felmérés alapú kutatásoknak radikális színezete volt. Azzal, hogy megcáfolták a racionális szavazókról szóló korábbi normatív megalapozású modelleket, és kimutatták, hogy a hétköznapi emberek a politikai elittől eltérően strukturált politikai információkkal operálnak, ezek a kutatások alapvetően nem a baloldal-jobboldal terminusaiban dekódolták a politikát, és a szavazók közötti tábormegoszlást gyakran a családi befolyásokkal vagy a pártokkal való hosszú távú azonosulással magyarázták. Ami azt illeti, a választáskutatás éppen ekkoriban tűnt a legkevésbé modernistának, amennyiben explicite visszautasította a „logocentrikus" modelleket, és elismerte a szavazók „irracionalitását". Ebben a stádiumban még a nem felmérésekre alapozott kutatásoknak is volt némi befolyása a terület gondolkodására. Ezek közé tartozott Robert Lane briliáns esszéje, a *Political Ideology* (1962), amely intenzív módon tárta fel mindössze tizenöt személy attitűdjeit és reakcióit, egyúttal részletesen bemutatva szociális hátterüket, mindezt a társadalom- és politikaelmélet eszköztárának széles körű bevonásával.

A felmérés alapú kutatások kezdeti újító lendülete, a társadalmi folyamatok hagyományos megközelítésének megkérdőjelezésén alapuló zavarkeltő hatása azonban már régen eltűnt az ortodoxia szaporodó rétegei alatt. A politikai viselkedés kutatása fokozatosan „racionalizálta" a szavazók felméréseken alapuló képét, újraépítve a *racionális közösséget* (Page és Schapiro 1992), a stabil és hatékony demokratizálódás állampolgárokkal szemben támasztott követelményeinek revizionista átértékelésével. A politikai viselkedés kutatásának kezdeti módszertani sokféleségét pedig felváltotta a kvantifikálható felmérési eredményekre való támaszkodás fojtogató kizárólagossága. Az így nyert adatok csaknem teljes egészükben előre kódolt kérdéseken alapulnak, amelyeket a kutatók maguk állítanak össze (figyelmen kívül hagyva a válaszadók saját elképzeléseit), és amelyek gyakran olyan teljességgel mesterséges műveletek elvégzésére kérik az embereket, mint hogy rangsorolják a jelölteket vagy pártokat egy ötvenfokos skálán, aminek a célja nem más, mint a bonyolult elemzési technikák használhatóvá tétele (Page és Jones 1979). A kérdésekre adott válaszok értelmezéséhez nagyon ritkán vesznek igénybe másfajta adatokat – nem interjúvolják újra az alanyokat más módszerek használatával, ritkán vetik össze a válaszokat másképpen megfogalmazott vagy

súlyozott kérdésekre adott válaszokkal, és gyakorlatilag ismeretlen a kvantitatív és kvalitatív információk „háromszögelése". A kutatók által intuitíve megálmodott felmérési technikák, némi kipróbálás után, egyeduralkodóvá váltak a publikált kutatásokban. Ezek értelmezését – melynek alapjául egyedül a „józan ész" szolgál – problémamentesnek tekintik (Bishop et al. 1978; Sullivan et al. 1978). A fő kivételt, amely tipikus módon egy lépéssel még jobban eltávolítja a kutatókat az emberek tapasztalataitól, az összetett skálák és indexek használata jelenti. Ezek közül némelyeket előre kitalálnak, mások az adatok elemzésekor „bukkannak fel" ismétlődő jelleggel mint lehetséges konstrukciók, megint másokat számítógéppel állítanak elő a válaszmintázatokból, *post hoc* racionalizálva őket – mint a Rose és McAllister (1986) által kereskedelmi közvélemény-kutatási adatokból faktoranalízis segítségével konstruált „politikai elveket".

A politikai viselkedés kutatása terén meghatározó gondolkodásmóddal szemben a legfontosabb belső kihívást az 1970-es évektől kezdődően a racionális választás elméletének különböző változatai jelentették. Ezek feltűnése azonban mindeddig semmiféle veszélyt nem jelentett a korábbi ortodoxia totalizáló, a sokszínűségről megfeledkező tendenciáira nézve. A racionális választás elmélete, mely eredetileg viszonylag összetett és elviekben megcáfolható eljárások sorozatára épül, rendkívül erőteljes, de korlátozó jellegű előfeltevésekkel él a szereplők gondolkodásmódját, információs szintjét és konzisztenciáját illetően – mely előfeltevések könnyen feledésbe merülhetnek a „realisztikusabb" alkalmazott változatok kidolgozása során. A már korábban kifejlesztett felmérési technikák és elemzési módszerek keretében történő teszteléshez adaptálva (Fiorina 1981), a racionális választás elméletének egyszerűsített változatai egyre inkább a „logocentrizmus" szélsőséges formájaként jelentkeztek – a formális racionalitás tárgyiasított modelljét előnyben részesítve és ezt kérve számon valamennyi politikai szereplőn (Hinich és Munger 1994). Ez a megközelítés szintén totalizáló jellegű, ismét tálcán kínálva az archetipikus egyes „szavazó" fogalmának használatával történő tárgyalás lehetőségét: a tematikus szavazás elmélete „feltételezi, hogy a szavazó minden egyes kérdésben összeveti saját álláspontját a pártokéval. Ezek után a szavazó, az elmélet szerint, összegzi a különböző kérdésekben meglevő preferenciáit, és arra a pártra szavaz, amelynek álláspontja, mindent egybevetve, a legtöbbször egybeesik az övével" (Heath és McDonald 1988, 96).

A tárgyalásnak erről a szintjéről lehetetlen eljutni a politikai tábormegoszlás komplex alapjainak, illetve a választók által használt különféle döntési algoritmusoknak az empirikusan diverzifikált leírásához.

A tematikus szavazás modelljei egy lépéssel tovább viszik a korábbi kutatásokban többnyire kimondatlanul maradt demokratizációs „nagy narratívát". Az általuk ábrázolt választók, miután a liberális demokrácia, a tömegoktatás és a kiterjedt tömegtájékoztatás világához való alkalmazkodás révén megszabadultak (megszabadulnak) a család, az etnikai és érdekcsoportok, valamint a társadalmi osztályok szokásszerű-hagyományos befolyásának kötelékeitől, képessé válnak arra, hogy az intencionalitás autonóm forrásaiként működjenek. Rose és McAllister (1986) szerint például az angliai választások esetében az osztálymeghatározottságot egyértelműen felváltotta a „nyílt" verseny; Sarlvik és Crewe (1983) az 1970-es éveket „a megszűnő megosztott-

ság évtizedének" nevezték a brit politikában; Himmelweit és társai (1985) pedig újfajta felvilágosultság jeleit vélték felfedezni a választók döntéseiben. Mindezen megállapításokban nyilvánvaló a modernizmus teleologikus oldalának megjelenése. Egy jövőbeli, feltételezett úticél, illetve felismerni vélt trend csábereje elhomályosította a kutatók elméjében a jelen realitásait. A célirányos történelem iránt erősen elkötelezett kutatók gyakorta könnyedén elsiklanak a rendelkezésre álló adatokban tapasztalható eltérések, inkonzisztenciák, visszacsúszások és ellentmondások felett.

Mind a „tematikus szavazás" elméletének, mind a meghatározó „pártidentitás"-alapú, illetve „szociológiai" megközelítéseknek a hívei egyetértenek abban, hogy a politikai viselkedés kutatásának megfelelő „tudományos" módszere a teljesen kvantifikált, magas szinten aggregált felmérési adatok használatán alapul. A tömeges felmérések legfontosabb célja mindig is csupán az intézményes jelentőséggel bíró változások (egy párt támogatottságának csökkenése vagy növekedése) rekonstrukciója. Mindkét irányzat követői tudatában vannak a felmérési technikák korlátainak, annak hogy az emberek komplex szándékainak átalakítása számítógépes lemezen helyet foglaló pontokká és vonásokká: óhatatlanul tartalmi veszteségekkel jár. Az esetek túlnyomó többségében azonban e probléma megoldását a mintavételi és kérdezési technikák, illetve az adatok értelmezésére használt elemzési módszerek további „tökéletesítésében" látják.

Napjainkra kevés különbség maradt a politológusok és a tömegmédia vagy a pártszervezetek által használt felmérések felépítése között. A maga módján mind a szociológiai megközelítés, mind a racionális választás elmélete hozzájárult a politikai viselkedés kutatása, illetve a politikai befolyásolás és manipuláció technikáinak felhasználói között kialakult szoros, szimbiotikus kapcsolat megszilárdulásához. Az elmúlt harminc év folyamán, a terület szakmai reputációjának és kereskedelmi „alkalmazásainak" kialakulásával párhuzamosan, a politikai viselkedés kutatása egyre nagyobb mértékben járult hozzá annak a politikai realitásnak az átstrukturálódásához, amelynek független leírása elméletileg a feladata lenne. Mint a szakmai ismeretek majd minden fajtája esetében, a tudományág létének egyik legfontosabb következménye a társadalmi viselkedés – ebben az esetben a pártstratégiák és a választási eredmények – elemzésére, előrejelzésére és alakítására szolgáló technikai lehetőségek körének bővülése volt. A választásokról napjainkban a választott politikusok, pártszakértők, politikai tanácsadók, közvélemény-kutató intézetek, médiakommentátorok, reklámcégek és nagy számban maguk a választók által alkotott kép széles körben magán viseli a politikai viselkedés kutatása meghatározó (pártidentitás-, illetve szociológiai) elméleteinek, valamint a tematikus szavazás elméletének a nyomait. A politikai viselkedés kutatása által látszólag biztosított megnövekedett „irányítási" lehetőségek jól illeszkednek a tudományos kutatás „mérnöki" modelljéhez, amelyben az igazság feltárása a társadalmi erők sikeres manipulálását és a viselkedés előrejelzését lehetővé tevő kísérleti képességgel kapcsolódik össze (Camhis 1979).

Az ismeretek ilyesfajta „ipari" alkalmazásának potenciális veszélyeire nem kell külön felhívni a figyelmet (Foucault 1980). A kisebbségek analitikus mellőzése és a kvantitatív modellezés előnyben részesítése egyaránt megerősítésre találnak a létező eszközkészlet manipulációs célokra – sikeres kampányvezetésre – való alkalmasságá-

ban. A politikatudomány célja ebben a megközelítésben nem az elvont, önmagáért való tudás megszerzése, hanem azoknak (és föltehetőleg csakis azoknak) az erőknek a hatékony megértése, amelyek a politikai hatalomért folyó versengésben szerepet játszanak (jó példa erre: Heath et al. 1994). A politikai viselkedésre vonatkozó kutatások nagy része ebben az alapvető értelemben nem tekinthető rendszersemlegesnek, amennyiben elsősorban a tömegpolitika azon jelenségeinek megértésére törekszik, melyeknek szerepük van az intézményes hatalom átruházásában vagy megtartásában, és nem foglalkozik azokkal a jelenségekkel, amelyek az adott körülmények között ebből a szempontból jelentéktelennek tűnnek. Hogy csak egyetlen fontos példát említsünk, a „relatív többségi" vagy „listás" arányos választási rendszerrel rendelkező országokban a politológusok és közvélemény-kutatók könyvtárnyi adatot halmoztak fel a választók első pártpreferencia szerinti tábormegoszlásának időbeli változásáról; miközben csaknem teljességgel figyelmen kívül hagyták a választók második és azután következő preferenciáit, mivel az utóbbiak nem játszanak közvetlen szerepet abban, hogy melyik politikai elit nyeri el a kormányzati hatalmat. Nem kell feltétlenül egyetértenünk Foucault-val abban, hogy az állam „mitikus absztrakció, melynek jelentősége sokkal csekélyebb, mint sokan gondoljuk" (idézi Hoffman 1995, 162), ahhoz, hogy belássuk egy ilyen szűkre szabottan intézményes megközelítés elkerülhetetlen korlátait.

A politikai viselkedés kutatásának utolsó modernista vonása a túlpolarizált ellentétekre és hamis dichotómiákra való támaszkodás. A választáskutatásra különösen jellemző, hogy komplex elméleti tételeket ismétlődő jelleggel a legkisebb közös nevező szintjén fogalmaznak meg, állítólag az empirikus ellenőrzés kívánalmainak megfelelően. Az elméleti viták eme görbe tükrében a szavazók vagy „racionálisak", vagy expresszívek, a tematikus attitűdök vagy „valódiak", vagy non-attitűdök, a szereplők vagy „tökéletesen" informáltak, vagy nem, jól elkülöníthetően „piaci" vagy „politikai" környezetben működnek (Brennan és Lomasky 1993) és így tovább. Tekintettel azonban a feltett kérdések hiányosságaira, a nyelvhasználat elkerülhetetlen kétértelműségeire, a felmérések összeállításának változó szempontjaira, a (szak)politikai környezetben végbemenő változásokra, sok esetben egyáltalán nem világos, hogy egy egyébként határozott véleménnyel rendelkező válaszadónak pontosan mit is kellene válaszolnia. Vegyük például Heath és McDonald (1988) mintegy 900 brit szavazót magában foglaló kutatását: a szerzők kijelentik, hogy 1983 és 1987 között a szavazók „konzisztensebbek" voltak pártidentitásuk vonatkozásában (amit egyébként szintén a „konzervatív", illetve „összes többi" dichotómiában határoztak meg, habár 1983-ban a pártok effektív száma 2,9 volt), mint az államosítással-privatizációval kapcsolatos attitűdjeik tekintetében. Tegyük fel azonban, hogy valaki támogatta a drága telefonszolgáltatók privatizációját (amelyre 1983-ban került sor), miközben ellenezte a jól működő gázszolgáltatókét (1985) és anyagi haszonra számított az áramszolgáltatók privatizációjából (ami 1987-ben volt várható). Azt jelenti-e ez, hogy az illető „inkonzisztens"? Csakis egy elég furcsa és korlátolt világnézet szempontjából. Az aggregációnak ezen a szintjén egyszerűen lehetetlenné válna az elemzők számára, hogy tartsák magukat a válaszok értelmezésére vonatkozó hétköznapi felfogásukhoz, *kivéve* ha az általuk kigondolt önkényes és mesterséges keretek közé kényszerítik az embereket. Az adott

körülmények között nem világos, hogy Schumpeter polgártársairól alkotott nem éppen hízelgő véleménye vajon a választókra vagy inkább az őket tanulmányozó kutatókra vonatkoztatható-e több joggal.[2]

Összegzésképpen elmondhatjuk tehát, hogy a politikai viselkedés kutatásának modernista karaktere számos ponton kiütközik: a demokratizálódásról szóló nagy implicit narratívában; a kvantitatív felmérés alapú kutatások erősen totalizáló és szcientikus hangsúlyozásában; a kutatási módszerek monizmusában és a társadalmi kisebbségek marginalizálásában; az egyetlen legjobb döntési algoritmus keresésében; a tudás „mérnöki" elméletében, az ismeretgyűjtés rendszerspecifikusságában; és végül a túlpolarizált ellentétekre való hagyatkozásban.

II. ALTERNATÍVÁK

A társadalomtudományok területén mindig egyszerűbb kritikát megfogalmazni, mint az előrehaladás új útjait megtalálni. Ahhoz, hogy a modernista politikai viselkedés kutatásának korlátait komolyan vehessük, pragmatikusan arra van szükség, hogy megmutassuk, hogyan lehet őket korrigálni. Ha az egyetlen alternatívát valamiféle homályos, posztmodern relativizmus és szubjektivizmus jelenti, mely új köntösben adja elő a választáskutatás 1950-es évekbeli prebehaviorális kritikáját, akkor nem kétséges, hogy *faute de mieux* a fennállóhoz való ragaszkodás ereje fog erősebbnek bizonyulni. Köszönhetően azonban a számítógépes adatfeldolgozás elterjedésének, – amely lehetővé teszi nagy mennyiségű rendezetlen adat tárolását és előhívását –, továbbá új kvantitatív és kvalitatív technikák megjelenésének, úgy tűnik, hogy fontos fordulóponthoz érkeztünk a társadalomtudományok módszereinek fejlődésében, amely egy valóban „modern" korszak nyitánya lehet. A kulcskérdés az új lehetőségek feletti intellektuális kontroll megőrzése. A következőkben három olyan utat mutatunk be, amelyek a politikai viselkedés szisztematikus tanulmányozásának új stílusához vezethetnek el: a módszertani pluralizmust, az adatok dezaggregációját és a hangsúly áthelyezését az intézményiről a tapasztalati megközelítésre.

A) Módszertani pluralizmus

A módszertani pluralizmus azt jelenti, hogy komolyan vesszük az előre kódolt kérdések ismert korlátait az emberek komplex szándékainak feltárásában. A megoldás a politikai viselkedés egyszerre többféle módon való modellezése és a különböző megközelítések által kínált perspektívák „háromszögelése". Az első lépés a kutatók által

[2] Schumpeter (1943/1987, 262) híres megfogalmazásában: „A tipikus állampolgár, amint belép a politika mezejére, a szellemi teljesítmény alacsonyabb szintjére zuhan vissza. Oly módon érvel és elemez, amit saját érdekszféráján belül maga is egykettőre gyermetegnek minősítene. Újra vademberré válik."

izoláltan kidolgozott egyszerű felmérési eszközök (vagy összetettebb skálák) használatának mellőzése és egy nyomozáshoz hasonlatos felmérési stílus elsajátítása, ahol egy-egy témában feltett, többféleképpen megfogalmazott kérdések segítségével megpróbáljuk elkülöníteni az emberek eltérő módon gondolkodó és döntő csoportjait. Költségigénye miatt ez a megközelítés valószínűleg az „omnibusz" -felmérések végét jelentené, amelyek egyébként a túltotalizáló elemzői módszerek egyik legfontosabb támaszául szolgálnak.

A következő fázisban kerülne sor a felmérési eredmények más kvantitatív jellegű adatokkal való integrálására. Iversen (1994) például a közelmúltban látványosan demonstrálta az elitszintű és a tömegszintű adatok összevetésének potenciális hasznosságát egy elméletileg összetett elemzés keretében. Iversen a Przeworski és Sprague (1986) által megkezdett elméleti munkát folytatta, akik másfajta adatok, a választási eredmények több országra kiterjedő elemzéséből vontak le fontos következtetéseket.[3] Vagy hogy egy másik példát említsünk, a Q-módszer, melynek keretében kisszámú válaszadó érzelmi reakcióit vizsgálják részletekbe menően a valódi politikai diskurzusból merített (és nem a kutatók által kitalált) nagyszámú állításra vonatkozóan, hasznos módja az ideológiai térképek készítésének (Dryzek és Berejekian 1993; Dryzek 1994). A módszer esetleg továbbfejleszthető lenne a felhasznált állítások szisztematikus kiválogatása révén, melynek alapja a média-adatbázisok (mint a Profile vagy a Lexis) szövegelemzése lehetne.

Egy további, egyelőre inkább csak elképzelt fázisban a szabadszöveges adatbázisokban rugalmas kereséssel feltárt mintákat és asszociációkat a tömeges felmérések kiegészítésére, a még távolabbi jövőben talán helyettesítésére lehetne használni. Az 1950-es években, a korabeli technikai lehetőségek korlátai között, a kutatók kérdéseire előre megadott válaszokat tartalmazó felmérések jelentették az egyetlen módját annak, hogy egy 1000 fős reprezentatív mintából szisztematikus módon a későbbiek során elemezhető adatokat nyerjenek. A 21. században azonban minden további nélkül kivitelezhetőnek tűnik, hogy 1000, csak nagy vonalakban megtervezett, a gondolatoknak szabad folyást engedő „beszélgetésre" kerüljön sor képzett kérdezőbiztosok és a válaszadók között, hasonló időtartamban, ahol az elmondottak szó szerint rögzítésre kerülnek. Az így nyert újfajta adathalmaznak a fejlett információs technológia által lehetővé tett tárolása és feldolgozása révén, a rendelkezésre álló teljes szöveg *post hoc* vallatásának folyamatában analitikusan a felszínre hozhatók lennének az emberek táborválasztását és attitűdjeit befolyásoló valódi tényezők. A válaszadók beszélgetéseinek és a nyomtatott, illetve elektronikus sajtó adatbázisaiból nyert kapcsolódó szövegeknek az összevetése pedig hozzájárulhatna a választópolgárok politikai szférában megfigyelhető autonómiájának, illetve függőségének mértékére vonatkozó becslésekkel kapcsolatos, mind ez idáig megoldhatatlannak tűnő problémáknak a leküzdéséhez. Ezáltal minden bizonnyal sokkal pontosabban feltérképezhetővé válna az eszmék eredete és vándorlása, a jelentések dekonstrukciója, a propaganda és az ellenállás hatásmechanizmusa a liberális demokráciákban.

[3] Az elméleti előzmények szempontjából fontos még Rabinowitz és MacDonald (1989) direkcionális modellje, valamint a preferenciaformálódás-modell (Dunleavy 1991, 4. és 5. fejezet).

A szakértelem napjainkban megfigyelhető gyors növekedése a kvalitatív módszerek terén a megközelítések sokszínűségének további fontos forrása (Devine 1994). Mielőtt a tömeges felmérések eredményeit elfogadnánk, szükséges lehet, hogy sikerüljön azokat más módszerek felhasználásával is alátámasztani. Ilyen módszerek például: a válaszadók egy részével készített interjúk átiratának szoros szövegelemzése; élettörténetek és saját (lehetőleg szabad) kitöltésű kérdőívek összegyűjtése; a válaszadók tapasztalatait befolyásoló tényezők részletes, több térbeli szinten történő vizsgálata; végül a közvetlen (és így inkább autonóm?), illetve a közvetített tapasztalatok kölcsönhatásának feltárására irányuló intenzív kutatások. Szóba került egyes csoportok etnográfiai vizsgálata, sőt a politikai viselkedés résztvevői megfigyelés útján való tanulmányozása is (Devine 1994). Ha az emberek tapasztalatait a felmérések eszközeivel csak nagyon kis részben és kevéssé valósághűen lehet megismerni, akkor felmerül annak a szükségessége, hogy az előbbit elfogadva más használható módszerek után nézzünk, amelyek jobban megfelelnek a célnak. A megközelítés megváltoztatása könnyen elképzelhetően a kvantifikáció és aggregáció alacsonyabb szintjét vonja maga után, de ha ez így is van, az csak tükrözi az emberek tapasztalatainak természetét, mellyel a kutatásnak együtt kell élnie, ahelyett, hogy a megtagadására törekedne.

B) Az adatok dezaggregációja

Az adatok dezaggregációja fontos kiegészítője a módszertani pluralizmusnak. Nem jelent mást, mint megszabadulást a dekontextualizált aggregált információktól. Ehelyett a kutatók arra törekednének, hogy vizsgálódásaik során az emberek saját felfogásához a lehető legközelebb eső kiindulópontot válasszanak és a kutatás szerkezetében is kövessék az emberek tapasztalatainak szerveződési egységeit és szintjeit. A szóba jöhető legfontosabb dimenziókat a tanulmányozott kérdések jellege határozza meg, de rendszerint közéjük tartozik a társadalmi hovatartozás és a területi elhelyezkedés.

A társadalmi hovatartozás pontos meghatározása részben társadalomelméleti kérdés, de részben attól is függ, hogy az emberek maguk milyennek látják a társadalmi viszonyokat. Ezért itt az elméleti megközelítés és az empirikus eredmények folyamatos váltogatása döntő jelentőséggel bír. A politikai viselkedés kutatása rendszerint hagyományos funkcionális jellemzők alapján osztályozza az embereket, mint például a foglalkozás, az etnikai és nyelvi hovatartozás, a vallás, a lakáskörülmények, a foglalkozási ág stb. Ezek az „objektív" kategóriák azonban kiegészítésre szorulnak az emberek által használt más önbesorolások által. Esetleg arra is szükség lehet, hogy a tematikus osztályba sorolás folyamatában elveszni látszó, diffúz hatások leírására átfogó kategóriákat dolgozzunk ki. Példának okáért egyes kutatások szerint az amerikaiak gondolkodásában meghatározó szerepet játszik az, amit Lane (1991) „a piac élményének" nevez. Ennek keretében az emberek nagyban különböző gazdasági interakciókból hasonló következtetéseket vonnak le, amelyeket aztán különböző összefüggésekben alkalmaznak – és az állammal való interakciókat minőségileg különbözőnek érzékelik a magánszektorban tapasztaltaktól (Lane 1983; 1986). A köz- és magánszféra konfliktusa a termelés és a fogyasztás terén Nyugat-Európában is komoly befolyás-

sal van a pártversenyre és a politikai viselkedésre (Dunleavy 1986). Ezért megfontolandó, hogy nem célszerűbb-e az adatok ilyen „tapasztalati" szektorkategóriák mentén való aggregációja, mint a fragmentáltabb hivatalos osztályozáshoz való ragaszkodás.

Az adatok földrajzi terület szerinti dezaggregációja (és reaggregációja) szintén nagyon fontos. Az országos szintű adatok csupán a regionális és helyi tapasztalatok összegzését jelentik – mely összegzés félrevezető is lehet, különösen az országok közti összehasonlítások esetében, ahol minden ország (függetlenül attól, milyen kicsi vagy nagy) egynek, és csakis egynek számít. Lijphart (1994) például mérvadó leírását adja a választási rendszerek hatásainak. Az általa használt adatokban azonban olyan országok, mint Izland és az Egyesült Államok (melynek népessége 1000-szer nagyobb), egyforma egységekként szerepelnek; a legfontosabb adat pedig az „arányosságtól való eltérés *[deviation]*" (DV) átlaga egy adott választási rendszerben, számos egymást követő választás során. Ha csak egy kicsit is közelebbről megvizsgáljuk Lijphart számait, rögtön nehézségekbe ütközünk. Nagy-Britanniában az ország egyes régióiban a szavazók átlagosan másfélszer nagyobb DV-szintet *tapasztalnak* a választási rendszer működésének köszönhetően, mint amit az – a két nagy párt esetében mért eltérések egymást kioltó hatása miatt mesterségesen alacsony – országos számok mutatnak (Dunleavy és Margetts 1993). Közben Spanyolországban az emberek a városokban és régiókban arányosabbnak érzékelik a választási rendszert annál, mint ami az országos adatokból kitűnik, a spanyol DV-index ugyanis nemcsak az aránytalanságot tükrözi, hanem a választókerületi beosztás hatásait is. Ezekben az esetekben az adatok földrajzi dezaggregációja radikálisan eltérő képet fest a világról, mint a hagyományos intézményi megközelítések.

C) A hangsúly áthelyezése az intézményiről a tapasztalati megközelítésre

A hangsúly áthelyezése az intézményiről a tapasztalati megközelítésre folyamatos törekvést jelent a kutatás rendszerszemlegességének biztosítására. A „tapasztalatoknak" az elemzés középpontjába állítása modern szemmel nézve furcsának tűnhet. Eltérő nézőpontból ugyan, de az amerikai pragmatisták, mint például John Dewey (1922), és a brit konzervatív filozófus, Michael Oakeshott (1933) egyaránt hangsúlyozták a tapasztalatok kötött és kontextualizált jellegét, valamint azt a módot, ahogyan felhalmozódva intuíciókká válnak (melyeket Dewey „befektetett tapasztalatoknak" nevezett). A háború utáni viselkedéskutatás azonban figyelmen kívül hagyta ezeket a korábbi felismeréseket. A politikai viselkedés kutatásában megkérdőjelezhetetlen előfeltevésnek számított, hogy az emberek szubjektíve felismert és cselekedeteikben közvetlenül érvényesített attitűdökkel (meghatározó megközelítés), illetve preferenciákkal (tematikus szavazás modellje) rendelkeznek. Ez az álláspont megfeledkezik arról a változatos szerepről, amelyet a helyzeti kötöttségek (mint például az interakciós hatások és a kölcsönös függőség) játszhatnak annak megakadályozásában, hogy az attitűdök vagy preferenciák kifejeződjenek a viselkedésben, sőt talán még azt is, hogy felismerhetőkké váljanak (Dowding 1991).

Az emberi tapasztalatok összetettsége és kontextushoz kötöttsége feletti elsiklás megalapozatlan következtetések levonásához is vezethet. Vegyünk egy egyszerű példát: az országos választásokról készülő elemzésekben általában feltételezik, hogy a feltérképezni kívánt tábormegoszlás az adott választás vonatkozásában alakul ki. Valójában azonban az emberek tökéletesen racionális módon az alapján is dönthetnek, hogy milyen tapasztalatokat szereztek egy sor különböző választás során – hiszen a legtöbb országban legalább országos, tagállami vagy regionális, választókörzeti és helyi szinten is tartanak választásokat (Dunleavy és Margetts 1995). Ahhoz, hogy tudományos értelemben (és nem „manipulációs" célzattal) megértsük a politikai attitűdök és tábormegoszlás mozgatórugóit, elengedhetetlen lehet az arra vonatkozó információk összegyűjtése, hogy az emberek hányféle preferenciával rendelkeznek a különböző pártok vonatkozásában, és mennyire pozitívak vagy negatívak ezek az értékelések. Az intézményi és tapasztalati megközelítés megkülönböztetése akkor sem veszíti el jelentőségét, ha továbblépünk az állítólagosan „objektív" adatok, mint a választási eredmények irányában. A DV kiszámításának intézményes módja például csak a kép egy részét fedi fel – azt, hogy hogyan befolyásolják a választási rendszerek a parlamenti helyek (és így az államhatalom) elosztását a politikai pártok között (Taagepera és Shugart 1989, 104–111). Figyelmen kívül hagyja azonban azt a legalább ilyen fontos kérdést, hogy hogyan befolyásolják a választási rendszerek az emberek szavazással kapcsolatos tapasztalatait, azáltal, hogy számít-e a szavazatuk vagy sem (Dunleavy és Margetts 1994).

A tapasztalati megközelítés azért is előnyös, mert a politikatudománynak nem mindig sikerül idejekorán felismernie, hogy mi az, ami intézményes jelentőséggel bír, és mi az, ami nem. A nagy politikai változások majdnem mindig azzal járnak, hogy korábban „periferikusnak" vagy marginálisnak minősített tényezők hirtelen döntő jelentőségre tesznek szert, vagy esetleg lassan megnő az általános befolyásuk, miközben egy sor konkrét esetben vereséget szenvednek. A legtöbb fontos társadalmi mozgalom – a nőmozgalom, a polgárjogi mozgalom az Egyesült Államokban, a környezetvédelem az 1970-es évek elején és az 1980-as évek végén, a szexuális politika és a kortárs szélsőjobboldal – mind úgy került előtérbe, hogy a rövidlátó módon csak a már ismert intézményi tényezőkre koncentráló politikaiviselkedés-kutatás nem vett tudomást róluk.

Az intézményiről a tapasztalati tényezőkre való átállásban foglalt *Gestalt*váltás nagy odafigyelést igényel. Döntő elem azoknak az interakcióknak, folyamatoknak és kapcsolódásoknak a feltérképezése, amelyeket a választópolgárok maguk fontosnak éreznek, akár rendelkeznek ezek közvetlen politikai következményekkel, akár nem. Az elterjedt totalizáló megközelítések magyarázóképessége kimerülőben van. Egy árnyaltabb megközelítés talán segíthet annak megértésében, hogy adott körülmények között a különféle döntési algoritmusok miért vezetnek egy bizonyos aggregált eredményhez, míg a körülmények viszonylag csekély megváltozása miért produkál eltérő végeredményt.

III. KÖVETKEZTETÉSEK

A politikai viselkedés kutatásában csakúgy, mint a modern gondolkodás más területein éppen elég nagy árat fizettünk az egész és az egy iránt érzett nosztalgiáért, és éppen elég kárt szenvedett intellektuális önértelmezésünk „egy formális, egyesítő és tudományos diskurzus kényszere" miatt (Foucault 1980, 85). Mindebből azonban nem következik, hogy be kell érnünk a relativista kritikával, ahogy azt a posztmodern elmélet általánosságban talán javasolja. Más területeken – az építészetben, a tervezésben, az irodalomban és a társadalomtudományok különböző ágaiban – a posztmodern kritika átfogó, konstruktív önmegújítási folyamat részeként funkcionált, ami a megközelítések jelentős megváltozásához vezetett. A politikai viselkedés kutatása esetében is megvan erre a lehetőség. A jelenleg használatos megközelítések csökkenő eredményessége pedig talán könnyebben elviselhetővé teszi az alkalmazkodás fájdalmas költségeit.

▪ KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretném megköszönni Helena Cattnek az Aucklandi Egyetem Politikatudományi Tanszékéről a fenti gondolatok megszületésében való közreműködését.

▪ IRODALOM

Bishop, G. – Tuchfarber, J. – Oldendick, R. 1978. The nagging question of question wording. *American Journal of Political Science*, 22. 250–269.

Borrie, W. D. 1970. *The Growth and Control of World Population*. London, Weidenfeld and Nicholson.

Brennan, G. – Lomasky, L. 1993. *Democracy and Decision*. Cambridge, Cambridge University Press.

Butler, D. – Stokes, D. 1969/1974. *Political Change in Britain*. 2nd edn. London, Macmillan.

Camhis, M. 1979. *Planning Theory and Philosophy*. London, Tavistock.

Campbell, A. – Converse, P. – Miller, W. E. – Stokes, D. E. 1960. *The American Voter*. New York, Wiley.

Catt, H. 1989. What Do Voters Decide? Tactical Voting in British Politics. Ph. D. dissertation, Department of Government, London School of Economics and Political Science.

Clifford, P. – Heath, A. 1994. The election campaign. 7–24. In Heath, Jowell and Curtice (1994).

Crewe, I. – Norris, P. 1992. In defence of British election studies. 3–25. In *British Elections and Parties Yearbook 1991*. Eds. I. Crewe – P. Norris – D. Denver – D. Broughton. Hemel Hempsted, Harvester-Wheatsheaf.

Devine, F. 1994. Learning more about political behavior: beyond Dunleavy. 215–228. In *British Elections and Parties Yearbook 1994*. Ed. D. Broughton et al. London, Frank Cass.

Dewey, J. 1922. *Human Nature and Conduct*. New York, Henry Holt.

Dowding, K. 1991. *Political Power and Rational Choice*. Aldershot, Hants., Edward Elgar.

Dryzek, J. S. 1994. Australian discourses of democracy. *Australian Journal of Politics*, 29/2. 221–239.

Dryzek, J. S. – Berejekian, J. 1993. Reconstructive democratic theory. *American Political Science Review*, 87. 48–60.

Dunleavy, P. 1986. The growth of sectoral cleavages and the stabilization of state expenditures. *Environment and Planning D: Society and Space*, 4. 129–144.

Dunleavy, P. 1989. Mass political behavior: is there more to learn? *Political Studies*, 38. 453–469.

Dunleavy, P. 1991. *Democracy, Bureaucracy and Public Choice*. Hemel Hempsted, Harvester-Wheatsheaf.

Dunleavy, P. – Margetts, H. 1993. *Disaggregating Indices of Democracy: Deviation from Proportionality and Relative Reduction in Parties*. Paper to Workshop on „Measuring Democracy", the European Consortium for Political Research Joint Sessions, University of Leiden, 11–17 April.

Dunleavy, P. – Margetts, H. 1994. Auditing democracy: the case for an experiential approach. 155–181. In *Defining and Measuring Democracy*. Ed. D. Beetham. London, Sage.

Dunleavy, P. – Margetts, H. 1995. The rational basis for belief in the democratic myth. 60–88. In *Preferences, Institutions and Rational Choice*. Ed. K. Dowding – D. King. Oxford, Oxford University Press.

Fiorina, M. 1981. *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven, Conn., Yale University Press.

Foucault, M. 1980. *Power/Knowledge*. Trans. and ed. C. Gordon. New York, Pantheon.

Halfpenny, P. 1984. *Principles of Method*. London, Longman.

Harrop, M. – Miller, W. L. 1987. *Elections and Voters*. Basingstoke, Macmillan.

Heath, A. – McDonald, S. 1988. The demise of party identification theory? *Electoral Studies*, 7. 95–107.

Heath, A. – Jowell, R. – Curtice, J. 1985. *How Britain Votes*. Oxford, Pergamon.

Heath, A. – Jowell, R. – Curtice, J. – Evans, G. – Field, J. – Witherspoon, S. 1991. *Understanding Political Change: The British Voter, 1964–87*. Oxford, Pergamon.

Heath, A. – Jowell, R. – Curtice, J. – Taylor, B. (eds.) 1994. *Labour's Last Chance? The 1992 Election and Beyond*. Oxford, Pergamon.

Himmelweit, H. T. – Humphreys, P. – Jaeger, M. – Katz, M. 1985. *How Voters Decide*. New York, Academic Press.

Hinich, M. J. – Munger, M. C. 1994. *Ideology and the Theory of Political Choice*. Ann Arbor, University of Michigan Press.

Hoffman, J. 1995. *Beyond the State*. Oxford, Polity.

Iversen, T. 1994. The logic of electoral politics: spatial, directional and mobilizational effects. *Comparative Political Studies*, 27. 155–189.

Lane, R. E. 1962. *Political Ideology: Why the American Common Man Believes What He Does*. New York, Free Press.

Lane, R. E. 1983. Procedural goods in a democracy: how one is treated versus what one gets. *Social Justice Research*, 2. 177–192.

Lane, R. E. 1986. Market justice, political justice. *American Political Science Review*, 80. 383–402.

Lane, R. E. 1991. *The Market Experience*. Cambridge, Cambridge University Press.

Lijphart, A. 1994. *Electoral Systems and Party Systems*. Oxford, Oxford University Press.

Lindblom, C. E. – Cohen, D. 1979. *Useable Knowledge*. New Haven, Conn., Yale University Press.

Lyotard, J.-F. 1984. *The Postmodern Condition*. Minneapolis, University of Minnesota Press. Magyarul: 1993. *A posztmodern állapot*. Budapest, Századvég Kiadó.

March, J. 1988. *Decisions and Organizations*. Oxford, Blackwell.

Nie, N. S. – Verba, S. – Petrocik, J. 1979. *The Changing American Voter*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.

Oakeshott, M. 1933. *Experience and Its Modes*. Cambridge, Cambridge University Press.

Page, B. I. – Jones, B. 1979. Reciprocal effects of policy preferences, party loyalties, and the vote. *American Political Science Review*, 73. 1071–1089.

Page, B. I. – Schapiro, R. Y. 1992. *The Rational Public: Fifty Years of Trends in Americans' Policy Preferences*. Chicago, University of Chicago Press.

Przeworski, A. – Sprague, J. 1986. *Paper Stones: A History of Electoral Socialism*. Chicago, University of Chicago Press.

Rabinowitz, G – MacDonald, S. E. 1989. A directional theory of issue voting. *American Political Science Review*, 83. 93–121.

Rose, R. – McAllister, I. 1986. *Voters Begin to Choose: From Closed Class to Open Elections in Britain*. London, Sage.

Sarlvik, B. – Crewe, I. 1983. *Decade of Dealignment*. Cambridge, Cambridge University Press.

Schumpeter, J. 1943/1987. *Capitalism, Socialism and Democracy*. 6th edn. London, Counterpoint; originally published 1943.

Sullivan, J. L. – Piereson, J. – Marcus, G. 1978. Ideological constraint in the mass public: a methodological critique and some new findings. *American Journal of Political Science*, 22. 233–249.

Taagepera, R. – Shugart, M. S. 1989. *Seats and Votes*. New Haven, Conn., Yale University Press.

Vanhanen, T. 1984. *The Emergence of Democracy: A Comparative Study of 119 States, 1850–1979*. Helsinki, Societas Scientiarum Fennica.

Vanhanen, T. 1990. *The Process of Democratization: A Comparative Study of 147 States, 1980–88*. New York, Taylor and Francis.